

**UNIVERZITET CRNE GORE
EKONOMSKI FAKULTET**

Doc. dr Nikola Milović

EKOLOŠKA EKONOMIJA

Podgorica, 2013. godine

Doc. dr Nikola Milović

EKOLOŠKA EKONOMIJA

Sva prava zadržana. Nijedan dio ove knjige ne može biti reprodukovan, štampan, snimljen ili emitovan na bilo koji način: elektronski, fotokopiranjem ili drugačije, bez dozvole autora.

Izdavač:

Univerzitet Crne Gore - Ekonomski fakultet

Za izdavača:

Doc. dr Dragan Lajović, dekan

Recenzent:

Prof. dr Gordana Đurović

Biblioteka ili edicija u okviru koje izlazi publikacija

Udžbenici i nastavna pomagala u elektronskoj formi

ISBN:
COBISS.CG-ID

SADRŽAJ

SADRŽAJ.....	3
LISTA SKRAĆENICA.....	5
POPIS TABELA.....	7
PREDGOVOR.....	8
I EKONOMSKA I EKOLOŠKA PERSPEKTIVA RAZVOJA DRUŠTVA.....	9
1. Održivi razvoj kao razvojna strategija tržišnih ekonomija	10
2. Ekološka politika	12
3. Univerzalni karakter ekološke krize i ekološke politike	13
4. Destabilizatori ekološke neravnoteže.....	16
5. Stabilizatori ekološke ravnoteže	19
6. Najvažniji ekonomski instrumenti ekološke politike	20
7. Aktivnosti privatnih kompanija u očuvanju ekološke ravnoteže	22
II PRIVREDNI RAZVOJ SA ASPEKTA KRITERIJUMA EKOLOGIJE.....	23
1. Opšti aspekti privrednog rasta i razvoja.....	23
1.1. Održivi versus dinamičan privredni razvoj	24
1.2. Ekologizacija ekonomije	25
1.3. Ekološka dimenzija privrednog razvoja Crne Gore	28
2. Ciljevi privrednog razvoja i ekologija.....	30
3. Analiza izabраниh faktora privrednog razvoja	31
3.1. Prirodni i energetski resursi kao faktori privrednog razvoja.....	31
3.2. Tehnološka promjena i inovacije.....	40
kao faktor privrednog razvoja	40
3.3. Ekonomija obima kao faktor privrednog razvoja	43
3.4. Organizacija i preduzetništvo kao faktor razvojnih promjena	46
3.5. Informacija kao nukleus savremenog razvoja.....	47
III KONCEPT ODRŽIVOG RAZVOJA	49
1. Usvajanje koncepta održivog razvoja.....	49
2. Sustina koncepta održivog razvoja	51
3. Održivi razvoj na lokalnom nivou- Lokalna Agenda 21.....	52
4. Crna Gora i Lokalna Agenda 21	55
IV STRATEGIJA ODRŽIVOG RAZVOJA CRNE GORE.....	56
1. Potencijali za održivi razvoj u Crnoj Gori.....	56
2. NSOR nacionalna, regionalna i globalna dokumentima.....	57
3. Principi održivog razvoja	57
4. Izazovi i razvojne dileme.....	58
5. Metodologija i proces izrade NSOR Crne Gore.....	59
6. Vizije i opšti ciljevi	60
V POLITIKA ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE U EVROPSKOJ UNIJI.....	62
1. Evropska unija osnovni pokazatelji.....	62
2. Razvoj politike zaštite životne sredine u Evropskoj uniji.....	64
2.1. Ekonomski aspekti Rimskog ugovora	66
2.2. Jedinstveni evropski akt (JEA).....	71
2.3. Lisabonski ugovor.....	74
3. Ciljevi i načela politike zaštite životne sredine u Evropskoj uniji u UFEU	77
4. Nadležnost EU u oblasti životne sredine	79
5. Institucije EU nadležne za kreiranje i sprovođenje politike životne sredine	80

5.1. Evropski parlament	80
5.2. Evropski savjet	81
5.3. Savjet.....	82
5.4. Evropska komisija.....	83
5.5. Sud pravde EU	85
5.6. Evropska centralna banka.....	85
5.7. Revizorski sud.....	88
5.8. Agencije i druga tjela Evropske unije.....	89
6. Svjetski ekonomski forum - Lisabonski pregled i zaštita životne sredine.....	91
6.1. Oblasti posmatranja Lisabonske strategije	91
6.2. Lisabonski pregled pozicija Crne Gore 2008-2010. godine.....	95
7. Razvojna strategija 2020	98
8. Izvještaj o konkurentnosti Evropa 2020.....	101
8.1. Oblasti posmatranja Izvještaja o konkurentnosti Evropa 2020.....	101
8.2. Indeks konkurentnosti Evropa 2020 - pozicija Crne Gore 2010-2012.....	105
LITERATURA	107
BILJEŠKA O AUTORU	111

LISTA SKRAĆENICA

BDP	Bruto društveni proizvod
BIH	Bosna i Hercegovina
BRIC	Brazil, Rusija, Indija, Kina
BSAP	Strategija zaštite biodiverziteta sa akcionim planom (od engl. Biodiversity Strategy and Action Plan)
CARDS	Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilization
CBCG	Centralna banka Crne Gore
CBD	Konvencija Ujedinjenih nacija o biodiverzitetu
CDM	Mehanizam čistog razvoja Kjoto protokola (od engl. Clean Development Mechanism)
CEFTA	Central European Free Trade Agreement
CETI	Centar za ekotoksikološka istraživanja
CFC	hlorfluorougļjovodonik
CG	Crna Gora
CHP	kombinovana proizvodnja električne energije i toplote (od engl. Combined Heat and Power)
CIE	Centralna i istočna Evropa
DDA	Doha development agenda
DUP	detaljni urbanistički plan
DWT	skraćeniica za mjeru za kapacitet brodova (od engl. deadweight ton)
EBRD	Evropska banka za obnovu i razvoj
EEA	Evropska agencija za životnu sredinu
EEZ	Evropska ekonomska zajednica
EFTA	Evropska zona slobodne trgovine
EFW	Economic freedom of the World
EIA	procjena uticaja na životnu sredinu (od engl. Environmental Impact Assessment)
EIB	Evropska investiciona banka
EK	Evropska komisija
EMU	Evropska monetarna unija
EPCG	Elektroprivreda Crne Gore
ESCB	Evropski sistem centralnih banaka
ESP	Evropski sud pravde
EU	Evropska unija
EURES	Mreža evropskih zavoda za zapošljavanje
EUROATOM	Evropska zajednica za atomsku energiju
EZ	Evropske zajednice
EZUČ	Evropska zajednica za ugalj i čelik
GATT	General agreements on trade and tariffs
GCI	Global Competitiveness Index-Indeks globalne konkurentnosti
GDP	Gross Domestic Product-Bruto društveni proizvod
GEF	Globalni fond za životnu sredinu
GUP	generalni urbanistički plan
HF	Heritage Foundation-Heritage fondacija
HOV	Hartije od vrijednosti
IEA	Međunarodna agencija za energiju (engl. International Energy Agency)

IKT	Informaciono-komunikacione tehnologije-engl. ICT
IMD	International Institute for Management Development-Međunarodni institut za razvoj menadžmenta
IOUPP	integralno upravljanje obalnim područjem
IPPC	integralno sprečavanje i kontrola zagađenja (od engl. Integrated Pollution Prevention and Control)
JEA	Jedinstveni evropski akt
KAP	Kombinat aluminijuma Podgorica
MCSD	Mediteranska komisija za održivi razvoj
MFN	Most favorued nation
MMF	Međunarodni monetarni fond
MSOR	Mediteranska strategija održivog razvoja (originalna skraćenica je MSSD, od engl. Mediterranean Strategy for Sustainable Development)
NAFTA	Sjevernoamerička zona slobodne trgovine
NP	Nacionalni park
NPI	Nacionalni program za integraciju
NSOR CG	Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore
OECD	Organisation for Economic Cooperation and Development - Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
PDV	Porez na dodatnu vrijednost
PP	Prostorni plan
PPP	paritet kupovne moći (od engl. Purchasing Power Parity)
PSP	Proces stabilizacije i pridruživanja
QMV	Qualified majority voting
RZZP	Republički zavod za zaštitu prirode
SAD	Sjedinjene Američke Države
SCG	Srbija i Crna Gora
SDI	Strane direktne investicije
SFRJ	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SRJ	Savezna Republika Jugoslavija
SRRS	Strategija razvoja i redikcije siromaštva Crne Gore
SSP	Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju
STD	Standardizovana vrijednost kriterijuma
TAIEX	Technical Assistance Information Exchange Office
UEZ	Ugovor o Evropskoj zajednici
UNCSD	UN Komisija za održivi razvoj
UNESCO	Organizacija UN za obrazovanje, nauku i kulturu
UNFCCC	Okvirna Konvenciju UN o klimatskim promjenama
UNICEF	Dječji fond Ujedinjenih Nacija
UNWTO	Svjetska turistička organizacija
VB	Velika Britanija
VCG	Vlada Crne Gore
WB	World Bank-Svjetska banka
WCY	World Competitiveness Yearbook-Godišnjak svjetske konkurentnosti
WEF	World Economic Forum-Svjetski ekonomski forum
WTO	World Trade Organization
ZSBP	Zajednička spoljna i bezbjednosna politika
ZZK	Zakon o zaštiti konkurencije

POPIS TABELA

Tabela 1. Pregled izdvajanja sredstava pojedinih zemalja za životnu sredinu.....	10
Tabela 2. Evropska unija – osnovni pokazatelji EU - 27.....	62
Tabela 3. Tri glavne kategorije nadležnosti EU prema Ugovoru iz Lisabona	75
Tabela 4. Mjerenje EU napretka 2008-2010. godine	95
Tabela 5. Mjerenje napretka potencijalnih kandidata 2008-2010. godine.....	96
Tabela 6. Rangiranje i nivo indeksa i podindeksa, mjerenje napretka kandidata, potencijalnih kandidata i istočnih zemalja-2010. godina, Lisabonski pregled.....	97
Tabela 7. Ciljevi razvojne strategije Evropa 2020	98
Tabela 8. EVROPA 2020: Prioriteti i inicijative.....	100
Tabela 9. Okvir Indeksa konkurentnosti Evropa 2020	104
Tabela 10. Indeks konkurentnosti zemalja članica EU 2010-2012.....	105
Tabela 11. Indeks konkurentnosti pristupnih i zemalja kandidata 2010-2012.....	106
Tabela 12. Indeks konkurentnosti Evropa 2020 sa 7 stubova 2012. godina.....	106

PREDGOVOR

Svi cvjetovi budućnosti su u sjemenu sadašnjosti.
Kineska poslovice

Elektronski udžbenik „Ekološka ekonomija” je strukturiran u pet tematskih i analitički međusobno povezanih cjelina.

I Ekonomska i ekološka perspektiva razvoja društva sadrži prikaz istorijskog nastanka i hronologije važnih dokumenata koja su imala uticaj na formiranje posebne ekonomske politike, koja je nezaobilazna u savremenom ekonomskom upravljanju. Pojam politike, objašnjenje internalizacije eksternih efekata privrednih aktivnosti, kao i prikaz najvažnijih instrumenata ekološke politike sastavni su dio ovog poglavlja.

II Privredni razvoj sa aspekta kriterijuma ekologije daje osvrt na opšti aspekt privrednog rasta i razvoja, objašnjava ekologizaciju ekonomije, posmatra ciljeve privrednog rasta i razvoja i definiše faktore koji utiču na nivo njihovog ostvarenja.

III Koncept održivog razvoja prikazuje održivi razvoj kroz istorijski nastanak samog pojma, usvajanja koncepta, suštine i posmatranje na lokalnom nivou.

IV Strategija održivog razvoja Crne Gore predstavlja slijed aktivnosti države na planu usvajanja strateškog koncepta održivog razvoja i trasira put ka ostvarenju ciljeva postavljenih i u prvom članu Ustava Crne Gore.

V Politika zaštite životne sredine u Evropskoj uniji predstavlja napor autora da se ova bitna politika koja je u podijeljenoj nadležnosti između EU i država članica, prikaže i objasni studentima Ekonomskog fakulteta i napravi uvod u uzučavanje aktuelnog ekonomskog upravljanja na nivou EU.

Navedeni prikaz i izbor tema namijenjen je boljem razumijevanju predmeta Ekološka ekonomija koji se izučava na redovnim akademskim studijama Ekonomskog fakulteta u Podgorici.

Podgorica, februar 2013 godine.

Doc. dr Nikola Milović

I EKONOMSKA I EKOLOŠKA PERSPEKTIVA RAZVOJA DRUŠTVA

Okvire privrednog razvoja, odnosno nivoa privredne razvijenosti određenog ekonomskog sistema, definišemo putem analize porasta materijalne proizvodnje i nacionalnog dohotka, uz istovremene strukturne promjene i promjene u funkcionisanju date privrede na opštoj, uzlaznoj putanji. To je jedinstvo kretanja i razvoja, odnosno najopštiji oblik kretanja i razvoja privrede.

Svako kretanje sistema vezano je za istovremene brojne promjene, tj. za razvoj. Te promjene istovremeno su i kvantitativne i kvalitativne, označavaju kako povećanje svih elemenata privrede (mada ne u istoj proporciji), tako i njihovo mijenjanje pod dejstvom naučno i tehničkog progressa, i izmjena društvenog i prirodnog okruženja - životne sredine.

Savremeno shvatanje razvoja, kao procesa kontinuiranog rješavanja brojnih i raznovrsnih društvenih i ekonomskih potreba, čija se uspješnost mjeri sve kompleksnijim sistemima pokazatelja, traži preispitivanje mnogih tradicionalnih shvatanja, posebno kad je riječ o modalitetima i dinamici privrednog rasta i razvoja.

Politika privrednog razvoja, karakteristična za epohu treće tehnološke revolucije, podrazumijeva tretiranje fenomena ekonomskog razvoja u svoj svojoj ambivalentnosti, tj. proučavanje razvoja kao normativnog, multidimenzionalnog, jedinstvenog i koherentnog procesa. Takav pristup inkorporiše sve elemente privrednog rasta, odnosno uvećanja materijalnog bogatstva, ali i mnoge druge komponente i attribute razvoja, dajući sve značajnije mjesto ekološko-ekonomskom pristupu izučavanja fenomena razvoja.

Naime, sve do šezdesetih godina ovog vijeka, ekološki problemi su se, po pravilu, u teoriji i politici privrednog razvoja tretirali u kontekstu širokog pojma eksternih efekata. Ubrzani privredni razvoj posljednje tri decenije, praćen urbanizacijom naselja, neracionalnim korišćenjem prirodnih resursa, odlaganjem svih vrsta otpada u prirodnu sredinu, uz masovnu primjenu hemijskih sredstava, itd., doveo je do značajnog narušavanja ekološke ravnoteže. Navedeni procesi dali su savremenom privrednom razvoju jednu novu dimenziju - rastuću ekološku krizu, koja ima univerzalni karakter, jer ne utiče samo na ekonomski, već i na društveni razvoj uopšte.

Ekološki problemi, koji karakterišu savremeni privredni razvoj, postaju krajnje složena kategorija koja obuhvata klimatske promjene, ozonski omotač, aero zagađenja, nestanak šuma, gubitak tla i širenje pustinja, očuvanje biološke raznovrsnosti, zaštitu mora i okeana, kao i racionalno korišćenje i razvoj njihovih živih resursa, zaštitu resursa jezera i rijeka, upravljanje otpadom, posebno štetnim otpadom, odloživo upravljanje otrovnim hemikalijama i čitav niz drugih razvojnih, i šire, društvenih problema (Prema The Rio Declaration on Environment and Development, A/Conf, 151/5/Rev./1).

1. Održivi razvoj kao razvojna strategija tržišnih ekonomija

Izloženi ekološki problemi i nužnost prihvatanja sve brojnijih ekoloških ograničenja postaju rastući društveni trošak na nivou svake nacionalne ekonomije. Veličinu ovog troška je različita od zemlje do zemlje u zavisnosti od dostignutog stepena privrednog i naučno-tehnološkog razvoja, raspoloživih sirovinskih i energetske resursa, prostornog razmještaja proizvodnje, ali i od gustine naseljenosti pojedinih područja i dostignutog nivoa urbanizacije. Uz to, sva navedena ekološka ograničenja karakteriše i veoma visok stepen međusobne povezanosti, što dovodi do pogoršanja ekoloških uslova razvoja poslednjih decenija.

Možemo zaključiti da su različiti nivoi troškova proizvodnje, koji su rezultat postojanja brojnih ekoloških barijera nastalih iz raznovrsnih razloga, nesumnjivo bitno ograničenje dinamike privrednog razvoja. To je pokazala i praksa savremenih tržišnih privreda, gdje je veoma često proces uvođenja mnogih novih tehnologija imao krajnje negativan efekat na ekologiju. Drugim riječima, uporedo sa akceleracijom razvojne performanse, uvećavao se nivo ekološke degradacije. Po pravilu, rast ekoloških disproporcija je dobijao na ubrzanju, dok su se sve veći iznosi finansijskih sredstava usmjeravali u zaštitu čovjekove okoline. U tabeli br. 1 dat je prikaz izdvajanja sredstava za ove namjene u izabranim zemljama:

Tabela 1. Pregled izdvajanja sredstava pojedinih zemalja za životnu sredinu

ZEMLJA	mil. \$	% od bruto nac. dohotka
Danska	1.237	1,9
Bivša zapadna Njemačka	14.424	1,7
SAD	80.446	1,6
Švedska	1.948	1,5
Švajcarska	1.891	1,5
Velika Britanija	8.837	1,4
Japan	26.035	1,3
Holandija	2.254	1,3
Austrija	1.130	1,3

Izvor: Standpunkt-Siemens No 5/94 (Cit.R.Ivanković, Ecologica 2,1995,s.1-51)

Kada govorimo o veličini ovih troškova poslednjih godina kod nas, ona su znatno skromnija i ne prelaze 0,5% budžeta, što nije u skladu sa usvojenom Deklaracijom Skupštine Republike Crne Gore (1991.g.) o proglašenju "Ekološke države Crne Gore".

Prateći navedene tendencije, možemo zaključiti da pitanje ekologije postaje par excellence razvojne prirode i da složenost analize ekološke komponente, u sklopu problematike razvoja savremenih ekonomija, značajno ističe i promjenljivi karakter sistema vrijednosti - ne maksimalan rast po svaku cijenu, ne ni nulti rast, već stabilan i održiv rast i razvoj (tzv. *sustainable development*). Razvoj koji, po postulatima savremene ekonomske teorije, podrazumijeva takav privredni i društveni prosperitet, pri kom zadovoljenje potreba sadašnjih generacija ne ugrožava pravo i mogućnost sljedećih da to isto ostvare i za sebe u budućnosti.

Društveno-ekonomski razvoj se u ovom kontekstu posmatra kao međuzavisnost ekonomskog mehanizma i ekologije kao dinamičke tranzicije, koja znači da se korišćenje resursa prirode, ljudskog potencijala i već izgrađene strukture, uskladi sa kriterijumima imanentnim savremenom ekonomskom rezonu, kao shvatanju prirode i međuljudskih odnosa (kretanje uzlaznom putanjom naučnog, tehničkog i ekonomskog progressa, ali uz uvažavanje i rješavanje

problema rastuće ekološke neravnoteže). Ta humanizacija odnosa među zavisnim determinantama i varijablama je preduslov uspješnog razvoja svih civilizovanih zemalja, naročito post-industrijskih društava.

Zbog toga u današnjim uslovima, gotovo sve razvijene tržišne privrede nastoje da definišu jasne ciljeve i strategiju privrednog razvoja u skladu sa navedenim kriterijumima, kao i da koncipiraju što efikasniju ekološku politiku, tj. plansku upotrebu raspoloživih prirodnih resursa, ali i obezbjeđenje sigurnih finansijskih izvora za njihovo permanentno regenerisanje.

Adekvatnom ekološkom politikom iznalazi se način na koji će proizvodnja i stvaranje materijalnih vrijednosti biti maksimalno u funkciji obezbjeđenja ravnoteže pojedinih ekoloških sistema i njihovog međusobnog sadjejtva. Svođenje na najmanju mjeru brojnih rizika i velikih neizvjesnosti koje nastaju kao logična posljedica mnogih protivurječnosti na relaciji privredni rast - ekološka ravnoteža, u biti je preduzimanih mjera ekološke politike.

S obzirom da će o međuodnosu ekonomskih i ekoloških parametara razvoja, kao i o kriterijumima i metodologiji ekonomske analize ekološkog razvoja biti riječi detaljnije u samom radu, u ovom dijelu navešćemo samo određene bitne principe ekološke politike, koji implementiraju, već ranije isticani, ekološko-ekonomski pristup izučavanju savremenog privrednog razvoja.

Riječ je o sledećim **principima ekološke politike**:

1. usaglašavanje privrednog razvoja sa potrebama za očuvanjem ekološke ravnoteže;
2. djelovanje u pravcu stvaranja novih potreba, potreba koje su u saglasnosti sa principima ekološke bezbjednosti;
3. težište u aplikaciji i komercijalnoj valorizaciji onih magistralnih pravaca savremenog naučno-tehničkog progresa koji su maksimalno u funkciji zadovoljenja sve opštijih ekoloških standarda;
4. vođenje odgovarajuće demografske politike. U kontekstu ekološke dimenzije, najkraće rečeno, to je politika koja nastoji da obezbijedi priraštaj stanovništva koji može nesmetano podržavati postojeći ekonomski rast i aktuelni razvoj nauke i tehnologije.
5. u nadležnosti savremenih nacionalnih ekonomija je donošenje odgovarajuće zakonske regulative koja se odnosi na ekološku politiku (od propisa, do sankcija), pri čemu države nastoje da smanje ili čak da zabrane neodržive načine proizvodnje i potrošnje;
6. mjerama ekološke politike (posebno poreskim i carinskim olakšicama) podstiču se ulaganja u proizvodnju čija se tehnološka, energetska i sirovinska baza može uskladiti sa zahtjevima održivog razvoja
7. podsticanje i finansiranje multidisciplinarnih istraživanja u oblasti zaštite i unapređenja životne sredine itd.

2. Ekološka politika

Politika privrednog razvoja karakteristična za epohu treće tehnološke revolucije podrazumeva tretiranje ovog fenomena u svojoj ambivalentnosti tj. proučavanje razvoja kao normativnog, multidimenzionalnog, jedinstvenog i koherentnog procesa. Takav pristup inkorporiše sve elemente privrednog rasta, odnosno uvećanja materijalnog bogatstva, ali i mnoge druge komponente i atribute razvoja uključujući i ekološku komponentu.¹

Može se zaključiti da kompleks ekologije predstavlja jednu od mlađih komponenti politike privrednog razvoja. Naime, nesporna je činjenica da su se ekološki problemi u ekonomskoj teoriji i analogno tome u ekonomskoj politici sve do šezdesetih godina ovoga vijeka po pravilu tretirali u kontekstu širokog pojma eksternih efekata. Problemi povezani sa fenomenom narušavanja ekološke ravnoteže shvaćene u najširem smislu te riječi tokom poslednjih tridesetak godina predstavljaju pravu društvenu moru velikog broja zemalja u svijetu. Po pravilu, u visoko razvijenim sredinama svijest o pogubnim posledicama nekontrolisanog narušavanja ekološke ravnoteže je i najrasprostranjenija. Treba napomenuti da je zbog univerzalnosti fenomena ekologije najispravnije ovaj kompleks tretirati u sklopu najšire problematike društvenog razvoja.

Ni prva ni druga tehnološka revolucija koje su imale presudan uticaj na dinamiku privrednog razvoja tokom poslednja dva vijeka nijesu pokazale dovoljno razumjevanja za ekološku komponentu. Zemlja i rudna bogatstva su nemilosrdno eksploatisani, vodena prostiranja su zagađivana preko svake razumne mjere. Vazduh i voda su prema klasičnoj ekonomskoj teoriji smatrani slobodnim dobrima. Većina današnjih ekonomista je mišljenja da mehanizam tradicionalne ekonomije utemeljen na cijeni koštanja proizvoda ne predstavlja ni izdaleka prihvatljivi način sa stanovišta neophodnosti definisanja stvarne cene koju društvo plaća u slučajevima brojnih zloupotreba čovjekove okoline.

Pristup objašnjenju ekonomije prirodnih resursa i životne sredine možemo pšosmatrati kroz neoklasičnu maticu ekonomske misli, pomoću koga se ekonomski pojmovi primjenjuju na životnu sredinu. Kao i drugi pristup poznat kao ekološka ekonomija, koji posmatra stvari iz druge perspektive. Umjesto da ekonomske koncepte primjenjuju na životnu sredinu, ekološka ekonomija teži da ekonomske aktivnosti postavi u kontekst bioloških i fizičkih sistema koji održavaju život, uključujući i sve ljudske aktivnosti.²

Pod pojmom **ekološke politike**, najkraće rečeno, treba podrazumevati, plansku upotrebu raspoloživih prirodnih resursa, ali takođe i obezbeđenje sigurnih finansijskih izvora za permanentno regenerisanje obnovljivih prirodnih resursa. To drugim riječima znači da je prevashodni predmet ekološke politike iznalaženje načina na koji će proizvodnja i stvaranje materijalnih vrijednosti biti maksimalno u funkciji obezbeđenja ravnoteže pojedinih ekoloških sistema i njihovog međusobnog sadejstva. Veoma aktivnu ulogu u definisanju i osmišljavanju nacionalnih ekoloških politika pored države imaju i pojedine političke partije i organizacije. Država donosi zakone koji se odnose na ekološku politiku počev od propisa pa sve do sankcija za njihovo nepoštovanje od strane pojedinih aktera društvenog i privrednog života. Država nastoji da smanji ili čak da zabrani neodržive načine proizvodnje i potrošnje.³

¹ Čobeljić, N., *Novi problemi i teorijski pristup privrednom razvoju*, Zbornik radova: Problemi nauke u budućnosti, SANU, Beograd, 1991.

² Harris J., *Ekonomija životne sredine i prirodnih resursa*, drugo izdanje, Data status, Beograd, 2009, str.5.

³ Marković, D., *Socijalna ekologija*, Beograd, 1994., str. 255 - 263.

3. Univerzalni karakter ekološke krize i ekološke politike

Kompleks ekološke krize ima danas sveopšti karakter. U poslednje vreme mnoge disproporcije u privredi poprimile su dramatične razmjere. Nekontrolisanim uništavanjem prirode čovjek je istovremeno počeo da ruši i sve ono što je u istoriji ljudske civilizacije sagradio. Ushićujući se, veoma često, kreativnošću svoga duha i postižući samo poslednjih tridesetak godina rezultate koji su premašivali sva moguća očekivanja, čovjek je ipak uvidio da se neprekidno kretanje uzlaznom linijom naučnog, tehnološkog i ekonomskog progressa ne može odvijati bez uvažavanja problema rastuće ekološke neravnoteže. Brojni su primjeri novije društvene stvarnosti koju karakteriše rastuća opasnost od svojevrstne ekološke kataklizme, a koja pri tome čini irelevantnim sve savremene političke i ideološke podele u svetu.

Objektivno govoreći brojni su uzroci ispoljavanja degradacije ekologije. Tako, na primjer, ne postoji način da se procjeni granica broja stanovnika na zemlji. Ovakvo opredjeljenje, premda u osnovi znači odbacivanje maltuzijanskog stava, ne znači negiranje problema broja stanovništva u cjelosti. Pojave nedovoljnog razvoja ili siromaštva kod više od polovine žitelja zemlje, zatim hronične insuficijencije pojedinih prirodnih resursa, zagrijavanja zemlje, fenomen kiselih kiša samo su neke od opomena čovečanstvu i prepreka sa kojima savremeni razvoj mora da računa. Ovi pomenuti problemi nose u pravom smislu epitet univerzalnosti i oni govore o nemogućnosti da im se neka zemlja može pojedinačno da suprostavi bez obzira kakva je njena ekonomska snaga i ukupna pregovaračka moć.

Politika privrednog razvoja mora računati sa sledećom činjenicom. Prihvatanje sve brojnijih ekoloških ograničenja predstavlja rastući društveni trošak na nivou makroekonomije. Veličina ovog troška je različita od jedne do druge zemlje u zavisnosti od dostignutog stepena privrednog i naučnotehnološkog razvoja, ali i od raspoloživih sirovinskih i energetskih izvora, prostornog razmeštaja proizvodnje i stanovništva i tome slično. Različiti nivo troškova proizvodnje koji je rezultat postojanja brojnih ekoloških barijera nastalih iz raznovrsnih razloga kao što su neophodnost očuvanja šumskog bogatstva, smanjenja prisutnosti ugljendioksida u vazduhu, desumporizacija uglja itd., ali i gustine naseljenosti pojedinih područja, nivoa urbanizacije i prostornog razmeštaja proizvodnje, nesumnjivo su važne determinante savremenog privrednog razvoja.

Premda se svako od ovako pomenutih ekoloških ograničenja može označiti važnim problemom mnogih svetskih ekonomija, realno govoreći, najveće poteškoće za pojedine države, a time i za ukupnu politiku privrednog razvoja, proizilaze iz veoma visokog stepena njihove međusobne povezanosti. Tako na primjer, energetska politika se ne može nezavisno posmatrati od ekološke politike, tehnološki prioriteti se mogu ispravno analizirati jedino u kontekstu kompleksne analize kriterijuma sigurnosti i tome slično. Vrlo je različito i obuhvatanje aktuelnih ekoloških fenomena i problema počev od užih pojmovnih opredeljenja koja su naglašeno povezana sa pitanjima degradacije čovekove okoline, pa sve do problematike stanovništva i prostorne ekonomije.

U sklopu ukupne politike privrednog razvoja ekološka dimenzija se odnosi prije svega na čovjekov odnos prema prirodnom okruženju koji se zbog politike naglašene industrijalizacije u dužem vremenskom intervalu transformisao u jedno od najozbiljnijih razvojnih ograničenja u vremenu s kraja 20. veka.⁴ Naime, mnogi aktuelni trendovi u prirodi idu u pravcu potvrde teze ne samo o značajnom,

⁴ "Ekološka problematika, obuhvatajući celokupnost ljudske, društvene, socijalne i proizvodno-biološke egzistencije u njihovim međupovezanosima, rezultat je permanentnog privrednog rasta, tehnološke eskalacije, tehničkih devastacija, iscrpljenosti resursa, demografske eksplozije i urbanizacije, potrošačkog društva i neadekvatnosti mehanizma privrednog sistema u upravljanju privrednim razvojem.", Komazec, S., Ristić, Ž., Monetarna i fiskalna strategija, ABC "Glas", Beograd, 1992., str. 672.

već u nekim slučajevima čak i zabrinjavajućem narušavanju ekološke ravnoteže. U savremenom poimanju, ekološki problemi su krajnje složena kategorija koja obuhvata klimatske promene, ozonski omotač, aerozagađenja, nestanak šuma, gubitka tla i širenje pustinja, očuvanje biološke raznovrsnosti, zaštita mora i okeana kao i racionalno korišćenje i razvoj njihovih živih resursa, zaštita resursa jezera i reka, upravljanje otpadom, posebno štetnim otpadom, održivo upravljanje otrovnim hemikalijama i čitav niz drugih.⁵ Međutim, ne treba gubiti iz vida činjenicu da je problem ekologije povezan sa ukupnim aktivnostima čovjeka koje na bilo koji način uslovljavaju pojavu remećenja postojeće ravnoteže u prirodi. U tom smislu valja stalno imati na umu činjenicu da uzrok ekološkom pitanju nije isključivo tehnološke prirode, već da postoje mnogi činioci koji direktno ili indirektno predstavljaju generatore ekološke neravnoteže. Još u prastarim vremenima dolazilo je do zagađivanja, epidemija u velikim naseljima, kao i degradacije okruženja, premda je tehnološki nivo proizvodnje u tom periodu bio na vrlo niskom nivou. Logično je pretpostaviti da bi svaki nekontrolisani razvoj ovih naselja samo uvećavao ekološke disproporcije.

Kada je privredni razvoj u pitanju, kao najvažniji indikatori nezadovoljavajućih odnosa u domenu ekologije, mogu se navesti sledeći:⁶

- ograničenost pojedinih prirodnih resursa,
- demografska eksplozija,
- djelovanje određenih razvojnih ciljeva u pravcu naglašenog narušavanja ekološke ravnoteže.

Privredni razvoj je tokom celog 20. vjeka ugrožavao ekološku osnovu čovjeka i ostalih živih bića. U vremenu druge polovine 20.veka, koje karakteriše izuzetan naučni i tehnološki progres, zahvaljujući brojnim mjerama države, privredni razvoj je ispoljio i velike mogućnosti prilagođavanja dinamičnim tehnološkim i naučnim promjenama. Značajnu ulogu u tom procesu su imale, a danas imaju, transnacionalne korporacije. Ali, i pored svih preduzimanih mjera, bilo od strane države ili pojedinih industrijskih kompanija, u cjelini uzevši, ekološki uslovi razvoja su se stalno pogoršavali. Uporedo sa akceleracijom razvojne performanse uvećavao se nivo ekološke degradacije. Dobrim djelom zahvaljujući produbljenoj međunarodnoj podeli rada, odnosno procesu internacionalizacije proizvodnje, ekološka kriza u ovom periodu dobija sve atribute univerzalnosti.

Zbog toga u današnjim uslovima gotovo sve razvijene tržišne privrede nastoje da koncipiraju što efikasniju ekološku politiku.

Usaglašavanje politike privrednog razvoja, posebno politike privrednog rasta, sa rastućim ekološkim zahtevima krajnje je kompleksno pitanje. To je evidentno u svim razvijenim tržišnim privredama bez obzira da li se radi o sredinama u kojima je izražena državna regulativa, kao što je to slučaj u Japanu i gotovo svim brzo razvijajućim državama Dalekog Istoka, ili je pak riječ o privredama u kojima su funkcije države u regulisanju privrednih tokova daleko manje prisutne.

U teoriji i politici privrednog razvoja imperativ uvažavanja ekološke komponente poznat je u tzv. **konceptu održivog razvoja**, odnosno održive ekonomije. Ključno polazište ovog koncepta je stav po kome se privredni razvoj ne može tretirati veličinom nezavisnom od ekosfere. "Zbog toga ekonomski razvoj ne može da bude neograničen, jer su zalihe resursa ograničene i za njih se ne može naći uvek zamena. I životna sredina ima ograničenu sposobnost da apsorbuje, razlaže ili degradira otpad koji

⁵ The Rio Deklaration on Environment and Development, A/CONF. 151/5/Rev/1.

⁶ Stojanović, R., Teorija privrednog razvoja u trećoj tehnološkoj revoluciji, Savremena administracija, Beograd, 1987., str. 7.

proizvode ekonomije. Razvoj tehnologije zasnovan na ljudskoj inteligenciji može da pomeri neka ograničenja ekonomskom razvoju, ali ne može da ih potpuno otkloni."⁷

Ekološka politika ima za cilj rešavanje brojnih i sve naglašenijih problema čovjekovog okruženja uz obezbeđenje ekonomskog rasta, odnosno održavanje ekološke ravnoteže uz istovremenu akceleraciju poželjne razvojne performanse privrede. Svođenje na najmanju mjeru brojnih rizika i velikih neizvesnosti koje nastaju kao logična posledica brojnih protivurečnosti na relaciji privredni rast - ekološka ravnoteža u biti je preduzimanih mjera ekološke politike.

Među centralnim principima ekološke politike treba navesti sledeće:

- usaglašavanje privrednog razvoja sa potrebama za očuvanjem ekološke ravnoteže,
- delovanje u pravcu stvaranja novih potreba, potreba koje su u saglasnosti sa pincipima ekološke bezbjednosti,
- težište u aplikaciji i komercijalnoj valorizaciji onih magistralnih pravaca savremenog naučno-tehničkog progressa koji su maksimalno u funkciji zadovoljenja sve oštrijih ekoloških standarda,
- vođenje odgovarajuće demografske politike. U kontekstu ekološke dimenzije, najkraće rečeno, to je politika koja nastoji da obezbedi priraštaj stanovništva koji može nesmetano podržavati postojeći ekonomski rast i aktuelni razvoj nauke i tehnologije.

Cilj ekološke politike kao komponente politike privrednog razvoja je da odredi kako negativne tako i pozitivne eksterne efekte, da precizno apostrofira najznačajnije vrste iz obje grupe eksternih efekata i da predloži način na koji je moguće smanjiti negativne, a povećati pozitivne eksterne efekte.⁸

U ekonomskoj literaturi je vrlo često prisutna podela ekoloških parametara u sledeće dvije grupe:

1) destabilizatori i 2) stabilizatori ekološke ravnoteže.

U grupu destabilizatora spadaju:

- a) generatori ekološke neravnoteže,
- b) transmitori odnosno aktivizatori ekološke neravnoteže i
- c) akceleratori ekološke neravnoteže.

U drugu grupu spadaju svi stabilizari koji doprinose ponovnom uspostavljanju eko-ravnoteže. U nastavku ovog poglavlja biće učinjen kraći osvrt na najvažnije destabilizatore i stabilizatore ekološke ravnoteže.

⁷ Milenović, B., Ekološka ekonomija: ekonomski razvoj i životna sredina, Fakultet zaštite na radu, Niš, 1996., str. 36.

⁸ "A ova razlika je daleko od toga da može biti zanemarujuća veličina s obzirom na veliki i sve više rastući domet eksternih efekata". Stojanović, R., Planiranje u samoupravnom društvu, Savremena administracija, Beograd, 1976., str. 263.

4. Destabilizatori ekološke neravnoteže

Destabilizatori ekološke neravnoteže su brojni. Valja međutim, odmah napomenuti da se veoma teško može posmatrati delovanje pojedinih destabilizatora ekološke ravnoteže izolovano i nezavisno od uticaja drugih. Kao što privredni razvoj ne postoji sam za sebe tako se i neželjene posledice tog procesa ne mogu vezivati isključivo za pojedine uzročnike. Najčešće se u literaturi pominju sledeće **četiri vrste destabilizatora** ekološke ravnoteže:

- ekonomski,
- tehnološki,
- demografski i
- prostorni.

Ekonomski destabilizatori ekološke ravnoteže su rezultat neadekvatne politike iskorišćavanja prirodnog bogatstva, neadekvatnih i nedovoljnih ulaganja u zaštitu okoline, nepostojanja ili postojanja neadekvatnih instrumenata ekonomske politike čiji je prevashodni zadatak zaštita eko-ravnoteže.

Svestrana ekologizacija je jedno od najvažnijih obilježja savremenih ekonomskih procesa. Rastuća ekološka kriza uslovlila je povećane rashode nemjenjene očuvanju životne okoline, što u finansijskom smislu znači rast ukupnih proizvodnih troškova. Neophodnost jačanja akcija usmjerenih na očuvanje ekološke ravnoteže podrazumeva trošenje sve većih iznosa finansijskih sredstava usled čega se ovaj momenat sve češće tretira ograničavajućim faktorom ukupnog privrednog razvoja. Izdaci namenjeni očuvanju životne okoline usporavaju tempo ekonomskog razvoja i deluju negativno na makroekonomske pokazatelje efikasnosti.

U ekonomskoj nauci u dužem periodu je bila rasprostranjena metoda komparacije utrošaka i rezultata (cost - benefit) brojnih mjera preduzetih u pravcu očuvanja ekološke ravnoteže. Mnoga proučavanja su imala naglašeni makroekonomski karakter, ukazujući istovremeno na pozitivnu korelaciju između izdataka za ekološku zaštitu i ukupnog ekonomskog rasta. Naprotiv, nepoštovanje donetih mjera, čija primjena treba da obezbedi zaustavljanje daljih narušavanja ekoloških proporcija, najčešće je povezano sa negativnim ekonomskim reperkusijama. Razume se da ekonomske gubitke prate i brojne društvene posledice koje nije moguće kvantitativno izraziti.

U suštini razlikuju se dva pristupa smanjivanju negativnih efekata narušavanja ekološke ravnoteže. Prvi je tzv. pasivni pristup i on podrazumeva usporavanje tempa rasta proizvodnje, dok je drugi tzv. aktivni pristup koji podrazumeva donošenje čitavog niza mjera usmjerenih na ekologizaciju proizvodnje bez dovođenja u pitanje razvojnog dinamizma makroekonomije.

Solucija smanjenja proizvodnje u korist očuvanja ekološke ravnoteže, po pravilu nije interesantna za pojedina preduzeća ukoliko ne podrazumeva rast profita. Rješavanje ekoloških problema putem restriktivnih metoda obezbeđuje smanjenje određenih negativnih posledica po ekološku sredinu, ali ne i njihovo likvidiranje. Nasuprot ovakvom, u suštini pasivnom pristupu, aktivni podrazumeva sve veći naučno-tehnološki i finansijski potencijal pojedinih kompanija koji u uslovima dinamičnog rasta omogućava prestrukturiranje proizvodnje u pravcu uvođenja ekološki čistih tehnologija u proces proizvodnje čija, pak, primjena omogućava ostvarivanje nadprosečne profitabilnosti.

Konfliktnosti između pojedinih sadržaja naučno-tehničkog progresa i neophodnog očuvanja ekološke ravnoteže su starijeg datuma. One su počele da se ispoljavaju paralelno sa snažnim razvojem industrijske proizvodnje u 18. i 19. vjeku, u tada ekonomski najrazvijenijim zemljama. Međutim, sukob

na relaciji naučnotehnički progres - ekologija, poslednjih tridesetak godina, dobio je prave eksplozivne karakteristike.

Tehnološki generatori su povezani sa kompleksom tehničkog progressa. Tehnički progres, kao najdinamičniji faktor privrednog razvoja, imao je izražen uticaj u oblikovanju složenih odnosa na relaciji "priroda - društvo" u pojedinim sredinama. Po pravilu, podčinjavanje tehnologije uslovima koje diktira jedino rast profita išlo je u pravcu naglašenog ispoljavanja ekoloških disproporcija u zemljama razvijenog tržišta. Praksa da novi proizvodi zamjenjuju stare onog trenutka kada masa profita u pojedinim preduzećima počinje da opada opasno je ugrozila čovječanstvo.

Neophodnost detaljnog upoznavanja posledica pojedinih inovacija sa stanovišta njihovog uticaja na ekologiju bivala je sve očiglednija. Ovo utoliko prije ako se zna da na savremenoj etapi naučnog razvoja i tehničkog progressa postoje velike mogućnosti rešavanja pojedinih ekonomskih problema angažovanjem raznih proizvodnih inputa, odnosno različitom kombinacijom proizvodnih faktora. Alternativnost tehnologija kao rezultat snažnog razvoja nauke, omogućava da se izbjegnju neželjeni ekološki efekti.

U vremenu druge polovine 20. vjeka mogu se zapaziti dve različite etape u ispoljavanju međusobnog odnosa na relaciji naučnotehnički progres - ekologija. Prva se proteže od završetka drugog svjetskog rata pa do polovine sedamdesetih, a druga traje sve do današnjih dana. Karakteristika prve faze je veoma izražena veza između brojnih i sve većih ekoloških protivurečnosti, s jedne, i dinamičnog istraživačko-razvojnog rada, s druge strane. Sedamdesetih godina ekološka kriza u visoko industrijalizovanim zemljama je dobila nova obilježja. Dok su šezdesete godine karakterisale postojanje značajnog stepena zagađenja uz relativno ograničen broj zagađivača, tokom sedamdesetih godina došlo je do pojave veoma velikog broja novih. Istovremeno, u vremenu osme decenije 20. veka došlo je do dvosmernog ispoljavanja uticaja naučno-tehničkog progressa u odnosu na ekološku sredinu. Od činioca koji je pospešivao industrijsku zagađenost, on je sve više počeo da se preobražava u instrument rešavanja ekoloških problema. Pod uticajem sve izraženije ekološke krize i ispoljavanja brojnih razvojnih protivurečnosti, vlade pojedinih razvijenih država su počele sve značajnije mesto da pridaju kompleksu ekološke politike kao komponente ukupne politike privrednog razvoja.

Složene međurelacije između ekologije i naučno-tehničkog progressa u uslovima razvijenog tržišnog načina privređivanja moguće je sagledavati na dvojak način. Prvo, analizom faktora koji uslovljavaju narušavanje ekološke ravnoteže a koji dovode do određenih gubitaka u proizvodnji i bruto društvenom proizvodu, i drugo, analizom faktora koji su sposobni da poboljšaju kvalitet životne okoline (stvaranje novih, tzv. ekološki čistih proizvodnih kapaciteta, reciklaža, itd.).

Demografski destabilizatori ekološke ravnoteže se ogledaju u nekontrolisanom rastu broja stanovnika, prenaseljenosti na određenim područjima, ali i mnogih posledica tradicionalnih i etničkih nasleđa. Brojne su posledice prebrzog rasta stanovništva među kojima su najvažnije sledeće: raste broj nezaposlenih, raste broj nedovoljno uhranjenih, raste broj porodica i pojedinaca bez stana.⁹

Prostor predstavlja limitirajući faktor privrednog razvoja. Premda se ova činjenica razmatra u ekonomskoj teoriji dosta davno, činjenica je da se ekonomska nauka i na današnjem stepenu njenog razvoja ne može pohvaliti celovitim pristupom prostornoj problematici. Prostorni generatori narušavanja ekološke ravnoteže rezultat su visoke koncentracije industrijskih kapaciteta kao i gustine stanovništva na određenim prostorima. "Urbanizacija kao ekonomski proces, prouzrokuje spontano,

⁹ Detaljnije videti: Stojanović, R., Teorija privrednog razvoja u trećoj tehnološkoj revoluciji, Savremena administracija, Beograd, 1989., str. 18.

ne očekivano, nepredviđeno tri grupe eksternalija: 1) grupu zagađivača osnovnih ekoloških dobara - zemlje, vode, vazduha; 2) grupu prostornih ekocida čiji je reprezent kongestija, zagušenost prostora (ljudima, automobilima, putevima, redovima), i 3) grupu psihičkih ekocida čiji je reprezent buka."¹⁰

Ekonomija prostora se bavi istraživanjem u prostoru i vremenu pitanja koja se odnose na izgradnju i razmeštaj proizvodnje, staništa ljudi, sistema komunikacija i veza među centrima privređivanja i ostalim oblicima ljudske delatnosti. "Zanemarujući izvesne posebnosti pretežno se u novijem teoretskom konceptu vrši razmatranje i izučavanje opredeljujućih međuzavisnosti npr.: alokacije proizvodnih aktivnosti i naselja u prostoru: lokacije industrije, gradova i urbanih zona; međusobne uslovljenosti ekonomskih, geografskih i demografskih struktura."¹¹

Kao prvi relativno zaokruženi pristup regionalnoj problematici se smatra Rikardova teorija komparativnih prednosti. Naglo interesovanje ekonomske teorije i politike privrednog razvoja za problematiku prostora i regionalnog razvoja dolazi do ispoljavanja u 20.veku. Različiti su pristupi ovom pitanju u ekonomskoj teoriji. Jedan od najčešće korišćenih insistira na spontanitetu rešavanja ovog problema u okviru funkcionisanja tržišne ekonomije. Drugi pristup je karakterističan za tzv. polove rasta Fransa Peoria i prostornog rasporeda polova rasta. Relevantnost prve teorije je u potpunosti negirana rastućim regionalnim disproporcijama. Naime, ekonomska i društvena stvarnost je potpuno odbacila stav po kome je tržišni mehanizam efikasan u vođenju adekvatne regionalne politike. I druga teorija pruža rešenja složenih regionalnih pitanja samo na prvi pogled. Očigledno je da regionalni aspekt inkorporiše mnoge ekonomske i društveno-ekonomske sadržaje, a njegova je posebnost prostorno razgraničenje.¹²

U strogo ekonomskom smislu kreda svakog ekološkog problema ogleda se u fenomenu disekonomija.¹³ Rastuće ekološke disproporcije uslovljavaju smanjenje investicione aktivnosti što za logičnu posledicu ima deceleraciju stope privrednog rasta.

¹⁰ Ekonomska enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1984., I tom, str. 916.

¹¹ Ibidem, str. 927.

¹² U ekonomskoj teoriji se često prostorni aspekt razvoja analizira u svojstvu samostalne komponente teorije i politike privrednog razvoja. Prostorni aspekt se u regionalnoj ekonomiji izučava prvenstveno u dvostrukom smislu, u smislu njegove namene i u svojstvu njegovog uređenja. Prvo analizira prostor kao razvojni faktor a drugi obrađuje problematiku njegovog uređenja služeći se pri tom prostornim palniranjem. U ovoj glavi, problematika prostora i regiona je, međutim, analizirana u sklopu daleko agregiranijeg pojma, kategorije čovekovog okruženja.

¹³ Stojanović, R., Planiranje u samoupravnom društvu, Savremena administracija, Beograd, 1976, str. 263-282.

5. Stabilizatori ekološke ravnoteže

Stabilizatori mogu biti tehnički, pravni, ekonomski, odnosno finansijski. **Tehničkim** se registruje i kvantificira intenzitet narušavanja eko-ravnoteže. Gubici nastali pod dejstvom ekoloških faktora manifestuju se na dvojak način: kao nepovratni gubici i kao gubitak pojedinih resursa koji su pretvoreni u otpatke, pa se kao takvi ne koriste u dobijanju određenih dobara. Dok smanjenje prvih gubitaka podrazumeva suštinsku transformaciju tehnologije, pretvaranje druge vrste gubitaka u produkte i supstance sa korisnim svojstvima pretpostavlja ispunjenje velikog broja preduslova. Stalno rastuće mogućnosti naučno-tehničkog progressa omogućavaju u čitavom nizu slučajeva ostvarivanje takvog cilja čak i sa relativno malim investicionim ulaganjima.

Pravnim stabilizatorima ekološke ravnoteže se regulišu normativi ponašanja pojedinih ekonomskih subjekata u okruženju. Pravnim mjerama se takođe ekološka dimenzija ugrađuje u koncept razvojne politike. U savremenim uslovima privređivanja smatra se preko potrebnim da zakonodavnim mjerama svaka država ugradi ekološku komponentu u politiku privrednog razvoja. Pravne mjere mogu biti preventivne i represivne. Prvi oblik pravnih mjera ima za zadatak onemogućavanje upotreba proizvodnih tehnologija koje ugrožavaju ekološku ravnotežu, dok je prevashodni smisao represivnih mjera primjena najrazličitijih sankcija protiv uzročnika koji zagađuju čovjekovu okolinu.

Najpoznatiji oblici preventivnih mjera su:¹⁴

- zakonska zabrana delatnosti koje mogu ugrožavati životnu okolinu ukoliko takvu delatnost ne prate adekvatne zaštitne mjere,
- ustanovljavanje standarda za delatnosti koje mogu biti štetne po ekološku ravnotežu (standardi koji regulišu: dizajn, konstrukciju i opremu industrijskih postrojenja i mašina, metode proizvodnje, skladištenja i distribucije, vrste, obim, kvalitet i sadržaj goriva i sirovina mjere za sprečavanje ili smanjenje otpadaka koji utiču na zagađivanje okoline uključujući i mjere o uništavanju, odlaganju i primeni otpadaka itd.).
- zabrana obavljanja određenih delatnosti, potencijalnih ekoloških destabilizatora dok se ne pribavi određeno odobrenje državnog organa.

Premda se donošenje određenih pravnih normi koje imaju za cilj očuvanje ekološke ravnoteže tiče pre svega unutrašnjeg prava svake zemlje, činjenica je da se i na svetskom planu donose sve više konvencije o ekološkoj zaštiti.

Ekonomskim instrumentima se djeluje programirano na iskorišćavanje prirodnog potencijala. Instrumenti se mogu nazvati ekonomskim jedino pod uslovom kada njihova primjena uslovljava procenu troškova i koristi alternativnih akcija ekonomskih aktera i na toj osnovi izbor takvih alternativa koje obezbeđuju željenu situaciju u okviru sredine.

¹⁴ Popović, S., Pravni aspekti zaštite životne sredine, Tehnologija i razvoj, Jugoslovenska naučna tribina, Beograd, 1989., str. 168.

6. Najvažniji ekonomski instrumenti ekološke politike

Zagađivanje, ili degradacija okruženja uopšte, pojam koji je prihvaćen u vremenu nakon šezdesetih godina ovoga vijeka u ekonomskom smislu predstavlja kategoriju koju je veliki ekonomista Maršal nazvao "eksternim efektima" za proizvođače i potrošače.¹⁵ Prilikom odlučivanja o alternativnim nivoima proizvodnje, potrošnje, investiranja itd., privredni subjekti računaju sa troškovima i koristima u svakoj od različitih alternativa. Inputi iz okruženja i / ili autputi ekonomskih procesa nisu posebno uračunati u troškove i koristi koje snosi zagađivač.

U tržišnim uslovima privređivanja ekonomski akteri će na sve moguće načine nastojati da zanemare elemente društvenih troškova okruženja čak i ako su svesni njihovog postojanja. Ovo utoliko prije ukoliko ne postoje sankcije za takva ponašanja. Tržišni mehanizam će pobuditi pojedine ekonomske učesnike da prevale društvene troškove na druge aktere ili pak, da ih odlože za neka buduća vremena.¹⁶ To sa svoje strane znači da postojanje društvenih troškova okruženja predstavlja argument za formiranje društvenih institucija koje će se brinuti za očuvanje okoline. Koji su to instrumenti putem kojih određene institucije pristupaju realizaciji ovog cilja? Klasičan pristup ekonomskih teoretičara je onaj koji računa sa "internalizacijim" ovih eksternalija. U nekim slučajevima troškovi vezani sa eksternalijama ne mogu biti izraženi zbog toga što vlasništvo dobara ili usluga nije precizno definisano.

U odlučivanju za različite alternativne nivoe proizvodnje, potrošnje, investicija i tome slično, ekonomski subjekti su prinuđeni da uračunavaju troškove i rezultate, samo za sebe, svake od različitih alternativa koje namjeravaju da preduzmu. Ekološki inputi i / ili autputi ekonomskih procesa, i posebno njihove moguće društvene konsekvence, po pravilu nisu ukalkulisani u troškove i rezultate. Otuda oni nemaju adekvatan uticaj na pojedine ekonomske subjekte prilikom donošenja poslovnih i investicionih odluka. U uslovima pritiska konkurencije, tržišni mehanizam je nemoćan da uračuna društveni trošak na teret određenih učesnika, posebno u budućnosti. Drugim riječima, postojanje društvenih troškova narušavanja ekološke ravnoteže je vrlo jak razlog za ugradnju društvenih instrumenata putem kojih se naplaćuje od ekonomskih aktera "cijena" narušavanja ekološke ravnoteže. Brojni su ekonomski instrumenti koji se koriste za "internalizaciju" ovih eksternalija. Njihova zajednička karakteristika je ta da suprotno pravnim i tehničkim instrumentima, ostavljaju učesnicima slobodu da odgovore na način koji im najviše odgovara. Ekonomski instrumenti ekološke politike se mogu klasifikovati na najrazličitije načine. Jedna od često upotrebljivanih podela ovih instrumenata je sledeća:¹⁷

- troškovi
- subside
- depoziti
- kreiranje tržišta
- finansijsko prisiljavanje.

Troškovi su cena kojom se mora platiti zagađivanje, odnosno određeno narušavanje ekološke ravnoteže. Zbog toga ovi izdaci ulaze u kalkulacije troškova i koristi ekonomskih subjekata. Postoji više oblika troškova: a) troškovi otpada, b) proizvodni troškovi c) administrativni troškovi d) razne dažbine.

¹⁵ Marschall, A., Principles of Economics, London, 1990.

¹⁶ Gwertney J., Stroup, Economics (Private and Public Choise), New York, 1982.

¹⁷ Economic Instruments for Environmental Protection, OECD, Paris, 1989., p. 14.

Subsidije su opšti pojam za različite oblike novčane pomoći, koja mora imati podsticajnu ulogu na destabilizatore ekološke ravnoteže da promene svoje ponašanje. Postoje više oblika supsidija. "Davanja" su oblik finansijske podrške koje pojedina preduzeća ne moraju vratiti državi ukoliko su primenila određene mjere koje imaju za cilj smanjenje nivoa narušavanja ekološke ravnoteže. "Meki zajmovi" kod kojih su kamatne stope niže od tržišne kamatne stope, su zajmovi odobreni zagađivačima ako oni preduzmu mjere protiv zagađivanja. Oslobođanje od poreza - ako se preduzmu konkretne mjere protiv narušavanja ekološke ravnoteže. Smanjenje poreza direktno utiče na prihod ili profit, dok diferenciranje u porezima utiče na cenu proizvoda.¹⁸

U depozitnom i sistemu refundiranja uračunava se kazna potencijalnim destabilizatorima ekološke ravnoteže. Ukoliko je destabilizovanje ravnoteže izbegnuto depoziti se vraćaju.

Kreiranje tržišta je veoma važan ekonomski instrument ekološke politike u kontekstu ukupne politike privrednog razvoja. Tržišta mogu biti kreirana tako što će pojedini učesnici kupiti "prava" za aktuelna i potencijalna zagađenja ili gde oni mogu prodati njihova "prava zagađenja" ili otpatke iz proizvodnog procesa. Postoji više načina kreiranja tržišta kao što su intervencije cenama, obavezno osiguranje itd. Intervencija cenama ili unapred određivanje cena podrazumeva da se određeni potencijalno vredni sekundarni otpaci mogu ponuditi po nižoj ceni i na taj način ponovo iskoristiti. Obavezno osiguranje podrazumeva obavezu destabilizatora ekoravnoteže da zakonski utvrdi troškove čišćenja koji su povezani sa skladištenjem otpadnih materija što može dovesti do stvaranja tržišta u kome se rizik od štete prebacuje na osiguravajuće kompanije.

Finansijsko prisiljavanje je manje ekonomski, a daleko više administrativni instrument. Postoje dve osnovna tipa finansijskih prisila: finansijska pomoć i kazne za nepridržavanje pojedinih ekoloških standarda. Ekonomski instrumenti ekološke politike su važno oruđe ukupne politike privrednog razvoja. Ciljevi koji se žele postići ekološkom politikom moraju biti realizovani stimuliranjem destabilizatora ekološke ravnoteže da promene odnos prema okruženju. Samo troškovi i nadokande mogu imati svrhu stvaranja dobiti.

¹⁸ Economic Instruments for Environmental Protection, OECD, Paris, 1989., p. 14 -15.

7. Aktivnosti privatnih kompanija u očuvanju ekološke ravnoteže

Preduzeća i ostali privredni subjekti moraju da poštuju ekološke mormative ugrađujući komponentu izdataka po osnovu ekoloških zahteva u strukturu ukupnih troškova. Pri tome veoma često nije moguće kriterijume ekonomske efikasnosti uvažavati bez ekoloških kriterijuma.¹⁹

Aktivnosti privatnih kompanija u očuvanju ekološke ravnoteže u svim tržišnim ekonomijama odvijale su se u dva osnovna pravca: u smjeru ograničavanja investicija koje imaju negativno dejstvo na ekologiju, kao i na stimulisanje onih procesa koji predstavljaju ekološki čistu proizvodnju i 2) u pravcu povećanja udjela koji se odnosi na ekološku zaštitu u strukturi ukupnih izdataka za istraživanje i razvoj kompanija. Na ovako poslovno ponašanje nisu imale uticaja samo kaznene mjere državnih organa, već i saznanje da prirodna okolina nije više u stanju da apsorbuje sve one otpatke koji su predstavljali neminovne pratioce mnogih procesa klasične industrijalizacije. Osim toga, sve rigidniji ekološki zahtjevi su počeli da se ispoljavaju u međunarodnoj konkurenciji. Povećani interes za ekologizaciju proizvodnje može se objasniti i time što je rastuća naučno-tehnološka i finansijska moć pojedinih monopola omogućila izdvajanje dela profita za ekološke ciljeve ne unoseći pri tom neke ozbiljnije deformacije u sam mehanizam profitabilnog poslovanja. Štaviše, u mnogim slučajevima ekologizacija je prerasla u faktor daljeg uvećanja profita. Međutim, ukupna delatnost privatnih kompanija u sprečavanju ekološke katastrofe se ne može oceniti zadovoljavajućom. Takvu ocenu može da potvrdi i pokazatelj kretanja državnih izdataka za istraživanje i razvoj, a koji se isključivo odnosi na pitanje ekologije.

Rezime

Pitanje ekologije je par excellence razvojne prirode. Inkorporiranjem ekološke komponente u ukupnu politiku privrednog razvoja ekonomska teorija i politika dobija višestruko na svojoj kompleksnosti. Ovo prvenstveno iz razloga što je pitanje ekologije krajnje dinamičkog karaktera. Dodajući toj konstataciji tvrdnju da savremeni razvoj obuhvata materijalne, ali i mnoge nematerijalne sadržaje proizilazi da složenost analize ekološke komponente u sklopu razvojne problematike naglašeno podcrtava promenljivi karakter sistema vrednosti.

Osnovni cilj ekološke politike je bolji kvalitet okruženja. Ovaj cilj može biti postignut na dva osnovna načina: 1) samoinicijativnim aktivnostima pojedinih aktera da smanje narušavanje ekološke ravnoteže i 2) javnom akcijom. Pojedina preduzeća po pravilu nastoje da deo troškova prevale na državu, odnosno na budžet.

Dosadašnje iskustvo nepobitno potvrđuje činjenicu da je i sam pojam ekološke krize tesno povezan sa razvojem, posebno sa naučno-tehničkim progresom. Veoma često je proces uvođenja mnogih novih tehnologija imao krajnje negativan efekat na ekologiju. Po pravilu, rast ekoloških disporcija je dobijao na ubrzanju dok su se sve veći iznosi finansijskih sredstava usmjeravali u zaštitu čovekove okoline. Pitanja ekologizacije i razvoja bezopasnih tehnologija i potpunog iskorišćavanja sirovina su veoma složena. Rešavanje ekološke krize u sledećih nekoliko decenija odvijace se, pre svega, investicijama za očuvanje životne sredine i prerade sekundarnih sirovina.

¹⁹ Brojnim ekonomskim, socijalnim i svim drugim kriterijumima, nužno je dodati i ekološke, jer bez njihovog uvažavanja jednostavno više nije moguće razumeti, niti valjano proceniti celinu reprodukcije čoveka kao jedinstvene istorijske činjenice.", Pokrajac, S., Tehnologija i društvene promene: strategija inovacija i upravljanja, IBN-Centar, Beograd, 1994., str. 53

II PRIVREDNI RAZVOJ SA ASPEKTA KRITERIJUMA EKOLOGIJE

1. Opšti aspekti privrednog rasta i razvoja

Privredni razvoj je kompleksna kategorija koja obuhvata čitav spektar, u kvalitativnom smislu vrlo različitih društvoekonomskih promena karakterističnih za proces kontinuiranih transformacija privrede i društva. Pored toga što podrazumeva rast obima nacionalne proizvodnje u odnosu na raniji period, odnosno pored obuhvatanja sadržaja koji je određen pojmom privrednog rasta, fenomen privrednog razvoja inkorporira istovremeno mnoge složene promene u strukturalnom, institucionalnom i tehnološkom smislu koje su omogućile da se tako uvećana nacionalna proizvodnja realizuje i distribuira. Drugim riječima, pojam privrednog razvoja pored toga što obuhvata promene u obimu proizvodnje, objašnjava i složene transformacije u kompoziciji i strukturi privrede, kao i promjene udjela pojedinih inputa u rastu ukupnog nacionalnog outputa.

Privredni razvoj je "porast materijalne proizvodnje i nacionalnog dohotka, uz istovremene strukturne promene i promene u funkcionisanju date privrede na opštoj uzlaznoj razvojnoj liniji. To je jedinstvo kretanja i razvoja, odnosno najopštiji oblik kretanja i razvoja privrede. Za razliku od tehničkih sistema, veliki ekonomski sistem ne zna samo za kretanje, već je svako njeno kretanje vezano za istovremene brojne promene, tj. za razvoj. Te njene brojne i stalne promene ujedno su i u istoj meri i kvantitativne i kvalitativne, jer označavaju uvećanje svih elemenata nacionalne ekonomije (mada ne u istoj proporciji) i njihovo menjanje pod dejstvom naučnog i tehničkog progressa, i izmena društvenog i prirodnog okruženja."²⁰ Sve ovo upućuje na zaključak da je privredni razvoj daleko kompleksniji pojam u odnosu na privredni rast jer pored kvantitativnog povećanja ključnih makroekonomskih varijabli podrazumijeva i promjene u strukturi privrede koje doprinose rastu životnog standarda, kao i promjene u raspodjeli dohotka.

Privredni razvoj predstavlja složen proces koga reprezentuje niz sukcesivnih stanja u ekonomskoj aktivnosti društva, u ekonomskom mehanizmu ali i promene u svesti čoveka kao najvažnijem činiocu ukupne privredne dinamike. Ovaj kompleks obuhvata promene koje se događaju u vrednosti dobara i usluga na nivou nacionalne ekonomije, a takođe podrazumeva i složene transformacije u okviru privrede posmatrane u sistemskom smislu koje su uslovljene delovanjem bezbroj faktora ekonomske, tehnološke, političke, istorijske i kulturne prirode.

Privredni razvoj, shvaćen kao proces ostvarivanja postavljenih ekonomskih ciljeva širi je pojam od privrednog rasta. Akceleracija njegove dinamike posebno dobija na intenzitetu nakon perioda velikih tehnoloških promena koje se događaju na globalnom planu. Intenzitet i karakter strukturalnih transformacija različit je od jedne do druge zemlje, a i unutar iste ekonomije u različitim fazama njenog vlastitog razvoja. U ovom kontekstu shvaćen ovaj pojam, proizilazi da privredni razvoj bez ikakve sumnje predstavlja centralni makroekonomski fenomen. Ali bez obzira na tu činjenicu on se ne sme analizirati kao autohtoni proces čije ispoljavanje ne zavisi od mnogih drugih, kako ekonomskih tako i najširih društvenih fenomena. Privredni razvoj je jedan od mnogih mogućih izražajnih oblika društvenog progressa koji je na najraznovrsnije načine povezan sa gotovo svim promenama u ukupnoj društvenoj strukturi.

²⁰ Ekonomska i poslovna enciklopedija, Tom II, Savremena administracija, Beograd, 1994., str. 1207-1208.

Obelježja fenomena privrednog razvoja su brojna. U literaturi se sreću mnoge odrednice koje objašnjavaju ovaj izuzetno kompleksan ekonomski, ali i društveni fenomen. Jedno od mnogobrojnih pručavanja suštine ove kategorije, akcenat stavlja na sledeće attribute.²¹

- razvoj je normativan proces - usmjeren je na realizaciju određenih ciljeva,
- razvoj je multidimenzionalni proces, vezan je za sve aspekte života i potrebe ljudi i društva,
- razvoj je koherentan proces - ako je potrebno simultano ostvarivati različite ciljeve, potrebno je njihovo prethodno usklađivanje.

Vrlo rasprostranjen stav u ekonomskoj nauci je i onaj koji fenomen razvoja posmatra sa sledećih aspekata:

1. stanje razvijenosti (postignuti nivo razvijenosti),
2. sistem ciljeva (novo željeno stanje - ciljni parametri) i
3. upravljački mehanizmi pomoću kojih se privreda iz jednog stanja razvijenosti prevodi u novo, željeno stanje.

1.1. Održivi versus dinamičan privredni razvoj

Fenomen razvoja predstavlja svakako jednu od najkolosalnijih ideja u istoriji razvoja ljudske civilizacije. Njeno ostvarivanje u krajnoj instanci je i omogućilo opstanak i neprekidni prosperitet ljudske vrste na planeti. Razvoj privrede je oduvek bio osnova svakog društvenog i političkog uređenja pojedinih država. On u velikoj mjeri korenspondira sa mnogobrojnim društvenim transformacijama i u najopštijem smislu esencijalna je pretpostavka svakog društvenog progressa.

Privredni razvoj, međutim, nije po definiciji garancija društvenog razvoja, odnosno društvenog prosperiteta. O društvenom prosperitetu u savremenim uslovima gotovo da i nije moguće govoriti ukoliko nema privrednog razvoja u dužem vremenskom intervalu. Zato se pred svaku nacionalnu ekonomiju postavlja kao važno razvojno pitanje, obezbjeđivanje stabilne razvojne putanje na dugi rok. Ne rast po svaku cijenu, već stabilan rast i razvoj na dugoročnoj osnovi.

Nasuprot ovoj tendenciji u razvoju savremenih ekonomskih sistema, praksa nažalost poznaje i druge razvojne modalitete. Tako je ilustrativan primjer pojedinih privreda koje se nalaze na nižim stepenima privredne razvijenosti i kod kojih privredni rast u pojedinim periodima može da izgleda i kao privredni razvoj. To su situacije kada privreda ostvaruje veći kvantum agregatnog autputa prvenstveno zahvaljujući uvećanoj upotrebi prirodnih resursa i radne snage, s jedne, kao i transferom inostrane akumulacije, s druge strane. Čest je slučaj da se u takvim uslovima ostvaruje rast proizvodnje u određenim oblastima privređivanja, a da izostaje odgovarajući rast u mnogim drugim čak i u komplemantarnim segmentima proizvodnje. A da se i ne govori o neophodnim institucionalnim promenama na planu raspodele dohotka koje predstavljaju elementarnu premisu privrednog razvoja. U literaturi koja tretira problematiku privrednog razvoja ovakva situacija se sreće i pod nazivom "privredni rast bez privrednog razvoja".

Dalja analiza fenomena privrednog razvoja podrazumijeva distinkciju između gore navedenog oblika privrednog rasta bez privrednog razvoja (npr. ostvarivanje dinamiziranja rasta na bazi nekontrolisane

²¹ Bajec, J., Društveni razvoj i mogućnosti njegovog merenja, Savremena administracija, Beograd, 1977., str. 5.

upotrebe prirodnih resursa) i oblika privrednog rasta koji podrazumijeva i privredni razvoj, a koga smo već imali prilike da obradimo pod pojmom održivog razvoja. Drugim riječima, analizu fenomena razvoja potrebno je u svim savremenim razvojnim koncepcijama posmatrati svakako i sa aspekta ekoloških kriterijuma, tj. neophodno je objedinjavanje ekonomskih i ekoloških kriterijuma razvoja sistema kao cjeline.

Koncept održivog razvoja u ekonomskoj teoriji implicira razvojnu politiku koja podrazumijeva mogućnost zadovoljenja današnjih potreba bez umanjavanja mogućnosti da se zadovolje (sve veće) potrebe i izazovi budućnosti. Riječ je o veoma jednostavnom konceptu koji isključuje skoro svaku diskusiju o njegovoj poželjnosti.

Koncept održivog razvoja usvojila je Evropska Unija 1990.godine, a Ujedinjene nacije 1992.godine. Usvajanju ovog koncepta na globalnom nivou doprinijelo je saznanje da je došlo do velikih promjena stanja životne sredine i do zagađenosti vazduha, vode i zemljišta, degradacije mnogih ekosistema i potrošnje velikih količina prirodnih resursa. Druga Konferencija Ujedinjenih nacija o životnoj sredini i razvoju koja je održana 1992.godine u Rio de Žaneiru, usvojila je značajnu deklaraciju kojom je institucionalizovan koncept održivog razvoja.

I na institucionalnom, i na teorijskom planu, postepeno se iskristalisao pojam održivog razvoja. On se definiše kao “integralni ekonomski, tehnološki, socijalni i kulturni razvoj usklađen sa potrebama zaštite i unapređivanja životne sredine i koji omogućava sadašnjim i budućim generacijama zadovoljenje njihovih potreba i poboljšanje kvaliteta života. Suštinu koncepta održivog razvoja čini interakcija razvoja i životne sredine i međusobna uslovljenost i komplementarnost razvojne politike i politike zaštite životne sredine koje uvažavaju zakonitosti ekoloških sistema”²²

Koncept održivog razvoja usmjeren je na očuvanje prirodnih ekosistema i na racionalno korišćenje prirodnog bogatstva zemlje i povezano sa tim, na podizanje kvaliteta životne sredine i kvaliteta života. Održivi razvoj podrazumijeva da čovjek prirodu sačuva na održivim osnovama i da je koristi onoliko koliko dozvoljava njeno reprodukovanje. Ukoliko se priroda eksploatiše nekontrolisano i prekomjerno u odnosu na kapacitet životne sredine, onda to vodi narušavanju ekološke ravnoteže i ekološkim katastrofama. I Crna Gora se u strateškim razvojnim dokumentima opredjelila sa uvažavanjem koncepta održivog razvoja.

1.2. Ekologizacija ekonomije

Polazeći od činjenice da je savremena ekonomija dovela do mnoštva ozbiljnih kriza i do suštinskog sukoba između ekonomskih sistema i realnih uslova opstanka čovjeka, zahtijeva se da se ekonomija privrednog rasta i profita zamijeni ekologijom kao novom planetarnom ekonomijom dugoročnog opstanka.

U svim etapama razvitka ljudskog društva prirodna sredina je snažno uticala na razvitak društvene proizvodnje, na migracije stanovništva, na teritorijalnu podjelu rada i razmještaj proizvodnih snaga. Uvlačenjem njenih komponenti u društvenu proizvodnju, ljudi su sve više uticali na promjene prirodne sredine. Prirodna sredina u kojoj živimo je neophodni i glavni uslov života ljudi.

Čovjek utiče na svoju prirodnu okolinu, mijenjajući je, a nerijetko i deformišući je, prilagođavajući je svojim potrebama svojom radnom djelatnošću. Razvojem proizvodnih snaga jačala je moć

²² “Koncept održivog razvoja”, Savezno Ministarstvo za razvoj, nauku i životnu sredinu, Beograd, 1997, str.14;

čovjeka prema prirodi. U prirodu uvodi antropogene elemente stvarajući tako novo stanje, novi kvalitet. Ali je, u isto vrijeme, djelujući na prirodu, naručavao ekološku ravnotežu, koja je nužna i za njegov opstanak. Umjesto da unapređuje prirodu, čovjek je počeo vrlo intenzivno da degradira i zagađuje životnu sredinu.

Savremena naučno-tehološka revolucija ne samo da je proširila sferu uzajamnog djelovanja društva i prirode, već je jako pojačala veze u sistemu, čovjek - priroda - društvo. Između čovjeka i elemenata radne sredine, preko njegove radne djelatnosti, uspostavljaju se određeni odnosi, koji na čovjeka mogu uticati kako pozitivno, tako i negativno.

Ubrzani ekonomski rast doveo je do snažnog uspona materijalnih proizvodnih snaga. U uslovima savremenog tehničkog progressa, one su dostigle takav nivo da omogućuju da se osjetno poboljšavaju uslovi ljudskog rada, odstrani siromaštvo i mnoge bolesti; one su omogućile da se poveća prosječni vijek čovjeka i podigne materijalno i kulturno društvo. S druge strane, sadašnji tempo i pravac razvoja sve nas više suočava sa pratećim posljedicama koje on produkuje u odnosu na prirodu i prirodne proizvodne snage. Sa ubrzanjem privrednog razvoja, ubrzava se ekonomsko osvajanje prirode, intenzivira se iskorišćavanje prirodne materije i svih njenih resursa. U privredi, kao velikom sistemu, procesi promjena nose kumulativni karakter usled interakcije njenih aktivnih elemenata. Promjene svakog elementa utiču na promjenu svih ostalih. Sa eksponencijalnim rastom proizvodnje, eksponencijalno rastu i svi proizvodni inputi, raste potreba za kontrolom, potrošnja sirovina i energije, a sa njima i količina raznih tečnih i čvrstih materija i otpadaka, koje sve intenzivnije zagađuju ljudsku okolinu.

Zaštita prirodne sredine ne može se suprotstavljati razvitku proizvodnih snaga, ali dalji razvitak proizvodnje ne može se zamisliti bez njenog ekološkog preuređenja, bez ekologizacije svih njenih sastavnih dijelova.

Pod **ekologizacijom proizvodnje** podrazumijevamo proces sistematskog razvijanja kako tehnoloških, tako i upravljačkih i drugih rješenja koja će omogućavati da se efektivnije koriste prirodni resursi, kao i rješenja kojima se poboljšava kvalitet prirodne sredine. Zato bitan značaj ima ekologizacija planiranja i predplanskih instraživanja na svim nivoima, usavršavanje metoda uračunavanja ekoloških faktora koji utiču na razvitak proizvodnje. U ekonomske proračune moraju se uključivati ekološke štete koje izaziva proizvodno djelovanje na prirodnu sredinu, osobito one štete koje ruše ekološke sisteme.

Ekologizacija proizvodnje je dugoročan proces. U savremenim uslovima rješavanje ekoloških problema u okviru proizvodnih sistema vezano je za uzavršavanje u dva pravca:

- 1) racionalno, kompleksno korišćenje prirodnih resursa i
- 2) eliminisanje ili ograničavanje negativnog dejstva privredne sfere na prirodnu sredinu.

Ekologizacija proizvodnje pretpostavlja, posebno, usaglašavanje ekonomskih, socijalnih i ekoloških kriterijuma pri izboru nove tehnologije.

Jedan od najvažnijih kriterijuma pri izboru nove tehnologije treba da budu neki ekološki parametri u odnosu na dotadašnju, posebno smanjivanje štetnih otpadaka na jedinicu (produkciju).

Veoma važno pitanje kod tretmana ekologizacije proizvodnje jeste ugradnja ekoloških parametara prilikom proizvodnog procesa. Tokom životnog vijeka proizvoda, tj. prilikom njegovog

projektovanja i proizvodnje, mora da se vodi računa da budu ispunjeni sledeći zahtjevi: tehnički, ekonomski i ekološki (zabrana degradiranja životne sredine tokom čitavog vijeka proizvoda). Takođe u ekološke zahtjeve treba ugraditi i ekološke standarde u preduzeću i obezbjediti da se pomoću njih proizvod ne pojavi kao izvor zagađenja. Proces proizvodnje mora da bude takav da ne degradira životnu sredinu, kako u krugu preduzeća, tako i u njegovoj okolini. U svakom proizvodnom procesu važna su sledeća pitanja: praćenje parametara zagađenja, analiza i korektivne mjere.

Nepravilno locirani privredni objekti imaju negativne posljedice na zagađenost životne sredine i zbog toga se takve investicije uložene u ove objekte, promašene investicije.

Formulisanje smjernica ekološke politike spada među prve obavezne korake prilikom uvođenja **ekomenadžment sistema** u preduzeće. A smjernice ekološke politike su integralni dio dugoročne poslovne politike i odraz opšte poslovne filozofije preduzeća. U smjericama ekološke politike su formulisani strateški ciljevi preduzeća u oblasti ekologije i zaštite životne sredine. Smjernice ekološke politike treba da budu temelj ekološkog upravljanja u preduzeću, iz koga se izvode operativni ciljevi i programi.

Ekonomске spoljne sankcije imale su negativnog odraza i na oblast zaštite životne sredine u poslovnoj politici preduzeća. Nivo ekološke zaštite u našim preduzećima u odnosu na postojeće svjetske standarde je nizak. Praksa ukazuje da se norme i standardi nedovoljno poštuju, kao rezultat nedostatka potrebnih finansijskih sredstava za primjenu novih, čistih tehnologija. Buduća svjetska robna razmjena diktiraće nova pravila igre, pa, ukoliko naša preduzeća prije budu shvatila i prihvatila ta pravila i standarde, utoliko će se više prilagoditi tim kretanjima, a njihovi proizvodi će imati veću cijenu na svjetskom tržištu. Svakako da će standardi ISO 14000 tome mnogo doprinjeti u ovoj oblasti.

Racionalan razmještaj proizvodnih snaga predstavlja jedan od najvažnijih instrumenata u rješavanju ekoloških problema, kako zemlje u cjelini, tako i njenih pojedinih regiona. Taj razmještaj omogućuje da se obezbijedi efikasno i kompleksno korišćenje prirodnih resursa i optimalnih uslova života stanovništva i ima veliki značaj u ekologizaciji proizvodnje.

Problemi vezani za očuvanje životne sredine treba da imaju bitan uticaj na formiranje teritorijalnih proizvodnih kompleksa. Povjedine vrste proizvodnje, preduzeća, kompleksi, treba da se razmještaju zavisno od njihovih ekonomskih osobenosti. Nedovoljno vođenje računa o zaštiti prirodne sredine, pri razmještaju proizvodnih snaga, može da dovede do značajnog povećanja direktnih i indirektnih rashoda vezanih za očuvanje sredine.

Ranije korišćenje prirodne sredine nije bilo samostalan element u sistemu planiranja i upravljanja društvenom proizvodnjom. Pitanja proizvodnje, i u Crnoj Gori, najčešće su rješavana bez uzimanja u obzir posljedica po prirodnu sredinu.

U navedenom kontekstu, ekologizacija proizvodnje je potreba našeg vremena. Međutim, posledice zagađivanja okoline su izrazito velike u negativnom smislu.

Smanjenje zagađenosti životne i radne sredine može se postići preventivnim i korektivnim mjerama u preduzeću, o čemu je bilo riječi i u prethodnom poglavlju ovog rada (npr. ugrađivanje specijalnih uređaja za prečišćavanje koji su vrlo skupi). Jedno od alternativnih rješenja je i stvaranje i uvođenje bezotpadne tehnologije proizvodnje. Realnost u mnogim industrijski razvijenim zemljama pokazuje da se ekonomske štete usljed zagađivanja iskazuju u desetinama milijardi dolara.

Određivanje ekonomskih šteta omogućilo bi da se uvedu određene ekonomske sankcije prema preduzećima - zagađivačima. Takva finansijska sredstva bi se koristila za razvijanje u uvođenje novih tehnologija.

Danas je nužno razraditi dugoročne kompleksne programe očuvanja, racionalnog korišćenja i reprodukcije prirodnih resursa i nivoa zagađivanja. Treba ostvariti ekološko - ekonomske modele za optimalno upravljanje procesima korišćenja prirodne sredine.

Rast proizvodnje i povećanje njene efikasnosti mora se odvijati uz čvrsta ekološka ograničenja. Preduzeća koja ne mogu da ispune ekološke standarde neophodno je zatvarati.

Ekologizacija proizvodnje kao dugoročan proces iziskuje dobro razrađenu ekološku politiku koja će se sistematski realizovati. U tom pravcu najprije je neophodno utvrditi stanje prirodne sredine, tj. zavesti tzv. ekološki monitoring.

Kao jedan od mogućih pristupa u zaštiti životne sredine jeste mogućnost utvrđivanja cijene zagađivanja koji bi morali plaćati svi oni učesnici u procesu proizvodnje i potrošnje koju zagađuju okolinu.

U oblast **ekologizacije ekonomije** danas spadaju sledeće odrednice:

1. dugoročni opstanak kao novi cilj planetarne ekonomije, umjesto privrednog rasta;
2. održivi razvoj umjesto nekontrolisanog rasta;
3. logistički rast umjesto eksponencijalnog i uvažavanje granica rasta;
4. kvalitativni rast umjesto kvantitativnog rasta;
5. proizvodnja bez otpadaka;
6. biocentričnost umjesto antropocentričnosti nove civilizacije;
7. napuštanje monostrukture i stvaranje mješovitih struktura u poljoprivredi, industriji, građevinarstvu;
8. biodizajn u građevinarstvu;
9. nužnost reciklaže materijala;
10. prelaz sa neobnovljivih na obnovljive izvore energije;
11. uvođenje blagih i čistih tehnologija;
12. decentralizacija u prostoru;
13. ekološki dizajn proizvoda;
14. korišćenje bio-degradibilnih materijala (npr. za pakovanje i sl.).²³

1.3. Ekološka dimenzija privrednog razvoja Crne Gore

²³ O ekologizaciji proizvodnje detaljnije u knjizi prof dr Z. Ivanovića, Ekomenadžment, Ekonomski fakultet, Podgorica, 1996;

Kada je riječ o ekološkoj dimenziji privrednog razvoja našeg ekonomskog prostora, potrebno je još jednom podvući da se u dosadašnjem privrednom razvoju, posebno u njegovom planiranju, ovom aspektu rasta i razvoja sistema nije posvećivalo dovoljno pažnje i nisu se dovoljno uvažavali ekološki kriterijumi prilikom ocjenjivanja kvaliteta postignutog rasta i razvoja sistema. To je bio jedan od elemenata nasleđenih razvojnih ograničenja sa kojim se pristupa koncipiranju nove razvojne strategije u Crnoj Gori. Sagledavanje sve složenosti ekološke dimenzije razvoja i njeno uključivanje u buduće razvojne projekcije stoga će biti znatno kompleksniji i dugoročniji proces.

Dio tog novog razvojnog koncepta svakako je i zaštita i unapređenje životne sredine, odnosno afirmacija ekološke politike kao dijela ukupne ekonomske politike i ekomenadžmenta kao dijela sveukupnog procesa upravljanja i usmjeravanja budućeg privrednog razvoja. U navedenom smislu, u dosad urađenim i publikovanim strateškim razvojnim dokumentima Saveznog ministarstva za razvoj, nauku i životnu sredinu značajna pažnja posvećena je problemima zaštite i unapređenja životne sredine i razvijanju širokog spektra mjera ekološke politike.

Posebnu pažnju uključivanju ekološke dimenzije u analizi i projekciji ukupnog privrednog razvoja treba da pruži strategija održivog razvoja na prostoru Crne Gore, jedinstvene riznice prirodnih resursa (i ljepota) i prve ekološke države na svijetu. Implementiranje strategije održivog razvoja u globalnu strategiju razvoja sistema kao cjeline obezbjediće Crnoj Gori dugoročan i stabilan rast i razvoj, saniranje postojećih ekoloških neravnoteža i primjenu široke palete stabilizatora ekološke ravnoteže kao preduslova realizacije ovog dugoročnog razvojnog projekta i opredjeljenja smjernica razvoja sistema.

2. Ciljevi privrednog razvoja i ekologija

Iza fenomena razvoja, kao jedne od najkompleksnijih ekonomskih kategorija, stoje mnogi ciljevi ekonomske, društvene i političke prirode. Ciljevi razvoja, najkraće rečeno, su poželjna stanja ekonomskog i šire, društvenog sistema. Sam čin definisanja ciljeva razvoja usko korelira sa vrijednosnim sistemom jednog društva. U zavisnosti od toga kakva su dominantna stanovišta po pitanju ciljeva razvoja, odnosno u zavisnosti od toga šta se smatra vrijednijim, a šta manje vrijednim u razvoju nekog društva, mogu se uočiti sličnosti ali i razlike kako između zemalja različitog nivoa ekonomske razvijenosti, tako i između sredina kod kojih ne postoje velike razlike u dostignutom nivou ekonomske razvijenosti. Ovakav stav važi ne samo za usko specijalizovane, već i za visoko agregirane ciljeve kao što je, na primjer, funkcija blagostanja.

Postoji, međutim, i paleta univerzalnih ciljeva koja se može smatrati zajedničkom za većinu danas egzistirajućih svjetskih privreda. Najkraće rečeno, ovi ciljevi bi se mogli označiti na sljedeći način:²⁴

1. Rast proizvodnje dobara i usluga, kako u kvantitativnom tako i u kvalitativnom smislu, odnosno što veći i kvalitetniji nivo života;
2. Reprodukcijska sposobnost stanovništva uz rastuću zaposlenost, stepen obrazovanja i inovacione sposobnosti;
3. Ekonomska efikasnost privređivanja - maksimalni nivo i kvalitet outputa uz određeni utrošak inputa, odnosno proizvodnja određenog kvantuma i kvaliteta outputa sa minimalnim proizvodnim utrošcima;
4. Stabilan nivo cijena;
5. Visok nivo ekonomskih sloboda;
6. Pravedna raspodjela dohotka;
7. Ekonomsko-socijalna sigurnost;
8. Racionalan bilans međunarodne trgovine i međunarodnog kapitala;
9. Ekologija - zdrava životna sredina uz postovanje principa održivog privrednog razvoja;

Mjesto ekologije u oblikovanju razvojnih ciljeva. U prethodnom prikazu glavnih ciljeva privrednog razvoja dati su kao posebni, globalni ekološki ciljevi - očuvanje zdrave životne sredine i njegovanje porodičnog života. Svi prethodno navedeni ciljevi, u koncepciji i strategiji održivog razvoja, usko koreliraju sa ovom kompleksnom grupom ciljeva.

Drugim riječima, sistem razvojnih ciljeva nije dovoljno posmatrati isključivo na osnovu uvažavanja ekonomskih kriterijuma. Ekonomski progres je *conditio sine qua non* društvenog razvoja, ali se on ne može posmatrati potpuno odvojeno od mnogih drugih vrijednosti koje na najširem planu predstavljaju određene civilizacijske domete. Insistiranje isključivo na ekonomskim ciljevima, odnosno ekonomskim vrijednostima, nesumnjivo je u funkciji dinamiziranja stope privrednog rasta, ali je otvoreno pitanje koliko dugo može takav proces nesmetano da traje. Primjera radi, negativni efekti prouzrokovani nekontrolisanim ugrožavanjem okružujuće sredine u dužem vremenskom intervalu mogu dovesti do opadanja opšte stope privrednog rasta.

Kao veoma važna karakteristika ekonomskih ciljeva se može označiti činjenica da se ni jedan cilj, uzet sam za sebe, ne može pravilno vrednovati, a da se pri tom ne uvažava značaj i logika djelovanja ostalih ekonomskih i ekoloških ciljeva razvoja.

²⁴ Vukmirica, V., Ekonomiks i državni menadžment, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1996., str. 35-36.

3. Analiza izabranih faktora privrednog razvoja

Ekonomika je bogata istraživanjem značaja pojedinih faktora razvoja. Teorija je bogata najrazličitijim razvrstavanjem pojedinih faktora privrednog razvoja. Poznate su podjele koje govore, na primjer, o: 1) ekonomskim i vanekonomskim faktorima, 2) mjerljivim i nemjerljivim, 3) zavisno promjenljivim i nezavisno promjenljivim, 4) relevantnim i nerelevantnim, 5) endogenim i egzogenim, 6) istorijskim i savremenim, itd.

Samulson i Nordaus napominju da bez obzira da li je neka zemlja bogata ili je ona siromašna, lokomotiva ekonomskog progressa u njoj se kreće na sledeća četiri točka:²⁵

1. ljudski proizvodni faktori (ponuda radne snage, obrazovanje, disciplina, motivacija),
2. prirodni proizvodni faktori (zemljište, rudna i energetska bogatstva, klima),
3. akumulacija kapitala (mašine, fabrike, putevi) i
4. tehnologija (nauka, inženjering, upravljanje, preduzetništvo).

Često korišćena podjela faktora privrednog razvoja, važna za analizu ekološko-ekonomskih aspekata razvoja, svakako je i podjela na slijedeće faktore:

1. stanovništvo,
2. prirodni i energetske resursi,
3. tehnološke promjene i inovacije,
4. ekonomija obima,
5. organizacija i preduzetništvo,
6. informacija kao ključni razvojni resurs.²⁶

U kontekstu definisane analize, osvrnućemo se na neke od ovih faktora koji imaju posebnu važnost za održivi razvoj i poštovanje ekoloških standarda.

3.1. Prirodni i energetske resursi kao faktori privrednog razvoja

Prirodne i energetske resurse možemo analizirati u širem kontekstu ukupnih prirodnih uslova za dinamiziranje privrednog razvoja.

Prirodni uslovi kao pretpostavka opstanka i razvoja čovječanstva mogu se posmatrati najmanje dvostruko. Kao prirodni ambijent u kojem ljudi žive i rade, nezavisno od toga gdje se oni nalaze, i kao osnovna pretpostavka ostvarivanja bilo kog proizvodnog procesa. Kada se ima u vidu ovaj drugi čisto ekonomski aspekt prirodnih resursa, onda se okružujuća sredina svodi na funkcionalni sistem elemenata prirode koji ljudi upotrebljavaju kao a) sirovine i energiju za proizvodne procese, b) kao proizvodne agense za razne proizvodne namjene, c) kao apsorbere mnogih nusproizvoda i g) kao činioce koji omogućuju neograničeno i raznovrsno oblikovanje vještački stvorene okoline.²⁷

U zavisnosti od ekonomskih karakteristika eksploatacije, kao i od naučnotehnoloških dometa u pogledu mogućnosti njihovog proizvodnog korišćenja, pojedini prirodni resursi imaju veći ili manji

²⁵ Samuelson, P., Nordhaus, W., Economics, 14.ed., McGraw - Hill, 1992.

²⁶ Cvetanović S., Teorija privrednog razvoja, Prosveta, Niš, 1994.

²⁷ Privredni razvoj Srbije - kritička preispitivanja, Ekonomski fakultet, Beograd, 1993., str. 27-44.

značaj za globalni privredni razvoj. To drugim riječima znači, da prirodni resursi kao razvojni činilac imaju dinamički karakter te se stoga njihovo mjesto i uloga u privrednom razvoju mijenja u prostoru i vremenu. Ukupnost svih prirodnih resursa, koji u okvirima pojedinih nacionalnih zajednica stoje ljudima na raspolaganju i na kojima se temelji privredni razvoj u njima, u ekonomskoj literaturi se označava kao kategorija prirodnog bogatstva. Zajedno sa skupom svih ostalih prirodnih uslova resursi čine prirodne faktore privrednog razvoja neke zemlje.

Svaka naučno korektna analiza prirodnih resursa kao faktora privrednog razvoja ima za polaznu pretpostavku objašnjenje osnovnih razlika između onog što priroda daje (resursa) i onog što tehnologija omogućava da se dovoljno ekonomično koristi (zalihe, rezerve). Zalihe predstavljaju uži pojam od resursa. Najkraće rečeno, zalihe su dio prirodnih resursa koji se ekonomski može isplativo eksploatirati. Prolizilazi da su zalihe daleko dinamičnija kategorija u poređenju sa kategorijom resursa, i da na njihovo oblikovanje presudan uticaj ima dostignuti nivo razvoja nauke i tehnologije i nivo cijena konkretnog dobra na svjetskom tržištu. Pod neprekidnom presijom, ova dva, ali i mnogih drugih ovom prilikom nepomenutih faktora, odvija se proces transformacije kategorije resursa u zalihe, to jest dolazi do pomjeranja tzv. "praga rentabilnosti". Sa stanovišta razvoja najpoželjnije je korišćenje zaliha kod kojih su troškovi eksploatacije minimalni.

3.1.1. Ekonomsko-ekološka valorizacija prirodnih resursa

U ekonomskoj teoriji, stav po kome su prirodni resursi faktor razvoja je prilično star. U prirodne resurse treba ubrojiti poljoprivredno i šumsko zemljište, mineralna bogatstva, vodne potencijale. Ima autora koji u ovu grupu razvojnih faktora ubrajaju i klimu.²⁸ U veoma kompetentnoj literaturi koja se bavi pitanjima privrednog razvoja u upotrebi je izraz "zemlja i ostali prirodni resursi".²⁹

U kontekstu analize razvojnih pitanja bitna podjela prirodnih resursa je ona koja govori o iscrpljivim i neiscrpjivim prirodnim resursima. Iscrpljivi mogu biti obnovljivi i neobnovljivi prirodni resursi. U grupu obnovljivih prirodnih resursa svrstavaju se zemljište, biljni i životinjski svijet, a i određeni mineralni resursi. Obnovljivi prirodni resursi se paralelno sa korišćenjem neprekidno regenerišu. Međutim, prilikom upotrebe i ovih resursa mora se voditi računa o uslovima koje priroda nameće u cilju njihovog samoobnavljanja. Ekonomska posledica nepoštovanja ovog zahteva može biti vrlo uočljiva. Privredna istorija je bogata primjerima prekomjerne i neracionalne potrošnje, odnosno bogata je slučajevima tzv. kaubojske ekonomije (cowboy economy).

Neobnovljivi prirodni resursi se uopšte ne regenerišu (ugalj, nafta, gas), ili se obnavljaju izuzetno sporim tempom u poređenju sa intenzitetom eksploatacije (sedimentne stijene, ugalj treset, itd.) Osnovna karakteristika ove vrste prirodnih resursa je iscrpljivost, što sa svoje strane, vrlo aktuelnim nameće pitanje ekonomičnosti eksploatacije, prerade, upotrebe i transportovanja. Fenomen iscrpljivosti takođe čini nužnim neprekidno traganje za zamjenljivim resursima, bavljenje pitanjem konzerviranja postojećih resursa kao i mogućnostima recikliranja.

Svako kompetentno vrednovanje **prirodnih resursa u svojstvu faktora razvoja** mora da uvažava sledeće kategorije:

- troškove eksploatacije,

²⁸ Stojanović, R., Teorija privrednog razvoja u trećoj tehnološkoj revoluciji, Savremena administracija, Beograd, 1987.

²⁹ Herrick, B., Kindleberger, Ch., Citirano delo, str. 149.

- troškove alokacije,
- troškove supstitucije,
- alternativna korišćenja.

Ekonomija prirodnih resursa je ušla u fazu posebno brzih promjena u epohi treće tehnološke revolucije. Od rigorozno ograničavajućeg činioca, u osnovi determinisanog prirodnim bogatstvima u okviru pojedinih državnih teritorija, predmeti rada postaju sve više autentičan proizvod ljudskog rada sa unaprijed precizno određenim kvalitetnim osobinama. Na sadašnjoj etapi tehnološkog i ekonomskog progresa ne postoji ni jedan resurs u prirodi koji se može nekontrolisano trošiti. To više nisu ni voda ni vazduh. Proces eksploatacije prirodnih bogatstava odvija se u sve nepovoljnijim uslovima što povećava cijenu koštanja materijalnih komponenata u okviru strukture troškova svakog proizvoda uzetog pojedinačno. U takvim uslovima složeni proces privrednog razvoja sve se više temelji na upotrebi sintetičkih supstanci koje su najvećim dijelom rezultat savremene nauke u potpunosti inkorporisane u industriju i u tehnologiju.³⁰

Konačno, kada govorimo o **ekonomskoj i ekološkoj valorizaciji prirodnih i energetskih resursa**, potrebno se osvrnuti se i na: a) savremene trendove i razvoju novih materijala, b) mjesto biotehnologije temeljene na genetskom inženjeringu, kao i na c) mogućnosti iskorišćavanja resursa mora.

a) u razvijenim tržišnim privredama oblast novih materijala razvija se intenzitetom koje je sve teže pratiti. Pojavljuje se gama novih materijala sa karakteristikama koje su ranije teško mogle i da se pretpostave. U ekonomskoj literaturi se sa priličnim zakašnjenjem evidentira njihova pojava i sa gotovo neshvatljivom inercijom prilazi čak i fragmentarnom izučavanju najvažnijih posljedica novih materijala po savremeni privredni razvoj i njihov uticaj na kvalitet životne sredine. Kao najvažnije predstavnike novih materijala moguće je navesti nove plastične mase, savremene keramičke materijale, optička vlakna, kompozitne materijale itd.

b) u procesima intenzivne promjene strukture svjetske privrede rastuću ulogu tokom poslednjih dvadesetak godina imaju proizvodi biotehnologije temeljene na genetskom inženjeringu. Genetski inženjering je skup metoda, u principu jednostavnih, ali u detaljima krajnje komplikovanih, po kojim se geni ili grupa gena uzimaju iz jedne ćelije i unose u drugu, gdje se mogu vezati za gene koji se tu već nalaze i tako doprineti biohemijskim procesima svog domaćina. Osnovni cilj ovog postupka je da gen, nosilac naslednih poruka u novom organizmu funkcioniše kao i u starom, tj. da produkuje istu ili kvalitetniju supstancu od one koju je stvorio u organizmu iz koga je potekao. Gotovo da i ne treba napominjati da su potencijalne mogućnosti rekombinovanja gena gotovo bezgranične. Govoreći o biotehnologiji, ima se u vidu prije svega njen moderan sadržaj koji se u potpunosti, temelji na genetskom inženjeringu.

Već danas biotehnologija ima značajnu ulogu na svjetskom tržištu roba i usluga. Radikalno mijenjajući način djelovanja čovjeka na pojedine supstance koje čine predmet industrijske prerade, biotehnologija može potencijalno uticati na svaki industrijski proces kod koga biološki katalizator može da se zamjeni hemijskim. Lepeza biotehnoloških postupaka se širi od biološki aktivnih supstanci sa širokim područjem primjene, počev od industrije pa sve do energetike, poljoprivrede i zaštite čovjekove sredine.

Proučavanje mjesta i uloge koju može imati biotehnologija u oblikovanju magistralnih tokova u svjetskoj privredi, u potpunosti potvrđuje nastojanje vodećih tržišnih ekonomija da svoje proizvodne

³⁰ prema: Cvetanović S./\urović G.,Privredni razvoj, Ekonomski fakultet, Podgorica,1997,ste.107-111.

kapacitete usmjere ka produkciji onih proizvoda koji se karakterišu malim zapreminama i malim težinama, a relativno velikim vrijednostima. Najznačajniji biotehnološki proizvodi u ovoj oblasti su dijagnostička sredstva, antibiotici, vakcine, vitamini, hormoni, antitela, enzimi.

c) najpoznatiji resursi mora i okeana su: živi organizmi, mineralni resursi, rekreativni resursi, energetske resursi i korišćenje okeanskih i morskih prostora. U kontekstu analize značaja resursa morskog dna u oblikovanju razvojnih trendova, svakako su najznačajniji mineralni i energetske resursi.

Korišćenje mineralnih resursa mora i okeana odnosi se uglavnom na eksploataciju nafte i gasa, s jedne, i vađenje šljunka, pijeska i kamena, s druge strane. U svijetu se eksploatacijom nafte i plina iz podzemskih ležišta bavi više od 30 zemalja, dok učešće podzemskih izvora u ukupnoj produkciji nafte premašuje jednu petinu godišnje proizvodnje ove strateške sirovine. Ovde treba napomenuti da je eksploatacija nafte sa morskog dna još uvijek privilegija samo nekoliko ekonomski najrazvijenijih zemalja. Vrlo ograničen broj najmoćnijih transnacionalnih korporacija kontroliše gotovo u potpunosti svjetsku eksploataciju nafte sa morskog dna.

3.1.2. Rastući značaj sekundarnih sirovina i nužnost reciklaže

Korišćenje sekundarnih sirovina odnosi se prije svega na reciklažu, preradu i ponovnu upotrebu otpadaka, odnosno upotrebu otpadnih materijala u procesu proizvodnje. U principu, isplativost korišćenja sekundarnih sirovina determinišu faktori ekonomske i tehnološke prirode.

U analizi motiva kojim se pojedine ekonomije rukovode kod uvođenja postupaka reciklaže treba navesti sledeće momente:

- 1) nedostatak sirovina,
- 2) visoki energetske i kapitalni troškovi proizvodnje novih materijala, i
- 3) visoki troškovi u pogledu poštovanja propisa o očuvanju i zaštiti životne sredine.

Međutim, prerada sekundarnih sirovina značajna je i zbog sledećih momenata:

- uvozna supstitucija, ukoliko se dobijaju sirovine koje se inače uvoze;
- smanjenje zagađenja usled manje proizvodnje primarnih sirovina i otpadaka;
- dugoročno gledano dolazi se do efikasnog korišćenja prirodnih resursa i smanjenja troškova odlaganja otpadaka.³¹

Drugim riječima, pored ekonomskih, na rastući značaj sekundarnih sirovina utiču i faktori energetske i ekološke prirode. U tom smislu društvo mora svojom ukupnom razvojnom politikom uticati na pojedinca da svoje ponašanje usmjeri u pravcu što racionalnijeg odnosa prema prirodnim resursima. Pri tome svaki potrošač mora plaćati punu cenu resursa koji koristi. To se posebno odnosi na energiju budući da važi pravilo da rast cijena energije djeluje najmanje toliko podsticajno na korišćenje sekundarnih sirovina koliko svi ostali faktori zajedno.

3.1.3. Prirodni i energetske resursi Crne Gore

U Prostornom planu Crne Gore³² sistematizovano su dati osnovni resursni potencijali koji predstavljaju osnovu društveno-ekonomskog i prostornog razvoja Crne Gore. Optimalno

³¹ Cvetanović S, Teorija privrednog razvoja, Prosveta, Niš, 1994, str. 15

korišćenje ovih faktora suština je opredjeljenja u izboru ciljeva, pravaca i zadataka dugoročnog koncepta organizacije uređenja i korišćenja prostora Republike. Navodimo ih u sintetizovanoj formi, po citiranom izvoru.

a) mineralne sirovine

Na teritoriji Crne Gore otkrivena su ležišta i pojave 24 vrste mineralnih sirovina. Među njima zastupljene su energetske, metalne i nemetalne sirovine, građevinski materijali i podzemne mineralne i pitke vode, a proizvodi se i morska so.

Ugalj je jedina energetska sirovina koja se eksploatiše u Crnoj gori. Otkrivena ležišta mrkolignita, koncentrisana u području Pljevalja, sa bilansnim rezervama od 200, odnosno geološkim od 256 mil t, eksploatišu se površinskim kopovima, za potrebe TE "Pljevlja". Instalirani proizvodni kapaciteti obezbjeđuju vijek eksploatacije za više od 100 godina. Ležišta mrkog uglja, koncentrisana u području Berana, sa bilansnim rezervama od 31,6, odnosno geološkim od 156 mil t, eksploatišu se jamskim kopom, za potrebe široke potrošnje i dr. Instalirani kapaciteti Rudnika omogućavaju dugogodišnju proizvodnju.

Rezultati istraživanja nafte i gasa ukazuju na perspektivnost otkrivanja rezervi od ekonomskog interesa.

Treset je otkriven na oko 1.400 ha površine, u Podhumskom zalivu Skadarskog jezera, a u manjim količinama u Jezeru na Lovćenu, Plavskom jezeru i uz rijeku Bojanu. Procijenjene rezerve iznose oko 40 mil t.

Crveni boksit je jedna od najvažnijih metalnih sirovina Crne Gore, rasprostranjena na skoro 1/3 ukupne teritorije. Sa 30,4 mil t bilansnih rezervi, Crna Gora zauzima prvo mjesto u Evropi i jedanesto u svijetu. Najveća i najkvalitetnija ležišta, koja se i eksploatišu, otkrivena su na području Nikšića. Utvrđene rezerve predstavljaju pouzdanu sirovinsku osnovu za dalji razvoj industrije aluminijuma u Republici.

Olovo i cink se javljaju na više mjesta u Sjevernom regionu. Eksploatacija rude, koja je u sebi sadržala srebro i bakar, kao i pirit, vršena je u rudnicima "[uplja stijena" (do 1987.g.) i "Brskovo" (do 1991.g.), u čijim ležištima se i dalje nalaze bilansne rezerve od 7,9 mil t.

Rezerve bakra sa siromašnim sadržajem rude, su na području Varina (južno od Pljevalja) i za sada ne opravdavaju ekonomsku valorizaciju.

Živa je otkrivena na više lokaliteta, od kojih su po perspektivnosti najznačajnije pojave kod Mojkovca i [avnika.

Bijeli boksit, veoma rijetku nemetalnu sirovinu, primjenjivu u industriji vatroostalnog materijala, u Evropi, ima samo Crna Gora. Koncentracija najkvalitetnijih ležišta je u prostoru Katunske nahije (Bijele Poljane) i na području Nikšića. Utvrđene bilansne rezerve iznose 246 hiljada tona, a vanbilansne 1,4 mil tona.

Ležišta betonita, otkrivena na više mjesta u Crnoj Gori, raspolažu bilansnim rezervama od 3,1 mil t. Eksploatacija je vršena na ležištu "Bijelo Polje" (iznad Petrovca), gdje su ostale značajne rezerve neotkopane rude.

³² Izmjene i dopune Prostornog plana Crne Gore do 2000.godine, dio I, oktobar 1995, str.13-46.

Barit je sirovina od strateškog značaja, sa najvećom primjenom u raketnoj tehnici i hemijskoj industriji. Na ležištu Potkovač (Pljevlja) utvrđene su bilansne rezerve od 310 hiljada tona.

Ukrasni kamen prisutan je na čitavom prostoru Crne Gore. Najveća ležišta su na prostoru Bjelopavličke ravnice, gdje su i centri aktuelne eksploatacije i prerade. Poznata su i ležišta na prostoru Ulcinja, Kolašina, Andrijevice, Cetinja, Herceg-Novog i Tivta. Bilansne rezerve utvrđene su na oko 3 mil m³.

Bigar se kao dobar izolator zvuka i toplote, koristi za oblaganje fasada građevinskih objekata. Najpoznatije ležište (kod [avnika) dijelom se eksploatiše. Utvrđene bilansne rezerve od 255 hiljada tona omogućavaju višegodišnju proizvodnju.

Krečnjak zauzima ogroman dio prostora Crne Gore, a najčistije mase, u hemijskom smislu, su na području Bjelopavlića. Kao sirovina ima primjenu u hemijskoj industriji i poljoprivredi. Samo na lokalitetu Visočice (Spuz) utvrđene su bilansne rezerve od 7 mil t, gdje je korišćen za proizvodnju kreča (do 1993.g.).

Dolomit je, u velikim masama čiste sirovine, otkriven na više mjesta u Crnoj Gori. Istraživanjima na području Virpazara, uvrđene su bilansne rezerve od oko 88 mil t.

Kvarcne stijene - rožnjaci, sa najvećom masom sirovine, nalaze se u Gornjoj Lastvi (Tivat), a poznati su i kvarcni pjeskovi u Zoganjama kod Ulcinja. Utvrđene bilansne rezerve od 3,7 mil t moguće je koristiti za proizvodnju ambalažnog stakla i u metalurgiji.

Vatrostalne keramičke gline se javljaju u pljevaljskom ugljonom basenu, iz otkrivke (jalovine) pri proizvodnji uglja, kao i u sastavu ležišta bijelih boksita. Bilansnim rezervama od oko 12 mil t dosad nije poklonjena adekvatna pažnja.

Cementni laporci sa nalazišta u ugljonom basenima Pljevalja i Berana ustvari su pokrивka ugljenih slojeva, koja se, pri proizvodnji uglja, odlaže kao jalovina. Izgrađena na bazi ovih sirovina, Fabrika cementa u Pljevljima, obustavila je proizvodnju (1988.g.), prije svega iz ekoloških razloga. Bilansne rezerve iznose oko 91,5 mil t. Velike mase ove sirovine javljaju se i u Primorskom regionu.

Tehničko-građevinski kamen se javlja u značajnim količinama na čitavoj teritoriji Crne Gore. Bilansne rezerve od 16,8 mil m³ obezbjeđuju proizvodnju na 12 kamenoloma.

[ljunak i pijesak se kao obnovljiva mineralna sirovina vade iz korita rijeka Morače, Cijevne, Lima i Tare, i iz Skadarskog jezera. Eksploatacija se vrši i na prostorima Grahovskog i Nikšićkog polja, Zetske ravnice i drugih mjesta. Bilansne rezerve utvrđene su na oko 6,8 mil m³.

Opekarske gline su vezane za ugljonom basene Pljevalja i Berana, a poznata ležišta se nalaze i kod Kolašina, Bijelog Polja, Spuža i Tivta. Bilansne rezerve utvrđene su na 7,7 mil tona, dok se geološke cijene na oko 600 mil tona.

Podzemne mineralne i pitke vode predstavljaju posebno značajnu sirovinu i veliko prirodno bogatstvo Crne Gore. Istraživanja podzemnih voda vršena su na više mjesta, ali njihov kvalitet i bilansne rezerve još nijesu utvrđeni.

Salinitet mora i povoljni klimatski uslovi omogućavaju proizvodnju morske soli - evaporacijom vode iz basena i industrijskim putem u Solani Ulcinj.

Ukupna površina prostora zahvaćenog za eksploataciju i preradu svih mineralnih sirovina u Crnoj Gori iznosi oko 2000 ha, s tim da se za ove potrebe angažuje prosječno 15 ha novih površina godišnje. Rekultivacija terena izvršena je na svega oko 170 ha površine zahvaćene eksploatacijom i preradom (150 ha u okolini Pljevalja i 20 ha u okolini Mojkovca).

Znatan (ali ne i dovoljan) dio navedenih prirodnih resursa i potencijala ove podgrupe, našao je svoje mjesto i postojećim industrijskim procesima, što se dijelom može sagledati i iz strukture proizvodnje važnijih industrijskih proizvoda u Crnoj Gori poslednjih godina.

b) poljoprivredno zemljište

Zemljišni pokrivač Crne Gore karakteriše heterogenost u pogledu zastupljenosti pojedinih tipova zemljišta i njihove potencijalne plodnosti, pri čemu ravnice ne prelaze 5% ukupne površine Republike. Sa stanovišta poljoprivrede, u kojoj su praktično zastupljene sve grane i sve kulture, mogućnost intenzivne poljoprivredne proizvodnje ograničena je na malo površina. Diskontinuitet zemljišnog pokrivača na krečnjacima onemogućava formiranje krupnih racionalnih parcela, a uslijed opšte bezvodnosti ovih terena, nužno navodnjavanje obradivih površina je najčešće neostvarljivo kod zemljišta sa trošnom podlogom. Strmi nagibi i veoma prisutan problem erozije nameću posebne zahtjeve u pogledu obrade (terasiranje i dr.). Znatan dio najboljih aluvijalnih zemljišta, u nizinama i dolinama nekih rijeka, zahtijeva hidromelioracije, počev od regulacije podzemnih i evakuacije spoljašnjih voda, preko odbrane od poplava i iskušenja stalno plavnih površina.

Poljoprivredna zemljišta zahvataju 517.136 ha ili 37,4% ukupne površine Crne Gore. Pašnjaci čine 63%, a obradiva zemljišta 36% ukupnih poljoprivrednih površina (oranice i bašte 10%, voćnjaci i vinogradi 2,7% i livade 23,3%), dok 1% otpada na bare, trstike i ribnjake. Tabela pregled na sledećoj strani predstavlja strukturu poljoprivredne površine u Crnoj Gori po kategorijama zemljišta u 1995.godini.

Struktura poljoprivrednih površina se stalno pogoršava. U periodu 1983-93.godine ukupna poljoprivredna površina smanjena je za 110 hektara, što je uglavnom posljedica korišćenja poljoprivrednog zemljišta u druge namjene, pri čemu se, po pravilu, zahvataju najbolja i najplodnija obradiva zemljišta. Do značajnih promjena došlo je i u strukturi obradivih površina. Oranice i bašte smanjene su na preko 2500 ha površine, što se odrazilo na povećanje površine livada za preko 2200, i voćnjaka i vinograda za oko 250 ha - koja površina je povećana i na račun pašnjaka. I dalje je prisutna tendencija usitnjavanja parcela, naročito u prigradskim područjima. U pogledu korišćenja, koncentracija zemljoradnje vezana je za ravničarska područja, a stočarstva za visokoplaninske pašnjake. Najveći dio brdsko-planinskog prostora odlukuje mješovita poljoprivreda - zemljoradnja i stočarstvo.

Crna Gora ima realnu osnovu da postojeći potencijal od 0,30 ha obradivih površina po stanovniku (SRJ 0,60 ha/st), sačuva i unaprijedi, što predstavlja prevođenje značajnih poljoprivrednih površina pašnjaka u livade, i livada u oranice i voćnjake, uz aktiviranje odgovarajućim melioracionim zahvatima i dijela zemljišta aluvijalnih ravni. Navedene mogućnosti su od posebnog interesa, obzirom na komparativne prednosti pojedinih djelova prostora Republike. Tako, uzimajući u obzir i klimatske uslove, Primorski region predodređen je za proizvodnju južnih

kultura, Središnji region za povrtlarstvo, ratarstvo, vinogradarstvo i proizvodnju krmnog bilja, a Sjeverni region uglavnom za stočarstvo, ratarstvo i voćarstvo.

c) šume i šumsko zemljište

U Crnoj Gori šume pokrivaju 543.353 ha ili 39,3% ukupne površine Republike. Po apsolutnoj šumovitosti Crna Gora je iznad prosjeka SCG(28,4%), a znatno iznad kada se radi o relativnoj šumovitosti Republike (RCG 0,88 ha/st, a SCG 0,28 ha/st).

Šume i šumska zemljišta zahvataju ukupno 709.939 ha ili 51,4% teritorije Crne Gore. Od toga, privredne šume i šumska zemljišta čine 534,531 ha ili 75,3% (obuhvatajući 55.948 ha neobraslih zemljišta namijenjenih pošumljavanju), šume posebne namjene (u nacionalnim parkovima i dr.) 12.957 ha (1,8%), zatim zaštitne šume 51.813 ha (7,3%), i neplodno i ostalo šumsko zemljište 110.638 ha (15,6%). Na visoke šume otpada 236.152 ha (43% privrednih šuma i šumskih zemljišta).

Ukupna zaliha drvene mase u svim šumama Crne Gore iznosi preko 68 mil m³, od čega 43% otpada na četinare. Sa prosječnom drvom zalihom od 128 m³/ha, Crna Gora je iznad prosjeka Jugoslavije (81 m³/ha). U tekućem godišnjem priraštaju drvene mase od 1,4 mil m³, u svim šumama Crne Gore, četirani učestvuju sa 50,3%. Stepen otvorenosti visokih ekonomskih šuma (6,9 km/1000 ha) ne zadovoljava, što je jedan od uzroka relativno niskog obima sječe korisne drven mase (oko 808 000 m³ godišnje).

Zaštitna uloga šuma, s obzirom na veoma prisutne pojave erozije, za mnogobrojne osjetljive terene na prostoru Crne Gore od izuzetnog je značaja, čemu treba dodati i opšti značaj šuma za očuvanje čovjekove okoline, kao i njihov uticaj na druge djelatnosti - elektroprivreda, vodoprivreda, brdsko - planinska poljoprivreda, turizam itd.

Pored šumskog bogatstva, u biljnom svijetu Crne Gore zastupljeno je oko 400 vrsta ljekovitih, jestivih, aromatičnih, industrijskih i drugih biljaka. Odličnog kvaliteta su upravo one vrste koje se sakupljaju u velikim količinama kao što su pelim, kamilica, lovor, smreka, borovnica i dr. U svim krajevima Crne Gore srijeće se veliki broj medonosnih biljaka. Od posebnog je značaja njihov visinski raspored, pa time i pomjereno vrijeme cvetanja i medenja, što omogućava maksimalno korišćenje ovih prirodnih izvora u dužem vremenskom periodu godine.

d) hidroenergetski potencijal vodotoka

Hidroenergetski potencijal vodotoka Crne Gore, u alternativni bez prevođenja voda, je na nivou od oko 7,9 mrd kWh/god u prvoj i 8,2 mrd kWh/god u drugoj fazi, a u alternativni sa prevođenjem voda - iz sliva Drine u sliv Morače, na nivou od oko 11 mrd kWh/god u prvoj i 10,5 mrd kWh/god u drugoj fazi.

Izgradnja kapaciteta za korišćenje hidropotencijala ima, a i dalje će imati, veliki uticaj na organizaciju uređenja i korišćenja prostora Republike, posebno na područjima predviđenim za akumulacije. Veliki broj mogućih rješenja različito se odražava na interese pojedinih korisnika voda (vodoprivreda, elektroprivreda, poljoprivreda, turizam i dr.), kao i na zahtjeve koji se postavljaju kod zaštite i očuvanja prirodne sredine, što nameće potrebu pune koordinacije planiranja na svim nivoima i sektorima.

f) **morsko dobro**

Specifični resursi mora u dosadašnjem periodu, uglavnom su valorizovani i usmjeravani na razvoj turizma, pomorskog brodarstva i djelimično industrije (brodogradnja i proizvodnja soli), kao i na razvoj lučkog prometa, pri čemu još uvijek nijesu dovoljno iskorišćene sve mogućnosti, ni za dalji razvoj pomenutih aktivnosti, ni za razvoj onih koje praktično jedva da i postoje.

Pomorska obalska plovidba, bez obzira na izgrađene pristanišne obale u nizu naselja, u potpunosti je zapostavljena i svedena na izletničke - turističke rute. Nautički turizam, sa dosad izgrađenim kapacitetima za prijem i sklanjanje plovila, u zaostajanju je u upoređenju sa ostalim djelovima Jadranskog primorja. Njegov dalji razvoj, uslovljen je prisutnom opasnošću od zagađivanja mora, što se posebno odnosi na Bokokotorski zaliv.

Morsko ribarstvo je u stalnom zaostajanju iako za njegov razvoj postoje značajne mogućnosti. [koljkarstvo i ostale akvakulture nisu razvijene bez obzira na povoljne uslove i dosadašnja iskustva sa uzgajališta u Boki Kotorskoj.

Indicije o prisustvu nafte u podmorju, ukazuju na mogućnost korišćenja morskog dobra i sa ovog, još nedovoljno sagledanog i nevalorizovanog aspekta.

Za razvoj navedenih i drugih aktivnosti (na moru, pored mora i u moru), posebno kompleksa litoralne industrije, neophodna su dalje istraživanja i snaženje infrastrukture u ovom Regionu, kako bi se što bolje valorizovali svi potencijali koje pruža more i priobalno područje.

g) **vrijednost prostora kao turistički potencijal**

Govoreći o cjelini prostora Crne Gore, možemo konstatovati da je jedinstven i pruža značajne mogućnosti za ubrzanje privrednog razvoja. U tom kontekstu, posebno su značajne one vrijednosti prostora koje predstavljaju izuzetnu osnovu za razvoj svih vidova turizma i svrstavaju Crnu Goru među najvrijednije globalne prostorne resurse u ovom dijelu Evrope.

Plaže su jedna od osnovnih odlika Crnogorskog primorja i istovremeno njegov glavni potencijal za razvoj primorskog turizma. S tim je povezana i mogućnost razvoja raznih oblika zdravstvenog turizma (na primjer ljekoviti morski muljevi u području Igala, te izvori sumpornih voda i pjeskovi na plažama u području Ulcinja). Posebnu vrijednost ima i Bokokotorski zaliv.

Kompleksi maslina, formirani na velikim površinama, čitavom dužinom obalnog pojasa, daju svojevrsan pečat kulturnoj vegetaciji Primorja. Tu su i niske vegetacije morskih pjeskova Ulcinjskih plaža i bujne mediteranske makije. Tu je zatim i Skadarsko jezero, obuhvatajući i dolinu Rijeke Crnojevića, sa bogatom barskom i vodenom vegetacijom, što ga čini posebnom prostornom vrijednošću. Uopšte, izgled i kolorit flore, daje poseban pečat pejzažu Crne Gore. Kako na Primorju i Skadarskom jezeru, tako i u ostalim djelovima Republike (specifične vegetacije na strmim stranama kanjonskih dolina rijeka, listopadne hrastove i bukove šume u brdskom i predplaninskom pojasu, četinarske šume u oblasti visokih planina i raznovrsne flore planinskih livada, pašnjaka i kamenjara).

Duboki kanjoni i klisure, jedna su od najuočljivijih karakteristika Crne Gore. Raznovrsne po turističkoj privlačnosti i većinom pristupačne, rijeke Crne Gore - uz ostale moguće vidove korišćenja - sa turističkog aspekta pogoduju, na primjer, sportskom ribolovu i kajaku na brzim vodama (tradicija splavarenja kao svojevrsna turistička atrakcija vezana je za Taru).

Planine su, po prostranstvu koje zahvataju, visini, bogatstvu oblika reljefa, šumskom fondu, te pejzažnoj raznolikosti, posebna karakteristika i vrijednost čitavog prostora Crne Gore. Visina i trajanje sniježnog pokrivača, kao i pogodna denivelacija terena na brojnim lokalitetima, nude povoljne mogućnosti za formiranje staza i terena za razne smučarske aktivnosti. Sa ovog aspekta, naročito su značajna područja: Durmitora (okolina žabljaka), Bjelasice (Kolašin, Mojkovac i Berane), Prokletija (Plav i Rožaje), Smiljevica i Turjak (Berane i Rožaje), a za obližnje gradove, od interesa su područja Veruše (Podgorica), Lovćena (Cetinje), Orjena (Herceg-Novi), Krnovo (Nikšić), Ljubišnje (Pljevlja) i druga.

Od oko 30 ledničkih jezera, koliko ih ima na planinama Crne Gore, veličinom, a i sa aspekta korišćenja u turističke svrhe, najznačajnija su: Crno, Biogradsko i Plavsko jezero. Vještačke akumulacije, takođe pružaju velike mogućnosti korišćenja u rekreacione svrhe, posebno Krupac i Slano u Nikšićkom polju, akumulacija iznad Grahovskog polja i Pivsko jezero.

Pećine i jame - veoma brojne i bogate ukrasima, interesantni su prirodni fenomeni u preovlađujuće krečnjačkim terenima.

Vidikovci, sa kojih se otvaraju impresivne panorame širokih djelova teritorije i koji omogućavaju uvid u opštu predstavu o bogatstvu prirodnih ljepota, posebna su turistička atrakcija prostora Crne Gore.

3.2. Tehnološka promjena i inovacije kao faktor privrednog razvoja

Tehnološka promjena predstavlja jednu od najsloženijih društvenih i ekonomskih kategorija. Zbog toga se ona nalazi u žiži sveobuhvatnih istraživanja u mnogim naučnim disciplinama što ima izuzetno velikog uticaja na manifestaciju različitih tumačenja suštine i značaja ovog nesumnjivo krajnje složenog i mnogodimenzionalnog fenomena.

Pod **tehnološkom promjenom** treba razumjeti proces usavršavanja postojećih i pronalaženja kvalitetno novih proizvodnih sredstava, proces kontinuiranog poboljšanja postojećih i pronalaženje kvalitetno novih predmeta rada, pronalaženje novih izvora i usavršavanje postojećih metoda korišćenja energije, kao i kontinuirani proces poboljšanja formi i metoda organizacije i upravljanja proizvodnjom.³³ Ovako definisan pojam tehnološke promene podrazumijeva napredak u oblasti sredstava za rad ali i progres u sve ono što se odnosi na pojam tehnologije, uključujući tu i vrlo kompleksnu problematiku savremenog tehnološkog transfera.

Tehnološka promjena u najopštijem smislu označava razvoj nauke i tehnike koja za rezultat ima pojavu novih dobara, novih usluga i nastanak novih proizvodnih i tehnoloških procesa. Shvaćeno u ovom kontekstu, proizilazi da kompleks tehnološke promjene po pravilu djeluje na poboljšanje odnosa između autputa i inputa, odnosno utiče na rast ekonomske efikasnosti.

3.2.1. Komponente tehnološke promjene

Tehnološka promena kao krajnje složena ekonomska, tehnička i društvena kategorija, sastoji se iz više razvojnih faza, odnosno iz više etapa vlastitog ispoljavanja. Najrasprostranjenija podela tehnološke

³³ Ekonomska i poslovna enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1994., II tom, str. 1556.

preomene je ona koja računa sa sledeće tri faze: 1) pronalazak (invencija), 2) prva praktična primjena pronalaska (inovacija) i 3) difuzija.

Invencija, odnosno proces stvaranja novih znanja, je ona faza tehnološke promene koju odlikuje rađanje neke nove ideje. Sama po sebi invencija ne znači tehnološku promjenu, odnosno njen nastanak ne podrazumijeva neminovnost automatskog ispoljavanja sledeće faze tehnološke promjene, tj. neminovnost ispoljavanja inovacije. Važan preduslov svakog inventivnog rešenja u preduzeću predstavlja istraživačko, naučno, odnosno tehničko znanje ili radno iskustvo u određenoj oblasti.

Invencija se transformiše u inovaciju aktom opredmećenja u proizvod ili u proces. Čest je slučaj da i one invencije koje predstavljaju značajne inovacije budu nepriznate u dužem vremenskom periodu, odnosno da se njihova komercijalna valorizacije dogodi nakon dugog vremenskog protoka posle nastanka invencije.

Inovacija je faza tehnološke promene koja podrazumijeva proces realizacije neke nove ideje, odnosno novo rješenje. Dinamika inovacija determiniše najvećim delom tempo tehnološke promene, a u savremenim uslovima i ekonomsku efikasnost u celini. Nastanak inovacije u preduzeću je uslovljen najčešće novim investicijama, a njihovo generisanje je po pravilu povezano sa brojnim barijerama ekonomske i tehnološke prirode.

Difuzija je faza tehnološke promjene koju karakteriše proces najšire primjene inovacija. U zavisnosti od sposobnosti ekonomskih aktera da se ova faza tehnološke promjene skрати, sve se više oblikuju i osnovne razlike između uspješnih i manje uspješnih privreda u cjelini i ekonomskih subjekata u pojedinim oblastima privređivanja. U principu, što je manji tehnološki jaz koji dijeli jednu privredu od druge ili pak jaz koji dijeli jedno preduzeće od drugog, intenzitet difuzije inovacije je naglašeniji.

Vremenski razmak između pojedinih faza tehnološke promjene se sve više skraćuje i pored okolnosti da se on veoma mnogo razlikuje u zavisnosti od prirode pojedinih proizvoda. Vrijeme za koje se izvrši transformacija inovacije u komercijalni proizvod je najkritičnija faza u valorizaciji tehnološke promjene. Ova faza se označava i kao inkubacioni period. U dvadesetom vijeku, posebno u njegovoj poslednjoj trećini, dolazi do gotovo spektakularnog skraćenja, kako ovog inkubacionog tako i ukupnog razvojnog perioda. Najkarakterističniji primer takvog stanja su svakako podaci koji govore o trajanju inkubacionog perioda u oblasti informacionih tehnologija kod kojih je on skraćen na svega nekoliko mjeseci.³⁴

3.2.2. Transfer tehnologije i ekološko-ekonomski kriterijumi

Monopol nad primjenljivom tehnologijom predstavlja jedan od ključnih pokazatelja konkurentnosti preduzeća u međunarodnim relacijama. Liderske pozicije u naučno fundiranim oblastima proizvodnje obezbjeđuju ogromne iznose tehnološke rente, kao najznačajnijeg izvora ekstra profita u savremenim uslovima privređivanja.

Pod transferom tehnologije se podrazumijevaju složeni procesi izvoza i uvoza tehnologije. Uz transfer kapitala, kupovina i prodaja tehnologije u današnjima uslovima predstavlja prvorazredni činilac privrednog razvoja u svjetskim relacijama. U užem smislu transfer tehnologije obuhvata prvenstveno prenos (kupoprodaju) patenata, licenci, know-how-a, tehničku pomoć i tome slično. U novije vrijeme sve su češći predmet tehnoloških plaćanja usluge poslovno -

³⁴ Detaljnije o tehnološkoj promjeni i razvoju u monografiji: Cvetanović S., Tehnički progres i razvoj, Pronalazaštvo, Beograd, 1991;

tehničkog karaktera kao što su konsalting, menadžment i najrazličitije aktivnosti, koje se odnose na industrijsko i intelektualno vlasništvo. Transfer tehnologije može se odvijati između preduzeća u okviru jedne, ali i između preduzeća iz više različitih zemalja.

Brojne pretpostavke moraju biti ispunjene u procesu realizacije međunarodnog transfera tehnologije. Među njima se značajem izdvajaju sledeće:

1. postojanje preduzeća koje posjeduje tehnologiju i njegova spremnost da istu ustupi, odnosno proda drugom preduzeću;
2. spremnost drugog preduzeća da pribavi, tj. da kupi određenu tehnologiju;
3. postojanje pozitivnih državnih propisa koji omogućavaju zaključivanje ugovora o transferu tehnologije i
4. saglasnost zainteresovanih preduzeća u pogledu uslova prenosa tehnologije;³⁵

Ukoliko bi smo u ovu, prvenstveno ekonomsku analizu ocjene transfera nekog tehnološkog rješenja ili proizvoda, uključili i ekološku dimenziju valorizacije, sigurno da bi se broj neophodnih pretpostavki za realizaciju ovakvih transfera morao znatno povećati. Tu prvenstveno imamo u vidu ekološke parametre tog tehnološkog rješenja, odnosno njegov uticaj na životnu sredinu u zemlji uvoznici. Tu je ilustrativan primjer proces seljenja "prljavih industrija" iz razvijenih tržišnih privreda u manje razvijene zemlje, gdje se, u uslovima veoma malih izdvajanja za ekološke investicije, uticaj ovih tehnologija na kvalitet i očuvanje životne sredine još više i brže ispoljava nego u prethodnoj, zemlji izvoznici te tehnologije. Stoga smatramo neophodnim da se prethodno navedeni preduslovi za transfer tehnologije svakako prošire i sa ovu dimenziju valorizacije uvoza tehnologije, kao i da se takva rješenja institucionalizuju i sankcionišu postojećim zakonskim propisima u ovoj oblasti.

Konačno, poznato je da je nivo tehničko-tehnološke opremljenosti naše industrije prilično zaostao u odnosu na savremena tehnološka rješenja u razvijenim tržišnim privredama. Tome je posebno doprineo poznati splet negativnih okolnosti u prvoj polovini devedesetih godina (raspad zemlje, rat u okruženju, sankcije, kao i višegodišnja duboka ekonomska kriza i kašnjenje sa radikalnim ekonomskim reformama) što je bitno uticalo na obim i intenzitet naše ukupne uvozne-izvozne razmjene, pa i nabavke nove opreme i novih tehnoloških rješenja. Tek sa intenziviranjem naših ekonomskih veza sa svijetom i skidanjem tzv. spoljnog zida sankcija, stvorile se pretpostavke i za intenzivniji transfer tehnologije i povećanje nivoa opremljenosti naših proizvodnih kapaciteta.

Imajući u vidu prethodno iznijete pretpostavke, kao i ograničenja ovog procesa, može se zaključiti da je transfer tehnologije i podizanje nivoa tehničko-tehnološke opremljenosti naših preduzeća neophodan razvojni impuls u narednom periodu. Ali, ako uvažimo i ekološke i ekonomske kriterijume za ocjenu ovakvih ulaganja, za transfer tehnologije možemo zaključiti da je neophodno da se odvija pod sledećim uslovima:

- da prenijeta tehnologija odgovara potrebama pribavioca i da ne povećava znatno njegovu uvoznu zavisnost;
- da se paralelno sa kupovinom tehnologije intenzivno radi na vlastitom istraživanju i razvoju;
- da se pribavljena tehnologija tokom vremena usavršava, i konačno, ali ne manje bitno,

³⁵ S.Cvetanović, Tehnološke promene i ekonomska efikasnost, Prosveta, Niš, 1997, str. 196-197.

- da pribavljena tehnologija ne ugrožava životnu sredinu i ne utiče negativno na kvalitet osnovnih segmenata prirodnog okruženja.

3.3. Ekonomija obima kao faktor privrednog razvoja

Analizu značaja obima kao faktora privrednog razvoja moguće je vršiti na najrazličitije načine. Međutim, bez obzira koji pristup u proučavanju ovog pitanja koristili, osnovno je da se radi o uočavanju mogućeg uticaja veličine preduzeća, tržišta, grada itd. na promjene efikasnosti poslovanja pojedinih preduzeća. Drugim rječima, proučavanja se promjena veličine prosječnih troškova u zavisnosti od obima proizvodnje u preduzeću, grani, privredi kao cjelini. Sa stanovišta teorije privrednog razvoja posebno interesantno pitanje je ono koje se odnosi na mjesto i ulogu eksternih efekata u ekonomiji obima. Očigledno je naime, da pri određenom obimu proizvodnje, na površinu izlaze i određeni eksterni efekti, bilo pozitivni, bilo negativni, čije djelovanje može drastično uticati na kvalitet ekonomije poslovanja u preduzeću, ali i na stanje pojedinih elemenata životne sredine u okruženju.

Ekonomija obima je rezultat razlika u radu, upotrebi specijalizovane opreme i ostalih kapitalnih sredstava, ali je često i posljedica razlika u uslovima rada koji se mijenjaju nezavisno od aktivnosti i odluka konkretnih ekonomskih subjekata.

3.3.1. Veličina preduzeća i rastući značaj eksternalija

Ekonomija obima govori do kog nivoa povećanje proizvodnog kapaciteta utiče na smanjenje prosječnih troškova po jedinici finalnog proizvoda, odnosno do kog nivoa rast proizvodnog kapaciteta rezultira rastućim prinosom.

Posljednjih godina posebna pažnja se posveđuje istraživanju uticaja novih tehnologija na pomjeranje kriterijuma o optimalnoj veličini proizvodnih kapaciteta u različitim industrijskim granama. Generalno rečeno, nove tehnologije trebalo bi da doprinesu smanjenju značaja pojedinih sirovina i energije. Nove tehnologije na taj način stvaraju i povoljne okolnosti za dekoncentraciju i decentralizaciju. Njihovo rastuće korišćenje, ne samo u oblasti neposredne proizvodnje, već i u transportu, uslugama, telekomunikacijama, u funkciji su neprekidnog uvećanja fleksibilnosti preduzeća, čime se direktno afirmišu određene komparativne prednosti malih i srednjih po veličini proizvodnih jedinica.

Veličina preduzeća je posebno važna za ona preduzeća čija se ekspanzija temelji na naučno-tehničkom progresu. U cilju ovladavanja potrebnom tehnologijom, često je neophodno, imati izuzetnu koncentraciju finansijskih sredstava potrebnih za nesmetano bavljenje naučno-istraživačkim radom. Rast veličine preduzeća, smanjenje troškova po jedinici proizvoda, odnosno proizvodnja po principu ekonomije obima u savremenim uslovima dobija sve više formu tzv. neproizvodnih ekonomija obima (istraživanje i razvoj, marketing, kombinacija faktora, odnosno organizacija), a mnogo manje oblik neposrednih proizvodnih ušteda.

Akcent u poslovanju savremenih preduzeća se takođe pomjera ka kativnostima koje prethode i slijede neposredan proces proizvodnje. Produktivnost kao kriterijum uspješnosti se sve više dopunjuje ekološkim i ostalim strateškim zahtjevima. A sve to realizuje se u preduzeću kao cjelini, a ne u pojedinačnim proizvodnim pogonima.

Istakli smo već da je u ovom poglavlju veoma bitno istaći i rastući značaj eksternih efekata. Riječ je naime o analizi posljedica djelovanja nekog preduzeća na njegovo okruženje, van njegovih granica. Svojom proizvodnom aktivnošću preduzeće utiče na povećanje ili smanjenje ukupne korisnosti mnogih ostalih ekonomskih i društvenih subjekata.

Eksterna ekonomija može biti pozitivna i negativna. Pozitivni eksterni efekti su svako povećanje outputa bez odgovarajućeg povećanja inputa i obrnuto, dok se negativni eksterni efekti ogledaju u svakom smanjenju outputa bez odgovarajućeg smanjenja inputa.

Eksterni efekti pojedinih preduzeća često mogu izmijeniti i prirodnu sredinu u kojoj proizvode, žive i rade i drugi subjekti. Ponekad može doći do izmjene uslova pod kojima potrošači zadovoljavaju svoje potrebe. Na primjer, korišćenje vode u gornjem toku rijeke može biti od velikog, čak odlučujućeg uticaja na privredu i životne uslove stanovništva u njenom donjem toku. Eksterni trošak nastaje aktivnostima proizvođača koje nanose štetu drugim proizvođačima, pojedincima ili društvu u cjelini, ne snoseći pri tom neposredno nikakve izdatke. Zagađenje vode i vazduha je tipičan primjer negativnih eksternih efekata industrijskih postrojenja na stanje životne sredine na nekoj lokaciji ili čak u regionu.

Eksterna korisnost predstavlja pojavu suprotnog karaktera. Najkraće rečeno, eksterna korisnost se pojavljuje u slučajevima kada pojedinci ili preduzeća uživaju besplatno korist od tuđih aktivnosti. U privredi, kao primjer eksternih koristi, često se navodi npr. modernizacija nekog postojećeg puta, što utiče na rast cijena okolnog zemljišta, povećanje profitabilnosti projekata lociranih u njegovoj blizini itd.

3.3.2. Funkcionalna i prostorna organizacija privrednih djelatnosti u urbanim sredinama

Proučavanje eksternih efekata i njihovog uticaja kako na efikasnost privređivanja, tako i na stanje životne sredine u okruženju, moguće je vršiti i sa stanovišta značaja veličine naselja u kojima su locirani pojedini proizvodni kapaciteti i u kojima je nastanjena radna snaga zapošljena u takvim proizvodnim jedinicama. Ovdje se radi o izuzetno isjetljivom pitanju pogodnosti koje pružaju veći ili manji gradovi nastanjenom stanovništvu. Sasvim je logično da, bez obzira na nivo privredne razvijenosti, ne mogu sva naselja, bez obzira na broj stanovnika, imati sve institucije kao što su univerziteti, klinički centri, pozorišta, kupališni kompleksi itd. S druge strane, naselja, odnosno gradovi, koji zahvaljujući svojoj veličini imaju tu prednost da posjeduju mnoge specijalizovane institucije, pružaju svojim žiteljima velike prednosti u pogledu obrazovanja, liječenja, zabave, sporta itd. U slučaju velikih gradova, tzv. megalopolisa, ove prednosti mogu biti još izraženije. Prednosti koje proizilaze iz činjenice da se u njima mogu zapošljavati specijalisti najrazličitijih vrsta, označavaju potencijalno velike pozitivne efekte za svakog pojedinca, ali i za preduzeće u kojem pojedinac radi. Preduzeća takođe imaju velike pogodnosti za vlastiti razvoj, ukoliko je grad veći i razvijeniji.

I pored navedenog, ne može se zaključiti da su veliki gradovi i velika preduzeća, po pravilu, u ekonomskom pogledu svrsishodnija u odnosu na male proizvodne kapacitete i male gradove. Naprotiv, svaka proporcija u funkcionalnoj i prostornoj organizaciji privrednih djelatnosti, kao i u veličini naselja mora se posebno analizirati i maraju se razmatrati i ekonomski i ekološki u prostorni kriteriji valorizacije. Svaki pojedinačan odnos veličine i gustine određenog naselja ima svoju gornju prihvatljivu granicu, iznad koje nastaje opadanje pozitivnih eksternih efekata. Gradovi iznad određenog broja stanovništva, po pravilu povlače sa sobom velike ekonomske i

socijalne probleme i čitav niz dopunskih troškova za njihovo rješavanje. Ista analogija važi i za velika preduzeća.³⁶

3.3.3. Neki problemi funkcionalne i prostorne organizacije privrednih djelatnosti u urbanim sredinama Crne Gore

S obzirom da ćemo u posebnom dijelu ovog istraživanja dati kritički osvrt na strukturne karakteristike privrede sa aspekta urbane sredine i ekološkog razvoja, smatramo potrebnim u ovom dijelu ukazati samo na naslijeđene razvojne probleme naše privredne strukture koji su posljedica dosadašnjeg industrijskog razvoja i procesa urbanizacije u Crnoj Gori.

Savako da je industrijska proizvodnja (postojeća industrijska struktura i locirani kapaciteti) bitno uticala na proces urbanizacije u Crnoj Gori, a posebno na razvoj urbanih centara. To je povlačilo kretanje stanovništva iz sela u gradove i porast gradskog stanovništva. U 1921.godini koeficijent urbanizacije u Crnoj Gori bio je 6,5% a 1931.godine 7,1%. Svi gradovi bili su uglavnom varošice i varoši. Razvoj industrije u Crnoj Gori, poslije II svjetskog rata uslovio je i brzi razvoj urbanih centara, kao i intenzivnije migracije iz sela u grad. Došlo je do transformacije gradskih naselja, pri čemu su najvažnije promjene bile u broju stanovnika, morfološko - arhitektonske, kao i promjene u funkcionalnom razvoju. Tako je 1961.godine procenat urbanizacije bio 31%, 1981.godine 50,7%,a 1991.godine 58,2%.

U Crnoj Gori, od ukupnih 1240 naselja (izrazito usitnjenih) 40 je gradsko (1991), dok glavne industrijske centre predstavljaju gradovi: Podgorica, Nikšić, Pljevlja i Berane. Kretanje i distribucija stanovništva, pokazuju proces pražnjenja sjevernog dijela i koncentraciju stanovništva u centralnom i južnom dijelu. To nam pokazuje i tabelarni pregled na strani 180 (popis 1991) koji prikazuje odnos ukupnog broja stanovnika po opštinama, broj stanovnika u gradskim i broj stanovnika u ostalim naseljima. Tendencije u promjeni broja stanovnika po opštinama, uključujući i migracije koje su se desile poslednjih godina date su u tabelarnom pregledu na sledećoj strani.

Industrijski objekti u urbanim sredinama zahvataju velike površine. Industrijski kapaciteti su locirani bez dovoljno proučavanja ekološkog aspekta, a što je rezultat, pored ostalog, i višedecenijskog zanemarivanja ovog aspekta valorizacije kvaliteta razvoja.

U selekciji tehnologije i tehnoloških rješenja nije se poklanjala pažnja aspektu uticaja te proizvodnje na stanje životne sredine u urbanoj, i životnoj sredini uopšte. Ekonomski razlozi i težnja da investicije budu što niže, uticali su da aspekt ekologije ne bude tretiran na potrebnom nivou. Treba istaći i da se mnoga projektovana i izvedena tehnička rješenja ne koriste propisno, odnosno prepuštena su nebrizi. Recesiona osma decenija, kao i poznati negativni efekti s praga devedesetih uslovljeni raspadom zemlje, ratom u okruženju i sankcijama, umnogome su negativno uticali na nivo tehničko-tehnološke opremljenosti naše industrije kao i na nivo ulaganja u neophodne prateće ekološke investicije u urbanim sredinama Republike.

Dalji industrijski razvoj, izgradnja novih i modernizacija postojećih industrijskih kapaciteta, treba mnogo više pažnje da posveti planiranju i isključivanju svoje ekspanzije za procesom urbanizacije u Crnoj Gori. To bi umnogome uticalo na kvalitet ukupnog ekonomskog razvoja, kao i na pozitivne ekološke parametre razvijenosti ovog ekonomskog prostora.

³⁶ prema Cvetanović S., Teorija privrednog razvoja, Prosveta, Niš, 1994, str. 108-114.

Pri rješavanju problema tehnološkog razvoja i sa tim u vezi problema životne sredine, moraće se pri izboru tehnologije više voditi računa o zagađenju, optimalnom korišćenju prirodnih resursa i uvođenju tehnologije sa malo ili bez otpadaka.

Tehnološki razvoj, koji treba da bude usmjeren na rješavanje problema usklađivanja potrebne proizvodne dinamike i stanja životne sredine u urbanim sredinama, treba da ima ispunjene sljedeće preduoslove:

1. da omogući ekološku optimizaciju postojećih proizvodnih procesa;
2. da obezbijedi tehnološke uslove za dalji privredni razvoj kojim se neće ugrožavati životna sredina; i
3. da obezbijedi osnove za razvoj efikasne procesne opreme za zaštitu životne sredine, posebno u urbanim centrima sa koncentrisanim brojem zagađivača.

3.4. Organizacija i preduzetništvo kao faktor razvojnih promjena

Karakter organizacije kao razvojnog faktora se suštinski razlikuje, kako po načinu djelovanja, tako i po osnovnim atributima u poređenju sa uticajem i obilježjima tri ostala konvencionalna razvojna faktora (rad, zemlja, kapital) sa kojima je uglavnom operisala ekonomska teorija do pojave Alfreda Maršala.

Organizacija samo po sebi ima primjetan uticaj na ukupnu proizvodnju u svakom društvu. Premda se njena suština razlikuje od prirode ostalih proizvodnih faktora, činjenica je da se ovaj kompleks može proučavati i u kontekstu ostalih razvojnih faktora. Ovo iz razloga što kompleks organizacije inkorporira mnoge društvene vrijednosti i kulturne norme koje su povezane sa svim ostalim razvojnim fenomenima.

Organizaciju kao komponentu privrednog razvoja treba shvatiti prije svega u kontekstu sposobnosti kreiranja i inoviranja. Najvažnije determinante organizacije kao faktora razvoja su *preduzetništvo i menadžment*. To znači da se pojam organizacije ovdje shvata mnogo šire nego što je to slučaj u mikroekonomskim analizama, odnosno pod kompleksom organizacije se u razvojnoj ekonomiji podrazumijeva bogat skup različitih varijacija mogućih stanja društvenoekonomskog i proizvodnotehnoloških sistema u okviru nacionalne ekonomije.

U tržišno razvijenim privredama, preduzetništvo kao oblik inovativnog razvojnog ponašanja je odavno doživjelo svoju punu afirmaciju. U ekonomskoj nauci, proučavanju suštine preduzetništva poklonjena je velika pažnja, a kao tipične njegove funkcije najčešće se pominju aktivnosti kontrole, koordinacije, donošenje strateških odluka, spremnost na rizik u uslovima sve veće neizvesnosti itd. Danas u prilikama izuzetno burnih naučnih i tehnoloških promjena u kristalno jasnom vidu je potvrđena teza da preduzetništvo i inovacije predstavljaju ključnu determinantu privrednog razvoja. Nije sporan stav o tome, da su u međunarodnim relacijama najuspješnije one zemlje koje u relativno najkraćem vremenskom intervalu ponude tržištu najveći broj novih proizvoda po relativno najpovoljnijim cijenama. Jer, brzina kojom neka zemlja uspe da transformiše svoju privrednu strukturu u pravcu preduzetničke ekonomije i intenzitet njenog ulaska u treću tehnološku revoluciju, predstavlja ujedno bazni pokazatelj njenog mjesta u svjetskim odnosima razmene.

Shvatanje preduzetništva u "šumpeterovskom" smislu u vremenu intenzivnih tehnoloških promjena podrazumijeva izrazitu sposobnost predviđanja osnovnih pravaca budućih promjena i njihovo

stavljanje u funkciju dolaženja do zadovoljavajuće ekonomske efikasnosti. Stoga, preduzetništvo kao oblik inovativnog ekonomskog ponašanja u centar stavlja, ne prošlost, već budućnost, a umjesto rutinskih, akcentat je na kreativnim aktivnostima. U kontekstu svrsishodnosti proučavanja preduzetništva kao svojevrsnog faktora privrednog razvoja, u današnjim uslovima mogu biti interesantna razmišljanja onih ekonomista koja govore o nastanku tzv. preduzetničke ekonomije kao izražajnog oblika potpuno nove makro razvojne filozofije.

Menadžment po [umpeteru je uži pojam od preduzetništva. Za razliku od preduzetnika, čiji je osnovni zadatak aplikacija novih ideja tj. kombinacija različitih faktora, funkcija menadžera, najkraće rečeno, se sastoji u obezbjeđivanju maksimalne efikasnosti nekog proizvodnog procesa.³⁷

3.5. Informacija kao nukleus savremenog razvoja

U teoriji još uvijek nije raščišćeno pitanje da li se informacija u ekonomskom smislu može tretirati razvojnim resursom ili to nije naučno korektno. Pristalice potvrdnog odgovora na ovako postavljenu dilemu su motivisane činjenicom da informacije učestvuju u stvaranju vrijednosti pojedinih dobara i uluga na identičan način na koji to čine i ostali razvojni resursi. I zaista, u kontekstu proučavanja osnovnih teorijskih postavki koje se odnose na faktore privrednog razvoja nije sporno da su relevantne informacije sastavni činilac složenih proizvodnih procesa, i da su "informacije kroz nauku, tehniku, inovacije, transfer tehnologije, "know-how" i "show how" vrlo značajna komponenta ekonomskog rasta i razvoja".³⁸ Drugim riječima, fenomen razvoja nije moguće zamisliti bez informacija, pa analogno tome, treba postupiti na jedino ispravan način - tretirati ih kao jedan od ključnih razvojnih resursa.

Priroda i karakter informacije, kao razvojnog resursa, afirmiše kvalitetno nov razvojni obrazac koji višestruko smanjuje zahtjeve za uvećanim inputima, uz istovremeno bitno promjenjene zahtjeve u pogledu njihovog kvaliteta. Privredni razvoj, paralelno sa ekspanzijom informacione tehnologije postoje integralan, multidimenzionalan i jedinstven proces. Na temelju opredeljenja o neophodnosti rastućeg značaja resursa informacija, razvijene privrede nastoje da što efikasnije upravljaju razvojem, ne samo u smislu ovladavanja njegovom dinamikom, već i željenim pravcem i visokim kvalitetom svog privrednog rasta.

Mnogi autori informaciju tretiraju kao centralni resurs današnjice. Nasuprot resursima koji se u procesu dinamiziranja razvojnih tokova troše, odnosno mijenjaju svoj oblik, informacija se upotrebom ne gubi niti se njena vrijednost raspodjelom smanjuje. Naprotiv, upotrebom informacije njena korisnost, ne samo da se ne smanjuje već se oplemenjuje i produbljuje.

Da bi se informacija mogla tretirati osnovnim razvojnim resursom ona mora biti istinita, celovita i blagovremena. "Ako izostane bilo koje od ovih obilježja, informacija ne može biti nikakav stvarni razvojni resurs. Razumije se, od velikog su značaja i izvedena obilježja informacije, na primjer, preglednost i razumljivost."³⁹

Nasuprot svim ostalim resursima koji se korišćenjem troše, informacija je input čijom se upotrebom ne uništava njen sadržaj. Stav po kome svi resursi mogu u činu proizvodnje ili potrošnje da se pojave

³⁷ Cvetanović S/\urović G, Privredni razvoj, Ekonomski fakultet, Podgorica,1996,str. 124-126.

³⁸ Crnobrnja, M., Ekonomija i informacije, u knjizi: Informacija kao osnovni rasvojni resurs, MC, Beograd, 1985., str. 2-3.

³⁹ Informacija kao osnovni razvojni resurs, MC, Beograd, 1985., str. 132.

samo jedanput, kategorija informacija takođe, u potpunosti negira. Naime, resurs informacije za tu namjenu se bezgranično puta koristi. Za razliku od mnogih prirodnih resursa i gotovih proizvoda, kod kojih važi pravilo da pojačani intenzitet korišćenja uslovljava proporcionalno skraćenje vijeka njihovog trajanja, bitan atribut informacije ogleda se u činjenici da je njen sadržaj potpuno nezavistan od intenziteta korišćenja. Bilo da je informacija kao resurs ostala potpuno neupotrebljiva ili da je upotrebljena jednom ili bezgranično puta, bilo da se koristi povremeno ili stalno, sadržaj informacije ostaje u svim slučajevima isti. I najzad, za razliku od većine inputa koje karakteriše vremenski ograničen period upotrebe, resurs informacije u svojoj eksploataciji ne podliježe vremenskim ograničenjima. Ove osobine upućuju na zaključak da se originalni karakter ovog resursa nalazi u činjenici da njegovo korišćenje nije limitirano ni vremenom ni intenzitetom.

Za razliku od svih ostalih resursa koji mogu podnijeti samo jednoznačno korišćenje, osnovna karakteristika upotrebe informacije je multifunkcionalnost. U najopštijem smislu, multifunkcionalnost korišćenja znači da se njome, u isto vrijeme i na raznim lokacijama, može koristiti veći broj ekonomskih subjekata.

Mogućnost istovremenog korišćenja informacija od strane više korisnika uticala je na rast tržišta za tim resursom. Ovde se ne misli samo na visoko vrijedne naučne i tehnološke informacije koje se transformišu u robne vrednosti, već na široki skup najrazličitijih informacija čije je istovremeno korišćenje moguće od strane većeg broja zainteresovanih, a od bitnog je uticaja za kvalitetno funkcionisanje današnje privrede. U vidu se ima tzv. sektor čisto informacijskih "roba" tj. onaj uslužni segment koji se bavi proizvodnjom i distribucijom informacija kao robe. Tu se, po pravilu, ne radi o novim informacijama, već o kvalitetno novom i efikasnijem načinu korišćenja inače poznatih i dostupnih informacija. Riječju, radi se o selekcionisanim informacijama čije je osnovno obilježje posjedovanje visokog svojstva poruke i potencijalne koristi koje se istovremeno mogu staviti na raspolaganje svim zainteresovanim akterima privrednog života.

Na rastući značaj informacije kao razvojnog resursa, nesumnjivo je uticao i dinamičan proces njihovog umrežavanja, na svim nivoima počev od mikronivoa, pa sve do nacionalnog i internacionalnog plana. Formiranje velikih baza podataka kao i njihovo mrežno povezivanje označilo je gigantski korak naprijed, ne samo u povećanju ukupnog fonda znanja shvaćenog u najširem smislu te riječi, već i veliki progres u procesima prikupljanja, čuvanja, generisanja i distribucije znanja. Dobrim dijelom zahvaljujući ovoj činjenici u ekonomskoj literaturi se govori o nastanku i dinamičnom razvoju industrije znanja čije se delovanje na privredu ogleda u apsolutno svim aspektima, od poboljšanja platnobilansnih pozicija, smanjenja inflacije, pa sve do ubrzanja stope privrednog rasta. U takvim uslovima privređivanja povećanje obima znanja i rastući stepen njegovog najdirektnijeg korišćenja, nije više samo uslov razvoja pojedinih privreda, već i pretpostavka njihove puke ekonomske nezavisnosti.⁴⁰

⁴⁰ Cvetanović S./\urović G, Privredni razvoj, Ekonomski fakultet, Podgorica, str.126-129.

III KONCEPT ODRŽIVOG RAZVOJA

1. Usvajanje koncepta održivog razvoja

Još od vremena kada je nastao na Zemlji⁴¹, čovjek je neprestano mijenjao svoj odnos prema prirodi, uništavajući njenu ljepotu, vrijednost i jedinstvenost. Boreći se za so-pstveni opstanak i ne misleći na posledice, čovjek je (vremenom) sve više i više in-tenzivirao iskorištavanje prirodnih resursa, da bi zloupotrebom nuklearne energije doveo u pitanje i sam opstanak Planete. Istovremeno, čovjek je sve više i više shvatao jedinstvenost i odnose interakcije živih bića u prirodi.

U staroj Grčkoj, Aristotelov saradnik Theophrastus prvi je opisao međuodnose između organizama i i njih samih, kao i njihovog neposrednog okruženja. Zatim, sredinom 19. vijeka intenzivirana su istraživanja biljnih zajednica što je pomoglo kod shvatanja o međuodnosu biljaka između njih samih i u biologiji uopšte. U isto vrijeme razvijalo se i interesovanje za dinamiku populacije, za njenu ekspanziju i odnos prema ograniče-nosti izvora hrane na Zemlji (Thomas Maltus). Takođe, u ovim nastojanjima matemati-ka i matematički proračuni dobijaju svoje mjesto u pogledu rasta populacije, kao osno-vu za proučavanje dinamike zajednica.

Početak dvadesetog vijeka zaštita životne sredine podrazumijevala je zaštitu divljina i smatrana je privilegijom manjine i bila je posmatrana kao oblast prestiža. Međutim, imajući u vidu sve veće ugrožavanje životne sredine, kao posledicu neodgovornog i neracionalnog korišćenja prirodnih bogatstava, tokom šesdesetih godina ovoga vijeka širom svijeta javljaju se organizovani ekološki pokreti ukazujući na dramatičnost pro-blema i sa željom da doprinesu njihovom rješavanju.

Sedamdesetih godina ovi pokreti sve više dobijaju na svom značaju. Knjiga "Granice rasta" izdata je 1972. godine kao prvi izvještaj Rimskog kluba⁴². Ova knjiga (izvještaj) u javnosti je pokrenula raspravu o "dilemama čovječanstva" ukazujući na opasnost naru-šavanja ekološke ravnoteže zbog prekomjerne i neracionalne eksploatacije mineralnih sirovina i energetske resursa. Istraživači Rimskog kluba upozorili su i na probleme eksplozije čovječanstva, proizvodnje hrane, industrijskih i energetske aktivnosti i sve veće zagađivanje životne sredine.

Iste godine, u Stokholmu je (od 05. do 16. Juna 1972) održana Prva Konferencija Ujedinjenih nacija o životnoj sredini. Ovaj skup, na kojem se okupilo više od 1500 delegata, predstavnika iz 144 zemlje, 11 savjeta organizacija Ujedinjenih nacija i 16 međuvladinih organizacija, označio je prekretnicu u odnosu čovječanstva prema živo-tnoj sredini. Konferencija je ukazala na visok stepen degradacije životne sredine u svi-jetu, i zabrinuta za budući opstanak čovječanstva pozvala je vlade zemalja da udruže svoje napore na planu zaštite i unapređenja životne sredine, u interesu napretka i generacija čije vrijeme dolazi. "Samo jedna zemlja" - glasio je koncept koji je promovisan na ovom visokom skupu. Pitanja zaštite i unapređivanja životne sredine od tada po-staju sve više aktuelizovana, predstavljajući snažnu i ozbiljnu inicijativu za nove mostove saradnje među zemljama

⁴¹ Prema knjizi grupe autora /Kojic J., Kojic M, A. Payne/, „Crna Gora i Lokalna agenda 21“, DMECG, Podgorica, 2001;

⁴² aprila 1968. godine na inicijativu italijanskog industrijalca Dr Aurelio Peccei-a, sastala grupa naučnika, ekonomista, doktora, humanista i dr. u Rimu (u Accademia dei Lincei) sa ciljem da raspravlja o "dilemama čovječanstva". Od ovog susreta nastala je neformalna grupa poznata pod nazivom Rimski klub.

1974. godine pojavila se nova knjiga Rimskog kluba pod nazivom "Čovječanstvo na raskršću". Promovišući koncept "organskog rasta" autori knjige suprotstavili su se neravnomjernom i nediferenciranom načinu rasta, istovremeno ukazujući, na neracionalnu eksploataciju prirodnih izvora, prijetecu katastrofu i potrebu za globalnim pristupom kod rješavanja ekoloških problema slijedeći koncept uravnoteženog razvoja.

Dosadašnji razvoj industrijskih društava naglašen ekonomskim faktorima i zasnovan na neodgovornosti i neracionalnom korišćenju prirodnih bogatstava, koji narušava prirodnu ravnotežu i iscrpljuje prirodne resurse, u široj međunarodnoj javnosti postaje predmetom kritike i upozorenja čovječanstva! Takav razvoj je neodrživ i prouzrokuje sve veće zagađivanje zemljišta, voda i vazduha, uništavanje mnogih ekosistema i neracionalnu potrošnju ogromnih količina prirodnih resursa. Ovakvi pogledi, pa sve do stanovišta kojim se postojeće generacije optužuju za sebičnost prema prirodi i budućim generacijama ("Jedna planeta opljačkana" - Herbert Grul, 1975) doprinijela su da se u međunarodnoj javnosti pitanja zaštite i unapređivanja životne sredine postave na nivou koja ona, istinski, zaslužuju.

1987. godine Svjetska komisija za životnu sredinu i razvoj - OUN (World Commission on Environment and Development) u izvještaju "Naša zajednička budućnost" (Our Common Future) ozbiljno je ukazala na moguće posledice od nekontrolisanog demografskog i ekonomskog rasta i sugerisala kao potrebu da se definiše koncept održivog razvoja. To je i učinjeno nekoliko godina kasnije (maj, 1990) na Ministarskoj konferenciji održanoj u Bergenu u Norveškoj i u saradnji sa Ekonomskom komisijom UN za Evropu. Usvojenom deklaracijom proklamovan je pojam održivog.

Početak devedesetih godina narastajući problemi i velike promjene stanja životne sredine: problemi ishrane, eksplozije stanovništva, zagađivanje vazduha, vode i zemljišta, industrijska djelatnost, ogromna potrošnja prirodnih resursa, proizvodnja nuklearne energije ... itd. pomogli su shvatanju o neophodnosti uspostavljanja novog pristupa i novog načina rješavanja ovih pitanja. Ovakvom shvatanju na globalnom novou prethodilo je usvajanje koncepta održivog razvoja od strane Evropske Unije (1990 godine).

Godine 1992. održana je glavna - Druga Konferencija Ujedinjenih nacija za životnu sredinu i razvoj (UNCED), u Rio de Žaneiru, u Brazilu. Predstavnici svih država svijeta uzeli su učešće na Konferenciji, i potpisali deklaraciju u cilju usvajanja koncepta održivog razvoja širom svijeta. Ovo je veoma značajna deklaracija koja podvlači Agendu 21: akcioni program za naredni vijek. Ovaj program obuhvata predloge za nadgledanje i smanjenje hemijskog otpada, tretiranje i otklanjanje radioaktivnog otpada, zaštitu šuma i razvoj održive poljoprivrede. Agenda 21, takođe uključuje i predlog za regulisanje prenosa čistih tehnologija između zemalja. Štaviše, Agenda 21 nabraja i programe koji se tiču okeana, voda i upravljanja obalom, siromaštva, zdravstvene brige, politike i

trgovine povezanih sa tematikom životne sredine. Ovim činom institucionalizovan je koncept održivog razvoja i uspostavljena je osnova za novu svjetsku saradnju koja treba da se razvija mnogo više i dublje od tradicionalne pomoći u razvoju, koju bogate zemlje daju siromašnim. Ona predstavlja saradnju zasnovanu na zajedničkim interesima, međusobnim potrebama i podjeli odgovornosti.

2. Sustina koncepta održivog razvoja

Pojam održivi razvoj definisan je kao integralni ekonomski, tehnološki, socijalni i kulturni razvoj usklađen sa potrebama zaštite i unapređivanja životne sredine. Prema definiciji Svjetske komisije za životnu sredinu i razvoj (Brundtlandina komisija, nazvana po predsjedavajućoj Dr Gro Harlem Brundtland) održivi razvoj je razvoj koji zadovoljava

potrebe sadašnjosti tako, da ne smanjuje mogućnosti zadovoljavanja potreba budućih generacija. Dakle, razumno upravljanje prirodnim dobrima, prilagođavanje ljudskih djelatnosti poštovanju prirodnih zakona, puno uvažavanje ograničenosti prirodnih resursa, korišćenje onih prirodnih resursa koji su obnovljivi, preduzimanje mjera zaštite životne sredine sa punom sviješću postojanja odgovornosti pred generacijama čije vrijeme dolazi.

Održivi razvoj promovise uspostavljanje harmonije između čovjeka i prirode, tj. uspostavljanje ekološke ravnoteže koju će čovjek poštovati i unapređivati, istovremeno napuštajući ulogu nekontrolisanog i prekomjerno eksploatora prirode u odnosu na njen kapacitet, što uništava njenu jedinstvenost i ljepotu i dovodi do ekoloških katastrofa. Konacno, održivi razvoj u prvi plan ističe kvalitet životne sredine, kao osnovni element razvoja, koji treba da doprinese kvalitetnijem načinu života svih - u skladu sa potrebama i ograničenjima prirode.

Održivi razvoj podrazumijeva da čovjek prirodu sačuva na održivim osnovama i da je koristi onoliko koliko dozvoljava njeno reprodukovanje. U suprotnom, sukobljavajući se sa zakonima življenja i postojanja, čovjek će svojim ponašanjem uništiti svoju budućnost. Ukoliko se priroda eksploatise nekontrolisano i prekomjerno u odnosu na kapacitet životne sredine, onda to vodi narušavanju ekološke ravnoteže i ekološkim katastrofama.

Polazeći od toga i shvatajući da se životna sredina ne može sačuvati i unapređivati parcijalnim politikama i mjerama, predstavnici svih država svijeta na Drugoj Konferenciji Ujedinjenih Nacija o životnoj sredini i razvoju (1992, Rio de Janeiro), potpisali su deklaraciju kojom se usvaja koncept održivog razvoja širom svijeta, podvlačeći pri tom Agendu 21 - Akcioni program za 21. vijek.

Principi održivog razvoja

Životna sredina: Fizička "izdržljivost" životne sredine postavlja granice mnogim ljudskim aktivnostima i označava da moramo da smanjimo potrošnju prirodnih resursa. Moramo živjeti u skladu sa tim ograničenjima da bismo svojim potomcima predali ovu planetu u stanju u kojem će i dalje moći da podržava zdrav ljudski život.

Budućnost: Naša je moralna dužnost da ne ugrožavamo "sposobnost budućih generacija da zadovolje svoje potrebe".

Kvalitet života: Ljudska dobrobit ima socijalne, kulturne, moralne i duhovne dimenzije, kao i materijalne.

Jednakost: Bogatstvo, prilike i odgovornosti trebalo bi pravedno raspodijeliti između zemalja i različitih socijalnih grupa u okviru pojedine zemlje, uz poseban naglasak na potrebe i prava siromašnih, kao i ljudi u slabijem položaju.

Princip predostrožnosti: Ako nijesmo sigurni kakav će uticaj neka akcija ili razvoj imati na životnu sredinu, trebalo bi primijeniti ovaj princip i radije pogriješiti na sigurnu stranu.

Holističko razmišljanje: Rješavanje složenog problema održivosti zahtijeva da u proces rješavanja budu uključeni svi činioци koji doprinose stvaranju problema.

Izvor: SEOR - Lokalna Agenda 21 Osnovni vodič, DMECG, 2000

U okviru procesa "Zivotna sredina za Evropu" (Environment for Europe), na ministra-rskoj konferenciji u Luzernu (1993. godine), usvojeno je da države Srednje i Istočne Evrope izrade nacionalne akcione planove zaštite zivotne sredine, koji bi trebali da obuhvate "listu i redosled rješavanja problema zaštite zivotne sredine". Prioriteti bi bili određeni u odnosu na uticaj devastirane zivotne sredine na zdravlje ljudi, zivotnu sre-dinu i ekosisteme, kao i na razvoj zemlje.

Vazno je istaci da održivi razvoj nije moguće postići ako ne postoji partnestvo svih se-ktora unutar zajednice, kao i saradnja sa drugim ciljnim grupama i stranim drzavama. Isto tako, ovaj koncept treba da bude integrisan kroz politiku u svim sektorima na na-cionalnom nivou koju kreira vlada (prostorno planiranje, industrija, poljoprivreda, ene-rgetika, turizam, nauka, obrazovanje, fiskalna politika, pravosuđe, stanovanje, cijene ...) i treba obezbijediti sprovođenje takve politike na svim nivoima vlasti. Na naciona-lnom nivou, značajnu i moze se reci vodeću ulogu u tome ima vlada, koja ima mehani-zam da osigura osnovne pretpostavke I uslove za zapocinjanie ovog procesa.

3. Održivi razvoj na lokalnom nivou- Lokalna Agenda 21

Od 1997. godine koncept održivog razvoja predstavlja centralni element ugovora ze-malja Evropske Unije, kao i kod onih zemalja (u njihovim politikama i zakonima) koje trebaju da se pridruže Evropskoj Uniji. Takođe, održivi razvoj postao je realnost i za niz neophodnih promjena koje treba sprovesti na lokalnom nivou. Mnoge od ovih aktivnosti sprovode se kroz programe Lokalne Agende 21, kao i druge inicijative na lokalnom nivou

Nacionalne strategije, politike, planovi i programi su od prioritetnog značaja za ostvari-vanje Agende 21 - akcionog programa za 21. vijek, pri čemu su pojedinačne inicijative, kroz odgovarajuće mehanizme podržane od međunarodne zajednice. Lokalna Agenda 21 se prvi put pominje u poglavlju 28. Agende 21 - programa UN za 21. vijek, gdje se pozivaju lokalne vlasti širom svijeta da preduzmu akciju i uspostave dijalog sa sopstve-nom zajednicom (postignu "konsenzus") u cilju formulisanja najboljih strategija tj. kod usvajanja Lokalne Agende 21, i u interesu sprovođenja ideje održivosti na lokalnom nivou. Iz ovoga se moze vidjeti da sistem Ujedinjenih nacija u tome ima ključnu ulogu. Takođe, i druge međunarodne, regionalne i subregionalne organizacije učestvuju u ovim naporima, pri čemu se naročito insistira na širokom učešću javnosti, nevladinih organizacija i drugih interesnih grupa.

Dakle, u cilju usklađivanja i sprovođenja lokalne strategije održivog razvoja, lokalne vlasti širom Evrope sve više koriste proces Lokalne Agende 21. Ovakva aktivnost na-stala je na osnovu potrebe svake zajednice da izradi sopstvene planove za zastitu i unapredjenje zivotne sredine, bazirane na prioritetnim zadacima tih zajednica i postu-juci metodologiju EAP-a (EAP - Environmental Action Program / Program ekoloških akcija za centralnu i istočnu evropu). Cilj je postici razvoj, koji ce pruziti osnovne so-cijalne i ekonomske usluge svim clanovima jedne zajednice, i bez narusavanja dru-stvenog i prirodnog sistema, istovrmeno unapredjujuci zivotnu sredinu i kvalitet zivota gradjana. Kroz ovaj proces treba stvoriti viziju razvoja lokalne sredine u tom pravcu (postaviti zamisao, ciljeve, zadatke, instrumente, akcije i kriterijume za razvijanje). Istovremeno, treba konsultovati gradjane (tj. sve sektore unutar zajednice) da bi se stvorila zajednička vizija, kao i da bi se definisali predlozi i prioriteti za aktivnosti.

Potencijalne karakteristike održive zajednice:

- resursi se koriste efikasno, a otpad se svodi na najmanju mjeru - putem zatvorenih ciklusa;
- zagađenje je ograničeno na nivoe koji na prirodne sisteme utiču bez nanošenja štete;
- različitosti u prirodi se cijene i zaštićuju;
- gdje je to moguće, lokalne potrebe se namiruju lokalno;
- svakome je pristupačna dobra hrana, voda, krov nad glavom i gorivo, uz razuman trošak;
- svako ima priliku da se unutar raznovrsne privrede bavi poslom koji ga zado-voljava. Priznaje se vrijednost neplaćenog rada, a plaćene naknade za rad su pravedne i pravedno se raspodjeljuju;
- štiti se zdravlje ljudi - stvaranjem sigurnih, čistih, prijatnih sredin i uspostavljanjem zdravstvenih službi koje naglašavaju važnost prevencije bolesti, kao i pravilnu njegu bolesnika;
- pristup objektima, uslugama, dobrima i ostalim ljudima ne osigurava se na štetu životne sredine i ne ograničava se na korisnike auto-mobila;
- ljudi žive bez straha od nasilja usljed kriminala ili progona zbog njihovih ličnih ubjeđenja, rase, pola ili seksualnog opredjeljenja;
- svako ima slobodan pristup vještinama, znanju i inofmacijama koje su mu potrebne da bi mogao da odigra svoju punu ulogu u društvu;
- svi sektori zajednice imaju pravo da učestvuju u donošenju odluka;
- mogućnosti za zadovoljenje kulturnih, rekreacijskih i drugih potreba u slobodno vrijeme lako su dostupne svima;
- mjesta, prostori i objekti odražavaju kombinaciju namjene, ljepote i korisnosti. Naselja su "humana" i po veličini i po obliku. Različitost i lokalne specifičnosti cijene se i zaštićuju;
- globalna perspektiva neodvojivi je dio svih lokalnih akcija.

Izvor: SEOR - Lokalna Agenda 21 Osnovni vodici, DMECG, 2000

Stav 3 Poglavlja 28 povodom *Lokalne Agende 21* navodi:

Svaka lokalna vlast treba da uđe u dijalog sa svojim građanima, lokalnim organizacijama i privatnim sektorom, kao i da usvoji "Lokalnu Agendu 21".

Kroz konsultacije i konsenzus, lokalne vlasti treba da uče od građana i lokalnih, civilnih, društvenih, industrijskih i biznis organizacija i pribave potrebne informacije za formulisanje najboljih strategija.

Kroz proces konsultovanja podićiće se svijest javnosti u pogledu pitanja održivog razvoja.

Lokalne vlasti treba da naprave programe, politike, zakone i propise kroz koje će usvojiti koncept Agende 21.

Strategije treba takođe koristiti i za podržavanje predloga za lokalna, regionalna i međunarodna finansiranja.

Smjernice za Lokalnu Agendu 21

** Generalna pravila**	** Specificna pravila **
<ul style="list-style-type: none"> ○ svaki građanin ima pravo na informacije; ○ svaki građanin ima pravo da da svoj predlog i da on bude usvojen; ○ iznalaženje rješenja postojećih problema treba sprovesti otvoreno; ○ u suštini, zajednička dobrobit treba da nadvlada interese pojedinaca. 	<ul style="list-style-type: none"> ○ objektivno mišljenje i pregled se usvajaju na osnovu objektivnog mišljenja građana. Ovim je svakom građaninu data uloga u donošenju odluka. Rezultati pregleda mišljenja (i predlozi građana) se uljučuju u nacrt rješenja; ○ rezultati i nacrti rješenja su dostupni stanovnicima; ○ svi zainteresovani građani mogu da učestvuju u LA 21 inicijativi, kod iznalaženja rješenja i njihovom sprovođenju u praksi; ○ ako su mišljenja i suviše različita i ako se u direktnim razgovorima ne može postići dogovor, prihvataju se stavovi ljudi koji su više izloženi uticajima sredine; ○ pregled predstavlja osnov po kojem gradski Savjet donosi odluke. Poslije svega, gradski Savjet mora da se odluči između različitih varijanti i naravno po saslušanju građana.

Izvor: Kampanja evropskih održivih gradova i mjesta, 1996

4. Crna Gora i Lokalna Agenda 21

Sasvim je jasno da Lokalna Agenda 21 ima svoju budućnost. Od 1992. godine lokalne vlasti i specijalizovane kancelarije širom Evrope i svijeta aktivno rade na ovom procesu i može se zaključiti da su postignuti impresivni rezultati na tom planu. U za-padnoj Evropi ove aktivnosti imaju dimenziju dobro koordiniranih nacionalnih i lokalnih kampanja za Lokalnu Agendu 21 i održivi razvoj - razvoj lokalne zajednice u smjeru održivosti. Takođe, u mnogim (skoro svim) zemljama na nivou jednog ili dva grada razvijeni su pilot programi posvećeni ovom procesu, dok u zemljama centralne i istočne Evrope interesovanje sve više raste.

U Crnoj Gori, Opština Kotor (1999. godine) na svojoj osmoj sjednici donijela je odluku o pristupanju Opštine Kotor kampanji evropskih održivih gradova i mjesta, u okviru šireg evropskog pokreta i prihvatila (potpisala) Aalborg Povelju i Lisabonski Akcioni Plan. Kao rezultat toga Kotor je postao prvi crnogorski grad - zvanični učesnik u ovoj evropskoj kampanji, deklarirajući svoje opredjeljenje za Lokalnu Agendu 21, za partnerstvo svih sektora unutar lokalne zajednice, a u cilju unapređenja kvaliteta života socijalnih građana, uz istovremeno poštovanje ekoloških ograničenja. Nesto kasnije (2001) i SO Herceg Novi usvojila je Aalborg Povelju i postala dio ovog šireg evropskog pokreta, dok svoje interesovanje za ovaj proces potvrđuju i još neke Opštine u Crnoj Gori: Tivat, Nikšić i Pljevlja.

Prvi koraci su već učinjeni. Gradske vlasti su se dogovorile da treba napraviti LEAP i Lokalnu agendu 21 za svoje sredine. Kotor i Herceg Novi su potpisali Aalborg Povelju i ratifikovanje ovog dokumenta predstavlja doprinos u pravcu prihvatanja LA 21. Organizovani su i brojni seminari, sastanci i radionice na tu temu, ali još uvijek nijesu izradjeni planovi koji bi konkretno definisali prioritetne akcije u lokalnoj sredini? Stice se utisak da lokalne vlasti još uvijek moraju puno da rade na afirmisanju ovog procesa u svojoj lokalnoj zajednici, da tragaju za novim idejama i razmišljanjima građana, tj. svih sektora unutar zajednice. Konacno, ukoliko se želi postići održivo društvo, neophodno je da se stvore uslovi koji će omogućiti promjene u našem načinu života i pomoći ljudima da shvate ekološka prava i odgovornosti. Ljude treba uključiti u pitanja koje se odnose na njihov život i omogućiti njihovo veće učešće u proces donošenja odluka. Istovremeno, veoma vazno je raditi na informisanju građana i njihovom obrazovanju o temama i prioritetnim akcijama koje se vode u jednoj sredini i tako formirati javnost i povećati njegovo učešće u donošenju odluka, što je temelj svakog demokratskog društva. Pri tome uvijek treba imati na umu (i shvatiti) da samo aktivno učešće građana može da prisili lokalne vlasti, građane i biznis sektor zajednice da preuzmu zajedničku odgovornost za budućni održivi razvoj i to u svim segmentima življenja. Stoga, ovaj proces tj. njegov početak u Crnoj Gori će biti djelotvoran jedino uz poštovanje ovih osnovnih principa. Isto tako, vazan preduslov za uspješno otpočinjanje ovog procesa na lokalnom nivou čini i pitanje decentralizacije ovlaštenja, odnosno prenos širokih ovlaštenja na lokalne vlasti u oblasti životne sredine, kako bi imale mehanizam da se suoče sa problemima u svojoj sredini.

IV STRATEGIJA ODRZIVOG RAZVOJA CRNE GORE

1. Potencijali za održivi razvoj u Crnoj Gori

Geografski položaj, klimatske prilike i karakteristike njenog prostora, kao i prirodni resursi i njihov raspored, čine Crnu Goru po mnogo čemu izuzetnom evropskom državom. Na nešto manje od 14.000 kvadratnih kilometara, smještene su izuzetne prirodne vrijednosti kakve su Bokokotorski zaliv i pješćane plaže južnog dijela jadranske obale, najveće jezero na Balkanu - Skadarsko jezero, kanjon rijeke Tare i planine sjevernog regiona sa često netaknutom prirodom, brojnim ledničkim jezerima i vrhovima od oko 2.500 metara nadmorske visine. Priroda Crne Gore, uključujući bogati biodiverzitet i specifične pejzažne i kulturne vrijednosti, je jedno od njenih najvećih bogatstava. Po broju vrsta po jedinici površine, Crna Gora se ubraja među prve zemlje u Evropi, a ujedno je i dom mnogim endemskim vrstama⁴³. Nacionalnim zakonodavstvom je trenutno zaštićeno 7.7% teritorije (4 nacionalna parka i područja sa nižim stepenom zaštite).

Značaj i izuzetnost nekih od prirodnih vrijednosti i kulturno istorijskih spomenika u Crnoj Gori prepoznale su i međunarodne organizacije koje se bave očuvanjem prirodnog i kulturnog nasljeđa. U okviru UNESCO-a zaštićeni su basen rijeke Tare (program *Čovjek i biosfera* – MAB - od 1977. godine), i Kotorsko-risanski zaliv i Nacionalni park *Durmitor* (program *Svjetske prirodne i kulturne baštine*, od 1979. odnosno od 1980. godine). Od 1995. godine, Skadarsko jezero se nalazi na listi međunarodno značajnih močvarnih područja kao stanište vodenih ptica, saglasno Konvenciji o močvarnim područjima (Ramsarska konvencija).

Šumski i vodni resursi predstavljaju jedne od najznačajnijih prirodnih resursa kojima Crna Gora raspolaže i veoma su važni sa stanovišta održivog razvoja. Šume pokrivaju oko 45% ukupne teritorije, a uprkos tome što hidrografske prilike značajno variraju – od bezvodnih predjela gdje nema izvorišta i površinskih tokova, do područja u kojima vode ima u izobilju, Crna Gora u cjelini spada među vodom bogate zemlje. Poseban prirodni resurs je oko 300 kilometara duga obala, uski obalni pojas i morski akvatorijum naspram obale, koji čine specifičan eko-sistem i značajan razvojni potencijal. Iako zbog specifičnih prirodnih uslova ne raspolaže značajnim zemljišnim resusima, postoje značajni neiskorišćeni potencijali za razvoj poljoprivrede.

U ekonomskoj i društvenoj sferi, Crnu Goru karakteriše relativno visok stepen razvoja naslijeđen iz perioda prije krize devedesetih godina prošlog vijeka. Posebno važna su postignuća u oblasti humanog razvoja (odnosno visok stepen razvoja školstva i zdravstva), koja su doprinijela tome da Crna Gora danas raspolaže značajnim potencijalima u oblasti ljudskih resursa i ima solidnu bazu za ekonomski oporavak. Ekonomske reforme su u toku, a evropske integracije kojima zemlja teži predstavljaju dodatni motiv i potencijal za brži i održivi razvoj ekonomije i društva. Posebno važna vrijednost je i kulturna raznolikost, koja takođe može dati značajan doprinos održivom razvoju.

⁴³ U Crnoj Gori, na primjer, postoje 392 balkanske (regionalne) endemske biljne vrste.

2. NSOR nacionalna, regionalna i globalna dokumentima

Značajni prirodni potencijali i svijest o obavezi njihovog očuvanja bili su izvori i pokretači donošenja *Deklaracije o Crnoj Gori kao ekološkoj državi*. Skupština Republike Crne Gore je ovom Deklaracijom iz 1991. godine definisala strateško opredjeljenje da se dalji razvoj Crne Gore odvija u skladu sa principima i zahtjevima održivosti. Takvo opredjeljenje je dalje potvrđeno Ustavom iz 1992. godine, koji kaže da je Crna Gora “demokratska, socijalna i ekološka država”, i koji pravo na zdravu životnu sredinu i obavezu njenog čuvanja i unapređenja ustanovljava kao ustavne norme. Potreba dalje operacionalizacije ovih odrednica dovela je 2000. godine do izrade okvirnog strateškog dokumenta *Pravci razvoja Crne Gore kao ekološke države*.

Na nacionalnom nivou, NSOR predstavlja korak dalje u nastojanju da se smjernice razvoja zacrtane *Delaracijom o ekološkoj državi* i Ustavom iz 1992. godine sprovedu u praksi. Ona se snažno naslanja/proističe iz *Pravaca razvoja*, uz nastojanje da uključi elemente savremenog strateškog planiranja i ostvari čvršću vezu sa međunarodnim procesima. Istovremeno, NSOR CG se snažno oslanja i na *Strategiju razvoja i redukcije siromaštva* i niz sektorskih strateških dokumenata koja su usvojena u Crnoj Gori u poslednje vrijeme.

U isto vrijeme, NSOR CG predstavlja i jedan od elemenata implementacije *Mediterranske strategije održivog razvoja* (MSOR) na nacionalnom nivou, i priključenje svjetskoj porodici zemalja koje kroz svoje nacionalne strategije održivog razvoja i strategije upravljanja životnom sredinom, u skladu sa preporukama UNCSO, nastoje da doprinesu očuvanju globalne ravnoteže i globalnom razvoju.

3. Principi održivog razvoja

NSOR CG se zasniva na globalno prihvaćenim principima održivog razvoja, definisanim kroz *Deklaraciju iz Rija* i *Agendu 21*, *Deklaraciju* i *Plan implementacije* iz Johanesburga, kao i na principima *Milenijumske deklaracije UN* (koji su pretočeni u Milenijumske razvojne ciljeve (MRC). U dokumentu *Vizije održivog razvoja Crne Gore*, ovi principi su sažeto prikazani na slijedeći način:

- Integrisanje pitanja životne sredine u razvojne politike;
- Internalizacija troškova vezanih za životnu sredinu (tj. prevođenje eksternih troškova degradacije životne sredine u interne troškove zagađivača/korisnika) kroz implementaciju principa zagađivač/korisnik plaća;
- Učešće svih društvenih aktera/zainteresovanih strana u donošenju odluka, konsultacije, dijalog i partnerstva;
- Pristup informacijama i pravdi;
- Jednakost među generacijama i jednakost unutar iste generacije i rodna ravnopravnost;
- Princip predostrožnosti, tj. zahtjev da se očuva prirodna ravnoteža u okolnostima kada nema pouzdanih informacija o određenom problemu;
- Princip supsidijarnosti (hijerarhije odnosno međuzavisnosti) između lokalnog i globalnog nivoa; i
- Pristup uslugama i finansijskim resursima koji su neophodni za zadovoljavanje osnovnih potreba.

Ovi principi predstavljaju prizmu kroz koju su sagledani postojeći problemi i izazovi za održivi razvoj Crne Gore, odnosno okvir u kome su definisani ciljevi, zadaci i mjere za sprovođenje politike održivog razvoja. Oni također predstavljaju smjernice koje će voditi ukupan proces implementacije NSOR.

Polazeći od gore-navedenog, održivi razvoj (kako u Crnoj Gori tako i globalno) podrazumijeva⁴⁴:

- Uravnotežen i pravičan ekonomski razvoj koji se može održati u dužem vremenskom periodu;
- Smanjenje siromaštva, kroz osnaživanje siromašnih i obezbjeđivanje njihovog boljeg pristupa neophodnim uslugama i sredstvima;
- Učešće svih zainteresovanih strana u procesu odlučivanja (centralne i lokalne vlasti, nevladine organizacije, privatni/poslovni sektor, profesionalne organizacije, sindikat), uz izgradnju dijaloga i povjerenja i uz razvoj društvenog kapitala;
- Pažljivo upravljanje i očuvanje (u najvećoj mogućoj mjeri) neobnovljivih resursa;
- Racionalna/održiva upotreba energije i prirodnih resursa (vode, zemljišta, šuma, itd.);
- Minimiziranje otpada, efikasno sprječavanje i kontrola zagađenja, i minimiziranje ekoloških rizika;
- Unapređenje sistema obrazovanja i zdravstva i poboljšanja u pogledu ravnopravnosti polova;
- Zaštitu kulturnih identiteta.

4. Izazovi i razvojne dileme

Republika Crna Gora je posvećena očuvanju životne sredine i održivom korišćenju prirodnih resursa, bržem i ravnomjernijem ekonomskom i društvenom razvoju, i procesu evropskih integracija, što definiše pravce i ciljeve njenog razvoja. Istovremeno, Crna Gora se u prvim godinama 21. vijeka suočava sa brojnim i složenim izazovima i problemima koje treba prevazići kako bi se osiguralo postizanje ovih ciljeva.

Jedan od ključnih izazova odnosi se na implementaciju i ubrzanje ekonomskih reformi i obezbjeđivanje uravnoteženog ekonomskog razvoja, i sa tim povezane izazove poboljšanja životnog standarda i smanjenja siromaštva. Imajući u vidu slabo dosadašnje iskustvo, integracija zahtjeva održivosti u razvojne politike će predstavljati poseban izazov. U nekim slučajevima, ovaj izazov će biti izražen i zbog nesigurnosti i nedostatka informacija potrebnih za donošenje odluka. Podizanje nivoa svijesti i izgradnja kapaciteta za implementaciju koncepta održivog razvoja su, zbog toga, od najveće važnosti. Promjene u sistemu upravljanja (poboljšanje saradnje, koordinacije i konsultacija između različitih sektora - unutar vlade, kao i između vlade i privatnog i civilnog sektora), predstavljaju još jedan značajan izazov (u isto vrijeme, to je i preduslov održivog razvoja društva). Pored toga, tu su još i izazovi koje nose procesi evropskih integracija i globalizacije, kao i potreba poboljšanja regionalne saradnje tako da ona doprinese postizanju ciljeva održivog razvoja.

⁴⁴ Kao što je definisano u dokumentu *Okvirne smjernice održivog razvoja Crne Gore*

Crna Gora se u proteklom periodu našla i pred izborom razvojnog modela ili puta kojim bi se postojeći problemi i izazovi najbrže prevazišli. U značajnom dijelu javnosti govori se o nedostacima i rizicima razvojnog modela koji se primjenjuje. Istovremeno raste društveni konsenzus o tome da je budući razvoj Crne Gore potrebno graditi na principima održivosti. Razvojne dileme, međutim, nijesu još ni izbliza razriješene, a konkretni modaliteti razvoja i primjena principa održivosti biće predmet društvenih napora u dužem vremenskom periodu.

Da bi se osigurao održiv razvoj jednog društva, neophodan je cjelovit pristup u upravljanju složenim društvenim procesima, i pažljivo balansiranje ekonomskih, socijalnih i ciljeva vezanih za očuvanje životne sredine i prirodnih resursa. Održivi razvoj takođe zahtijeva angažovanje svih društvenih aktera i stalan dijalog kako bi se prevazišli/ izbjegli obrasci neodrživog rasta i razvoja i obezbijedili konačni rezultati koji će donijeti najveće koristi društvu u cjelini, vodeći računa o budućnosti i slijedećim generacijama. Proces izrade NSOR CG predstavlja jedan korak u tom pravcu – u pravcu održivosti, dijaloga i prosperiteta.

5. Metodologija i proces izrade NSOR Crne Gore

Proces izrade NSOR CG koristi pozitivna iskustva iz globalnih, evropskih i procesa u regiji Mediterana, i zasnovan je na principima i preporukama datim u *Deklaraciji iz Rija* i *Agendi 21*, kao i u *Deklaraciji* i *Planu implementacije* iz Johanesburga. NSOR CG je takođe usklađena sa *Mediterranskom* i *Strategijom održivog razvoja EU* i lisabonskim procesom. Još jedan važan globalni proces na koji se NSOR CG oslanja je proces zasnovan na *Milenijumskoj deklaraciji Ujedinjenih nacija* i Milenijumskim razvojnim ciljevima.

Metodologija pripreme NSOR CG u skladu je sa preporukama koje strategiju održivog razvoja definišu kao *koordinirani, participativni i interaktivni proces promišljanja i djelovanja kako bi se ekonomski, društveni i ciljevi vezani za životnu sredinu ostvarivali na uravnotežen i integralan način na relevantnim nivoima (UN/DESA/DSD)*. *Proces obuhvata analizu postojeće situacije, formulaciju politika i akcionih planova, implementaciju, monitoring i redovne revizije. To je cikličan i interkativan proces planiranja, participacije i djelovanja u kome je naglasak na upravljanju progresom ka ostvarivanju ciljeva održivosti prije nego na pripremi «plana» kao konačnog proizvoda.*

Na nacionalnom nivou, NSOR je zasnovna na postojećim strateškim dokumentima i informacijama, uz nastojanje da cjelovito sagleda prepoznate probleme i dá novi kvalitet njihovom rješavanju uz poštovanje zahtjeva održivosti. NSOR takođe nastoji da prepozna ona strateška dokumenta, politike i mjere koji ne zadovoljavaju te zahtjeve. Za neke od sektora i tema razmatranih u procesu pripreme NSOR, nedostatak informacija i strateških dokumenata je bio otežavajući faktor. Međutim, sprovođenje NSOR CG treba shvatiti kao proces koji se periodično ponavlja, i u kome će se informacije dobijene iz sistema za praćenje i ocjenu implementacije koristiti za dalje usavršavanje i periodično prilagođavanje prvobitno definisanih ciljeva i mjera. NSOR CG treba takođe shvatiti kao okvirnu strategiju sa kojom u najkraćem mogućem roku treba usaglašavati kako postojeća tako i buduća strateška dokumenta i planove.

NSOR definiše vizije i postavlja dugoročne smjernice održivog razvoja Crne Gore, dok je vremenski horizont Akcionog plana NSOR period 2007 - 2012. Priprema NSOR CG je prvi korak dugoročnog procesa koji podrazumijeva kontinuirano praćenje i periodičnu reviziju dokumenta (identifikovanih problema, postavljenih ciljeva i predloženih mjera). Osnovni ciklus praćenja implementacije je jednogodišnji period, dok se na svakih 5 godina predviđa korjenita ocjena implementacije Strategije. 2010. godine biće pripremljen detaljni izvještaj o progresu u implementaciji i izmjene i dopune Akcionog plana za preostale dvije godine prvog implementacionog perioda. Ove aktivnosti će doprinijeti pripremama za treći Svjetski samit o održivom razvoju. Korjenita ocjena i revizija dokumenta planira se na kraju prvog implementacionog perioda tj. krajem 2012. godine.

Koordinator procesa izrade NSOR bilo je Ministarstvo zaštite životne sredine i uređenja prostora (MZŠSUP)⁴⁵, uz podršku UNEP/MAP-a, UNDP-a i Ministarstva životne sredine, kopna i mora Republike Italije. Proces je trajao godinu dana i bio je postavljen tako da omogući interakciju i razmjenu informacija među različitim komponentama i akterima u procesu. Na početku procesa, pripremljena su bazična dokumenta - *Vizije i Okvirne smjernice održivog razvoja Crne Gore* - čija je svrha bila da postave temelje za pripremu Strategije, kako na konceptualnom tako i na praktičnom planu.

Učešće javnosti i konsultacije sa društvenim akterima su se uglavnom odvijale kroz tri nacionalne radionice (jun i decembar 2005. godine, jun 2006. godine) i dva kruga širokih participativnih sastanaka na lokalnom/regionalnom nivou koje je koordinirao nevladin sektor. Zastupljenost društvenih aktera bila je osigurana i na okruglim stolovima održanim u januaru 2006. godine, kada se radilo na utvrđivanju prioriternih NSOR ciljeva za različite oblasti. Metodologija za utvrđivanje prioriteta bila je postavljena tako da omogući različitim učesnicima u procesu da daju svoju ocjenu o stepenu prioritarnosti ciljeva na osnovu dva seta kriterija – važnosti i izvodljivosti. Na osnovu pojedinačnih ocjena izvedeno je grupno rangiranje ciljeva, koje je dalje poslužilo ekspertskim radnim grupama kod pripreme Akcionog plana.

Ekspertske radne grupe (za ekonomski razvoj, životnu sredinu i društveni razvoj) su u periodu septembar 2005 - mart 2006. godine održale 4 kruga sastanaka na kojima su se dogovarali metodologija rada i oblikovali rezultati. Radni tim (koji su sačinjavali predstavnici javne administracije, stručnih institucija, Univerziteta, nevladinih organizacija i konsultanti) je bio zadužen za pripremu nacрта Strategije i drugih relevantnih radnih materijala, uključivanje preporuka iz participativnog procesa, ocjenu konzistentnosti ciljeva Strategije (među različitim sektorima, kao i u odnosu na druga strateška dokumenta) i slično. Savjetodavni odbor⁴⁶ i Nacionalni savjet za održivi razvoj kao tijela u kojima je takođe obezbijedena široka zastupljenost društvenih aktera, pružili su stručnu i političku podršku procesu.

6. Vizije i opšti ciljevi

⁴⁵ Od kraja 2006. godine Ministarstvo turizma i zaštite živote sredine

⁴⁶ Savjetodavni odbor je formiran jula 2005. godine za potrebe realizacije procesa izrade NSOR CG ; činili su ga predstavnici širokog spektra društvenih aktera – od nadležnih Ministarstava i Vladinih institucija, preko Univerziteta i stručnih institucija do poslovnih udruženja, Sindikata i NVO sektora.

Vizija održivog razvoja Crne Gore definisana je u istoimenom bazičnom dokumentu NSOR procesa, koji je prezentiran na prvoj nacionalnoj radionici (juna 2005. godine na Cetinju) i doradivan kroz konsultacije sa glavnim akterima procesa i Savjetodavnim odborom do avgusta 2005. Prema tom dokumentu, vizija održivog razvoja Crne Gore obuhvata:

- Viziju ekonomskog razvoja, koja polazi od potrebe ubrzavanja ekonomskog rasta i zaokruživanja procesa tranzicije ka tržišnoj privredi (stimulisanje inovacija i produktivnosti, osnaživanje preduzetništva, sprječavanje odlaska kvalitetnih i perspektivnih kadrova iz zemlje), vodeći istovremeno računa o ispunjavanju zahtjeva održivosti kroz integrisanje politike zaštite životne sredine i ekonomske politike i kroz ublažavanje efekata ekonomskog rasta na životnu sredinu;
- Socijalnu viziju, koja podrazumijeva smanjenje siromaštva i zaštitu najugroženijih grupa stanovništva, kao i obezbjeđenje pravičnije raspodjele koristi od ekonomskog razvoja među svim segmentima društva;
- Ekološku viziju, odnosno neophodnost očuvanja životne sredine i održivog upravljanja prirodnim resursima, pospješujući pri tom sinergiju između razvoja i očuvanja životne sredine i imajuću u vidu pravo budućih generacija na kvalitet života;
- Etičku viziju, pod kojom se podrazumijeva poboljšanje uprave/upravljanja kroz izgradnju kapaciteta svih aktera (centralne vlasti, lokalnih vlasti, privatnog sektora i građanskog društva) i prelazak sa centralizovanog načina odlučivanja na pregovore, saradnju, koordinirano djelovanje i decentralizaciju, kao i sprovođenje principa zajedništva i solidarnosti, te poštovanje ljudskih prava kroz re-afirmaciju prava na razvoj u zdravom i pravičnom okruženju;
- Kulturnu viziju, odnosno neophodnost očuvanja kulturne raznolikosti i identiteta, uz jačanje kohezije čitavog društva.

Polazeći od vizija održivog razvoja Crne Gore i identifikacije problema i izazova u oblastima zaštite životne sredine i upravljanja prirodnim resursima, ekonomskog i društvenog razvoja, definisani su slijedeći opšti ciljevi NSOR CG⁴⁷:

1. Ubrzati ekonomski rast i razvoj i smanjiti regionalne razvojne nejednakosti;
2. Smanjiti siromaštvo; obezbijediti jednakost u pristupu uslugama i resursima;
3. Osigurati efikasnu kontrolu i smanjenje zagađenja, i održivo upravljanje prirodnim resursima;
4. Poboljšati sistem upravljanja i učešća javnosti; mobilisati sve aktere, uz izgradnju kapaciteta na svim nivoima;
5. Očuvati kulturnu raznolikost i identitete.

Specifični ciljevi odnosno NSOR zadaci za konkretne sektore i teme obrađene u Strategiji prezentirani su u poglavljima koja slijede (5.1 do 5.3), odnosno u Nacionalnom akcionom planu (Prilog 1). Veza između opštih ciljeva i zadataka data je u Akcionom planu.

⁴⁷ Promovisanje koncepta održivog razvoja i vrijednosti koje taj koncept podrazumijeva je preduslov ostvarivanje ovih ciljeva.

V POLITIKA ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE U EVROPSKOJ UNIJI

1. Evropska unija osnovni pokazatelji

Evropska unija danas je zajednica 27 država⁴⁸, u kojoj na 4,3 mil. km² živi oko 503 mil. stanovnika, što čini svega 7,1% svjetske populacije, ali koja kreira gotovo 30% svjetskog BDP-a, privlači gotovo isto toliko ukupnih svjetskih stranih direktnih investicija i u kojoj se službeno komunicira na 23 jezika, gdje se zajedničke politike sprovode preko veoma razgranatog mehanizma institucija koje objedinjuje i uređuje pravna tekovina Unije (*Acquis Communautaire*).⁴⁹

Tabela 2. Evropska unija – osnovni pokazatelji EU - 27

ZEMLJA	Stanovništvo		Površina		BDP 2011			BDP/pc PPS (2011)
	mil. stan.	%	000 km ²	%	Tek. cijene mlrd. €	struktura %	Realna stopa rasta	
EU (27 zemalja)	503,49	100	4.267	100	12.642,0	100	1,5	100
Austria / Austrija, € (1995)	8,44	1,7	84	2	301,3	2,46	3	129
Belgium / Belgija, € (1951)	11,04	2,2	31	0,7	369,0	3,01	1,9	118
Bulgaria / Bugarska (2007)	7,33	1,5	111	2,6	38,5	0,31	1,7	45
Czech Republic / Češka (2004)	10,50	2,1	79	1,9	157,5	1,29	1,7	80
Denmark / Danska (1973)	5,58	1,1	43	1	240,1	1,96	1	125
Germany / Njemačka, € (1951)	81,84	16,3	357	8,4	2.570,8	20,97	3	120
Estonia / Estonija (2004)	1,34	0,3	45	1,1	16,0	0,13	7,6	67
Ireland / Irska, € (1973)	4,50	0,9	70	1,6	156,1	1,27	0,7	127
Greece / Grčka, € (1981)	11,29	2,2	132	3,1	217,8	1,78	-6,9	82
Spain / Španija, € (1986)	46,20	9,2	505	11,8	1.073,4	8,76	0,7	99
France / Francuska, € (1951)	65,40	13,0	552	12,9	1.987,7	16,22	1,7	107
Italy / Italija, € (1951)	60,85	12,1	301	7,1	1.580,2	12,89	0,4	101
Cyprus / Kipar, € (2004)	0,86	0,2	9	0,2	17,8	0,14	0,5	92
Latvia / Letonija (2004)	2,04	0,4	65	1,5	20,0	0,16	5,5	58
Lithuania / Litvanija (2004)	3,20	0,6	65	1,5	30,7	0,25	5,9	62
Luxembourg / Luksemburg, € (1951)	0,52	0,1	3	0,1	41,8	0,34	1,6	274
Hungary / Mađarska (2004)	9,96	2,0	93	2,2	100,8	0,82	1,6	66
Malta, € (2004)	0,42	0,1	0,3	0	6,4	0,05	2,1	83
Netherlands / Holandija, € (1951)	16,73	3,3	37	0,9	607,4	4,96	1,2	131
Poland / Poljska (2004)	38,21	7,6	313	7,3	369,5	3,01	4,3	65
Portugal / Portugalija, € (1986)	10,54	2,1	92	2,2	171,1	1,40	-1,6	77
Romania / Rumunija (2007)	21,36	4,2	238	5,6	136,5	1,11	2,5	49
Slovenia / Slovenija, € (2004)	2,06	0,4	20	0,5	35,6	0,29	-0,2	84
Slovakia / Slovačka, € (2004)	5,40	1,1	49	1,1	69,1	0,56	3,3	73
Finland / Finska, € (1995)	5,40	1,1	338	7,9	191,6	1,56	2,9	116
Sweden / Švedska (1995)	9,48	1,9	450	10,5	387,1	3,16	3,9	126
United Kingdom / Vel. Britanija (1973)	62,99	12,5	245	5,7	1.739,4	14,19	0,7	108

Izvor: Eurostat, 2012.

I u godinama krize, EU je ostala najveći **svjetski izvoznik, uvoznik, izvor i primalac stranih direktnih investicija**. Ostaja je najveći trgovinski blok u svijetu, sa stabilnih 22%

⁴⁸ Republika Hrvatska potpisala je Ugovor o pristupanju 9. decembra 2011. godine i uskoro bi trebala postati 28. članica EU.

⁴⁹ Đurović Gordana, *Evropska unija i Crna Gora – politika proširenja*, Ekonomski fakultet, Podgorica 2012, str.277-288.

učešća u svjetskoj dodatoj vrijednosti, što je više nego učešće EU u globalnoj svjetskoj trgovini koristeći tradicionalnu trgovinsku statistiku WTO-a⁵⁰. Liberalizacija i rast konkurentnosti postavljaju međutim velike izazove pred EU da tu poziciju sačuva i u narednim dekadama.

EU čini 27 država članica veoma različitih demografskih i ekonomskih karakteristika.

Mjerenom brojem stanovnika, u njoj je šest „velikih“ zemalja, koje čine gotovo 71% ukupnog stanovništva (Njemačka 16,3, Francuska, Velika Britanija i Italija oko 12, Španija 9,2 i Poljska 7,6%), sedam zemalja koje imaju od 10 do 21 milion stanovnika (Rumunija, Holandija, Grčka, Belgija, Portugal, Češka i Mađarska), od 1,3 do 9,3% ukupnog stanovništva ima 11 zemalja (Švedska, Austrija, Bugarska, Danska, Slovačka, Finska, Irska, Litvanija, Letonija, Slovenija i Estonija), dok tri zemlje imaju manje od milion stanovnika (Kipar, Malta i Luksemburg).

Pola milijarde stanovnika EU zaista čini izuzetno **raznolik etnički, religijski i kulturološki sastav**. U Evropskoj uniji pored hrišćana žive i muslimani i hinduisti, u njoj su objedinjeni evropski Sjever i Jug sa evropskim Istokom i Zapadom, Mediteran sa Skandinavijom, poljoprivredni i stočarski krajevi sa industrijskim i krajevima „trećeg sektora“, u njoj su objedinjene nacije različitih istorija, običaja, kultura i stepena razvijenosti. Evropska unija je zapravo veoma složen skup pravila koja vrijede za 27 država⁵¹.

Grupisanje država može se izvrši po više osnova. U **Petom izvještaju** o ekonomskoj, socijalnoj i teritorijalnoj koheziji Unije (Investiranje u evropsku budućnost)⁵², Komisija je prezentirala više grupacija država i regiona.

x:

- centralne i istočne države članice: EE, LV, LT, PL, SK, CZ, SI, HU, RO; BG (10);
- južne države članice: PT, ES, IT, EL, MT, CY (6);
- zapadne države članice: EU-15;
- nordijske države članice; SE, DK, FI (3);
- baltičke države članice: EE, LV, LT (3);
- Beneluks: BE, NL, LU (3).

Grupisanje država članica po dinamici proširenja:

- **EU-15** – države članice EU do petog proširenja (tzv. stare države članice): BE, DK, DE, IE, EL, ES, FR, IT, LU, NL, AT, PT, FI, SE, UK;

⁵⁰ Nova organizacija proizvodnje duž globalnih kanala snabdijevanja pomjerila je ekonomske granice i transformisala trgovinske relacije. Npr. Njemački izvoz je često integrisani izvoz i čeških, belgijskih i poljskih komponenti. Značajan obim vrijednosti kineskog izvoza ima komponente koje se proizvode u Evropi. Nokia smartphones proizvode se u Kini, ali sadrže 54% EU dodate vrijednosti. Čak i iPhone, dizajniran u Kaliforniji i proizveden u Shenzhen-u u Kini ima 12% EU kontribucije. Ista matrica postoji i kod mnogih drugih proizvoda od dječjih igraćaka do putničkih aviona, što znači da se nacionalni izvoz i uvoz ne može više anaizirati samo iz uskog trgovinskog ugla, već se tome moraju dodati i globalni kanali snabdijevanja (The European Commission, *External sources of growth, Progress report on EU trade and investment relationship with key trade partners*, EC Staff Working Document, Brussels, July 2012, p. 5-6).

⁵¹ Prokopijević Miroslav, *Evropska unija – uvod*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 2.

⁵² European Commission, *Fifth report on economic, social and territorial cohesion*, November, 2010, p. 8.

- **EU-10** – deset država petog proširenja koje su se pridružile EU maja 2004.godine: CZ, EE, CY, LV, LT, HU, MT, PL, SI, SK;
- **EU-12** – dvanaest država petog proširenja (uključujući i Rumuniju i Bugarsku, koje su pristupile 2007. godine).

BDP Unije dostigao je 12.642 mlrd. €⁵³, od čega 2/3 stvaraju četiri najveće ekonomije (21% Njemačka, 16,2% Francuska, 14% Britanija i 13% Italija). Dvanaest zemalja ima nivo od 1 do 5% BDP - a Unije, jedna zemlja ima BDP oko 9% BDP - a EU, a 10 zemalja ima nivo ispod 1% BDP-a Unije.

Posljedično, izraženo u paritetu kupovne moći po stanovniku, ove zemlje prezentuju **veoma različitu realnu snagu svojih ekonomija**, odnosno kupovnu moć stanovništva. Najveći BDP/pc u paritetu kupovne moći u odnosu na EU prosjek ostvaruju Luksemburg (274) i Holandija (131), a najmanji Bugarska (45) i Rumunija (49% EU prosjeka). Sve nove države članice (EU-12) ispod su EU prosjeka, tu se nalaze i Portugal (77) i Grčka (82% EU prosjeka), dok Španija i Italija imaju BDP/pc u PKS blizu EU prosjeka (99 i 101). Preostalih 8 „starih“ država članica ima BDP/pc u PKS u rasponu od 108 do 128 u odnosu na EU prosjek. Oko 70% BDP-a stvara se u sektoru usluga, oko 27,3% u industriji i svega 2,1% u poljoprivredi.

Peti izvještaj o ekonomskoj, socijalnoj i teritorijalnoj koheziji grupiše **države po nivou razvijenosti** na sljedeći način:

1. manje razvijene države članice: BG, RO, PL, LV, LT, HU, EE, SK – GDP/pc ispod 75% EU prosjeka;
2. srednjerazvijene države članice: PT, MT, CZ, SI, EL, CY – GDP/pc između 75-100% EU prosjeka;
3. visokorazvijene države članice: IT, ES, FR, BE, DE, UK, FI, SE, DK, AT, NL, IE, LU – GDP/pc preko EU prosjeka.

Istovremeno, Unija je **najveći svjetski trgovac** koji učestvuje 15% u svjetskom izvozu (1.787 mlrd. \$) i 16,5% u svjetskom uvozu (1.977 mlrd.\$) u 2010. godini.⁵⁴ Predstavlja najveće jedinstveno tržište na svijetu i jedinstveno regionalno ekonomsko integraciono postignuće u savremenim međunarodnim ekonomskim odnosima.

2. Razvoj politike zaštite životne sredine u Evropskoj uniji

Dobro poznavanje i razumijevanje evropskih ekonomskih integracija zahtijeva izučavanje osnove i prirode ekonomske supstance Evropske unije. Naredno poglavlje daje širu sliku ekonomske perspektive evropskih ugovora: **EEZ i Ugovor iz 1957. godine, Jedinstveni evropski akt sačinjen 1985. godine, Maastrichtski ugovor 1991. godina, Ugovor iz Amsterdama 1997. godina, Ugovor iz Nice 2001. godina, Ustav EU 2004. godina i Ugovor iz Lisabona 2009. godina**. Uzimajući u obzir ugovore kao vrstu ekonomskog

⁵³ Realna stopa rasta za 2011. godinu iznosila je 1,5 %. Iako se očekivao dalji trend ekonomskog oporavka, to se u 2012. godini nije desilo, pa je dalja razvojna dinamika veoma neizvjesna (oporavak na nivou EU je „zamrznut“, što dalje negativno utiče na krizu dugova i krizu povjerenja). Rast BDP-a EU projektuje se tek u 2013. godini na nivou od 1,3% (Eurozona 1%). Istovremeno, očekivani rast BDP-a za 2012. godinu u SAD i Japanu je oko 2% i 1,9% respektivno.

⁵⁴ *World Trade Report 2011*, WTO, str. 34.

ustava, naredno poglavlje izbjegava opise pravne struke i fokusira se na **ciljeve, instrumente i osnovne principe** evropske ekonomske integracije⁵⁵.

Kada ugovor o ekonomskoj integraciji sadrži razuman nivo pozitivne integracije, onda taj ugovor možemo posmatrati kao vrstu ekonomskog ustava. Generalno, ustav postavlja osnovna prava i obaveze za građane i preduzeća kao i državu u cjelini. Ekonomski ustav se može posmatrati kao okvir pravila i principa za državne ekonomske funkcije koje postoje pored osnovnih ekonomskih prava i obaveza privatnog sektora. Prihvatanje bilo kog oblika ekonomske integracije u situacijama kada ne postoji dovoljan nivo pozitivnog ekonomskog učinka neće dati dobar javni interes i nije povoljan za ispunjenje osnovnih ekonomskih funkcija države. Svi učesnici integracije treba da se integrišu kroz što veći stepen sopstvene volje kako bi prihvatili da ograniče i postave limite sopstvene ekonomske snage. EEZ kasnije EZ su pokrenule pozitivnu integraciju koja traje do danas. Kada pogledamo evropske ugovore koji predstavljaju pravni okvir koji kao posledicu imaju uređenosti ekonomskog sistema, možemo zaključiti da je u početnim fazama ekonomske integracije postojao **jak ekonomski osjećaj** za pozitivni smjer samog procesa integracije. Opšteprihvaćeno je da u integracionom smislu posmatramo šest osnovnih karakteristika ekonomskog ustava:

- vodeći principi;
- definisani nivo ili faza ekonomske integracije;
- ekonomski ciljevi;
- obim javnih ekonomskih funkcija;
- ekonomska snaga na udruženom nivou (sredstva);
- institucije sa različitim funkcijama.

Vodeći principi treba da odrede prirodu očekivane ekonomske integracije, međutim, oni nijesu uvijek eksplicitni. Posebno u ranijim fazama ekonomske integracije, ekonomski odnosi u okviru Unije su dominantno određeni od strane država članica. Zato je u početnim fazama veoma teško odrediti ekonomske i vodeće principe za Uniju. Kako se ide dalje u smjeru jačeg integracionog procesa, vodeći principi postaju dominantno određeni.

Definisani nivoi ili faze ekonomske integracije po pravilu ne mogu biti vezani za teorijske odrednice pojedinih, kako se navodi u ranijem teorijskom opisu. Međutim opšti nivo integracije svakako sadrži elemente pomoću kojih možemo dati približna ako ne tačna određenja nivoa integracionog procesa.

Ciljevi integracionog ugovora ili ustava mogu biti politički i ekonomski. Za ciljeve ekonomske prirode se pretpostavlja da su obezbijeđeni pravnim sredstvima u okviru samih integracionih ugovora. Politički ciljevi nekada iziskuju ispunjavanje ekonomskih ciljeva, mada je njihovo ostvarenje, posebno u okviru viših faza integracije vezano za ukupnu stabilnost sistema, prvenstveno očuvanje mira.

Javne ekonomske funkcije su podijeljene na tri važne funkcije ekonomskog sistema države. Alokativna, redistributivna kao i funkcija makroekonomske stabilnosti.

⁵⁵ Poglavlje obrađeno prema: Pelkmans Jacques, *European Integration, Methods and Economic Analysis*, Prentice Hall, FT, 2006, chapter 2.

Ekonomska snaga na udruženom nivou podrazumijeva implementaciju kroz različite institucije i održavanje balansirano stanja između nivoa državne snage i snage Unije. Detaljna analiza, kao i posljedica samih akcija koje se preduzimaju kroz pravnu tekovinu izraženu ugovorima Unije vezane su za razne oblike ograničenja postojećih moći u okviru direktiva, kao i zakonskih akata koji su imperativni za sve članice Unije.

Institucije Unije vezane su za tri nivoa-zakonodavni, izvršni i sudski. Zajednički imenitelj pomenutih institucija vezan je za temelje same Unije koji se ogledaju u jakoj zakonodavnoj vlasti utemeljenoj na ukupnim pravnim tekovinama ugovornih strana.

U narednim poglavljima obrađeni su ugovori koji u svojim članovima i pravnim normama imaju veliki uticaj na razvoj politike zaštite životne sredine EU. Prethodna analiza ekonomskog ustava i njegovih elemenata biće korišćena kao način prikazivanja svakog od njih pojedinačno.

2.1. Ekonomski aspekti Rimskog ugovora

Federalisti kao najsnažniji pobornici evropskih integracija su prihvatili ideju da se do političkog jedinstva može najsigurnije stići putem sve šireg i dubljeg ekonomskog integrisanja država članica EZUČ-a.⁵⁶ Ministri inostranih poslova šest zemalja su 1955. godine u Messini dogovorili da se razradi plan mjera koje bi dovele do dublje ekonomske integracije evropskih zemalja. Kompletan posao je bio povjeren posebnom odboru kojim je rukovodio belgijski ministar inostranih poslova Paul-Henry Spaak. Spakov odbor je do kraja 1956. godine izašao sa predlogom da države članice EZUČ-a sklope dva nova ugovora: Ugovor o Evropskoj ekonomskoj zajednici i Ugovor o Evropskoj zajednici za atomsku energiju. Temelji razvijene i moderne Evropske unije postavljeni su 1957. godine Ugovorom iz Rima. Prema članu 2 Ugovora, zadatak EEZ je bio:

„...da osnivanjem zajedničkog tržišta i postupnim usklađivanjem ekonomskih politika država članica unutar cijele Zajednice unaprijedi ravnomjeran razvoj privrednih djelatnosti, stalan i uravnotežen privredni razvoj, veću stabilnost, brži rast životnog standarda i bliskije odnose među državama Zajednice”.

Prikaz elemenata tog ugovora kao i definisanje i analiza samih elemenata ekonomske prirode predmet su narednog poglavlja.

Ekonomski ciljevi

Ovim ugovorom predviđeni su ciljevi koji su više ekonomske nego političke prirode. Svi zajedno, ekonomski ciljevi Ugovora nijesu baš do kraja jasno precizirani. Veliki dio njih

⁵⁶ Milović Nikola, *Zajedničko tržište i politika konkurencije Evropske unije*, Ekonomski fakultet, Podgorica, 2012. str. 25-53.

podrazumijeva ekonomski rast pod određenim uslovima. Navodimo svaki od njih sa kraćom analizom.

1. Usklađen razvoj privrednih aktivnosti kao prvi cilj naglašava socijalnu harmonizaciju. Misli se na bolje relacije i regulisanje odnosa među zaposlenima i poslodavcima. Tada je već započeta priča o Socijalnom fondu kao i mogućnostima za zajedničko upravljanje u oblasti fondova koji će predstavljati solidnu finansijsku osnovu za smanjenje socijalnih razlika u sve većoj zajednici.

2. Kontinuirano i uravnoteženo povećanje ekonomskog rasta kao drugi cilj odslikava želju za stalnim i visokim stopama ekonomskog rasta. U narednih pedeset godina Unija je doživjela ekspanziju ekonomskog rasta, proširenje samog tržišta kao i povećanje ekonomske moći u svijetu. Međutim, ipak se mora primijetiti da je postojalo malo svijesti da održivi rast može imati i povećane troškove životne sredine. Zato u samom ugovoru i nema direktnog pozivanja na životnu sredinu.

3. Povećanje stabilnosti odnosi se na makroekonomsku stabilnost samog sistema. Najviše vremena u okviru ovog cilja posvećeno je zajedničkom kursu nacionalnih valuta prema MMF-ovom zlatnodolarskom sistemu razmjene, znači stabilnosti deviznog kursa kao osnova za kasnije vođenje zajedničke monetarne politike.

4. Ubrzanje rasta životnog standarda predstavlja jedan od ciljeva koji je u samom objašnjenju dvosmislen. Postavlja se pitanje da li je ovo povećanje standarda vezano za ostvarenje prethodno prva dva cilja koja su postavljena Ugovorom iz Rima. Kako mjerimo povećanje životnog standarda, povećanjem dohodaka per capita ili većom zaštitom samih potrošača na tržištu.

Sredstva i instrumenti

Dva osnovna sredstva ovog ugovora su zajedničko tržište i približavanje ekonomskih politika. Međutim, oba ostaju nedefinisana i objašnjena do kraja ekonomske suštine. Izmjene ovakvog stava vezane su za Spakov izvještaj iz 1956. godine i postavljanje temeljnih sloboda zajedničkog tržišta: sloboda kretanja roba, usluga, ljudi i kapitala, kao i pete slobode koja se tada odnosila na mogućnost međusobnog plaćanja unutar ekonomske zajednice.

Ova interpretacija ima dva skrivena problema koji su kao takvi ostali sve do donošenja Jedinstvenog evropskog akta.

Prvi problem je vezan za sam redosljed donošenja imperativnih normi. Izgradnja zajedničkog tržišta zahtijeva mnogo više od donošenja imperativnih normi za osnivanje samih sloboda na tržištu. Kada je regulacija ekonomski opravdana, liberalizacija u formi nametanja četiri slobode će zahtijevati nivo zajedničke ekonomske regulacije. Problem se javio u situacijama kada su pojedine države članice morale da izvrše harmonizaciju sa zajedničkim politikama Unije jer su kao posljedicu toga mogle imati neke ekonomske troškove koji su se direktno odražavali i na političke cikluse unutar zemlje. Znači, paralelno vođenje i harmonizacija sopstvenih politika sa zajedničkim politikama odrazilo se na pojedine sektore koji su skoro do 90-ih godina ostali van zajedničkog djelovanja, primjer transportne politike. Jedini odgovor na

ovaj skriveni problem u samom redosljedu događaja vezan je za to da je bilo potrebno prvo izvršiti harmonizaciju pa sprovesti liberalizaciju na zajedničkom tržištu. Osnovna ideja koju je trebalo da ima Rimski ugovor vezana je za postavljanje nedvosmislenog cilja zajedničkog tržišta koji je trebalo da bude osnovni princip da se izbjegne pogrešan redosljed.

Drugi problem se odnosi na uslovljenost. Dva glavna sredstva, zajedničko tržište i približavanje ekonomskih politika, u ostvarenju ekonomske integracije su veoma povezana. Instrumenti zajedničkog tržišta mogu biti efikasni jedino u situacijama kada su povezani sa instrumentima zajedničkih ekonomskih politika. Ugovor je prepun uslova za sve četiri slobode (roba, usluga, ljudi i kapitala) kretanja. Pravno posmatrano, zajedničko tržište sa ovim nivoom ekonomskih sloboda plus pravo osnivanja bilo je moguće ostvariti.

Osnovni principi

Osnovni principi predviđeni Rimskim ugovorom vezani su za tri eksplicitno izražena i jedan donekle skriven u okviru članova istog:

- Lojalnost Zajednici;
- Nediskriminacija u pogledu nacionalne pripadnosti;
- Proširenje ovlašćenja samo u okviru funkcionisanja zajedničkog tržišta.

Lojalnost Zajednici - dovoljno je napomenuti da tri elementa čine jezgro usaglašenosti u samom ugovoru: lojalnost Zajednici koja je obavezujuća za države članice, uloga Komisije kao izvršitelja Ugovora kao i Suda posmatranog kao čuvara pravnih tekovina.

Nediskriminacija u pogledu nacionalne pripadnosti, kao jedan od vodećih principa, ogleda se u slobodi kretanja roba kao i mogućnosti osnivanja preduzeća. Temelji ovog principa su mogli voditi i u dodatni protekcionizam od strane država članica, međutim, to je postao temeljni princip za širenje i osnivanje zajedničkog tržišta na nivou Zajednice.

Proširenje ovlašćenja samo u okviru funkcionisanja zajedničkog tržišta - u okviru Ugovora nije eksplicitno dato širenje samih ovlašćenja Zajednice, već se to posmatralo više kao politički uticaj na pozitivan smjer ekonomskih integracija.

Da bi se do kraja shvatili sami principi i ciljevi ovog ugovora, moramo se osvrnuti na jedan izuzetno važan princip koji je skriven i ne vidi se eksplicitno u Ugovoru, ali je isto tako naglašen u okviru funkcionisanja Zajednice. Taj princip počiva na pravilima a ne na novcu. EEZ predstavlja regulatornu mašineriju koja nije vezana za zajedničku potrošnju odnosno novac. Tipična ministarstva koja su budžetski potrošači kao što su odbrana, socijalna davanja, zdravstvo, obrazovanje, javni transport i infrastruktura su ostali u rukama država članica. Nedovoljno finansiranje pojedinih sektora vidljivo je sve do 80-ih godina kada su preduzeća počela da snažnije utiču na kreiranje raznih projekata. U ovom periodu date su ideje zajedničkih fondova ali su one (Evropski socijalni fond) tek kasnije imale svoje rezultate.

Pravila a ne novac imala su jedan veliki izuzetak koji se odnosio na poljoprivredu. Zajednička poljoprivredna politika u okviru zajedničkog budžeta od samog nastanka povećavala je svoj

udio. Tako važna politika i težnja za ostvarivanjem dovoljnih količina zdrave hrane ostali su jedan od vodećih motiva nastanka zajedničkog tržišta.

2.2.4. Institucije

U uspostavljanju zahtjevnih zadataka EEZ je uspostavila sopstvena izvršna tijela ili institucije koje su bile slične tijelima EZUČ-a.

Među njima su bile sljedeće:

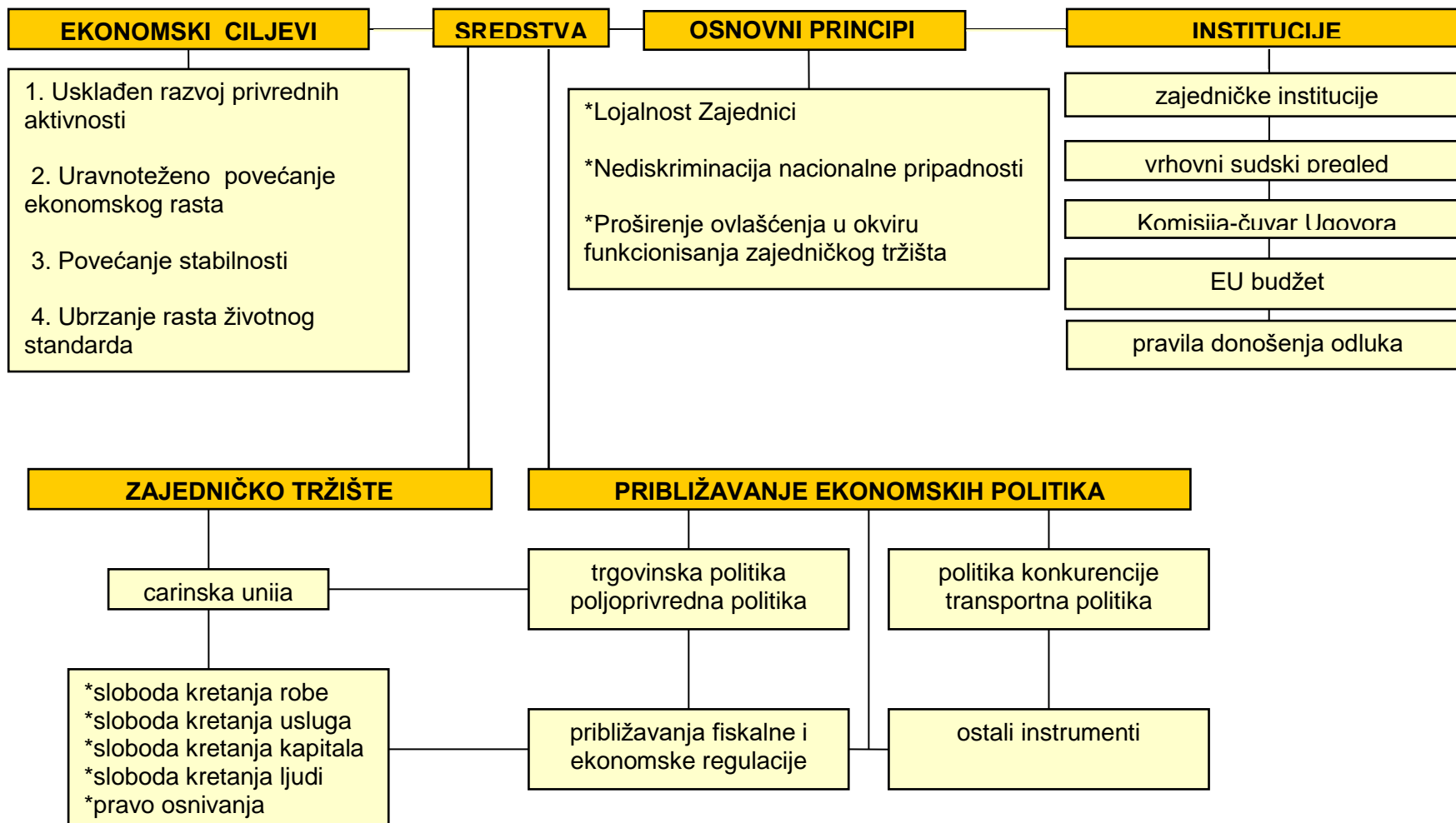
- Vijeće ministara,
- Komisija,
- Skupština zastupnika (kasnije prerasta u Evropski parlament);
- Sud pravde.

Vijeće ministara bilo je u početku sastavljeno samo od ministara inostranih poslova država članica. Kasnije, kako su evropske integracije napredovale, u rad ovog vijeća su se uključivali i drugi sektori kao što su: ekonomija, finansije, poljoprivreda, socijalna politika itd. Ovo vijeće je u svom radu donosilo odluke jednoglasno ili kvalifikovanom većinom.

Komisija je potpuno nova institucija u funkcionisanju EEZ, kao takva ona je bila podređena Savjetu ministara. Odluke koje je donosila najčešće su se odnosile na zajedničke interese država. Osnovni zadatak odnosio se na pripremu i pokretanje pojedinih politika unutar same Zajednice.

Skupština zastupnika djelovala je u istim ovlašćenjima kao i u okviru EZUČ-a, s tim da je 1962. godine preimenovana u Evropski parlament. Njena uloga je bila više savjetodavnog karaktera sa ograničenim dejstvom.

Evropski sud pravde bio je zadužen za poštovanje osnivačkih ugovora od samog nastanka EZUČ-a. Svojim odlukama doprinio je ostvarenju i učvršćenju komunitarnog prava EEZ. Ekonomska struktura Rimskog ugovora predstavljena je na sljedećem dijagramu.

Dijagram:Ekonomska struktura Rimskog ugovora

2.2. Jedinstveni evropski akt (JEA)

Jedinstveni evropski akt (JEA) donesen je 1986. godine u Luksemburgu i Hagu, a stupio je na snagu 1. jula 1987. godine. Širenje tržišta i povećanje složenosti samog sistema EZ usloveli su i prvu reviziju Rimskog ugovora. Već do tada desila su se i prva proširenja EZ. Unutar Zajednice sada su već od 1973. godine Velika Britanija, Danska i Irska. 1981. godine pojedinačno proširenje na Grčku, a 1985. godine Španija i Portugal čine sada 12 zemalja članica. Osnovne novine ovog ugovora vezane su za: mjere koje su se odnosile na ubrzanje stvaranja zajedničkog tržišta, proširenje ovlašćenja Komisije, kao i otpočinjanje stvaranja Evropske monetarne unije (EMU) i Zajedničke spoljne i bezbjednosne politike (ZSBP).

JEA označava širenje i produblјivanje ekonomske integracije u tri pravca: jačanje institucionalnog okvira, kao i specifičnih instrumenata koji se ogledaju kroz sredstva monetarne i spoljne politike. Kao posljedica ovakvog širenja javlja se veća Evropska politička saradnja (EPS), koja je ključni uslov daljih ekonomskih integracija i formiranja zajedničkog tržišta.

Jedinstvenim evropskim aktom (JEA) revidirani su ugovori iz Rima kako bi se dodala nova dimenzija evropskoj integraciji i kako bi se upotpunilo unutrašnje tržište. On dopunjava pravila kojima se rukovodi djelovanje evropskih institucija i proširuje ovlašćenja Zajednice, posebno u oblasti istraživanja i razvoja, **zaštite okoline** i zajedničke spoljne politike. Ovim aktom je uvedeno većinsko glasanje o zakonodavstvu vezanom za jedinstveno tržište i proširena su ovlašćenja Evropskog parlamenta.

Ekonomski ciljevi

Da ponovimo, ciljevi u okviru JEA se u potpunosti podudaraju sa ciljevima postavljenim u okviru Rimskog ugovora:

1. usklađen razvoj privrednih aktivnosti;
2. kontinuirano i uravnoteženo povećanje ekonomskog rasta;
3. povećanje stabilnosti;
4. ubrzanje rasta životnog standarda.

Sredstva i instrumenti

Jedinstveni evropski akt, koji je stupio na snagu 1987. godine, sadržao je nekoliko važnih novina u okviru dva osnovna sredstva - zajedničkog tržišta i približavanja ekonomskih politika. U okviru zajedničkog tržišta postavljen je rok za završetak procesa stvaranja jedinstvenog tržišta i za to neophodne harmonizacije nacionalnih legislativa do kraja 1992. godine. Koordinacija politika je već uzela maha u godinama koje su prethodile samom potpisivanju Ugovora.

Osnovni principi

Osnovni principi predviđeni Rimskim ugovorom nijesu se mijenjali ni u okvirima JEA i vezani su za tri eksplicitno izražena i jedan donekle skriven u okviru članova istog:

- Lojalnost Zajednici;
- Nediskriminacija u pogledu nacionalne pripadnosti,
- Proširenje ovlašćenja, samo u okviru funkcionisanja zajedničkog tržišta.

Institucije

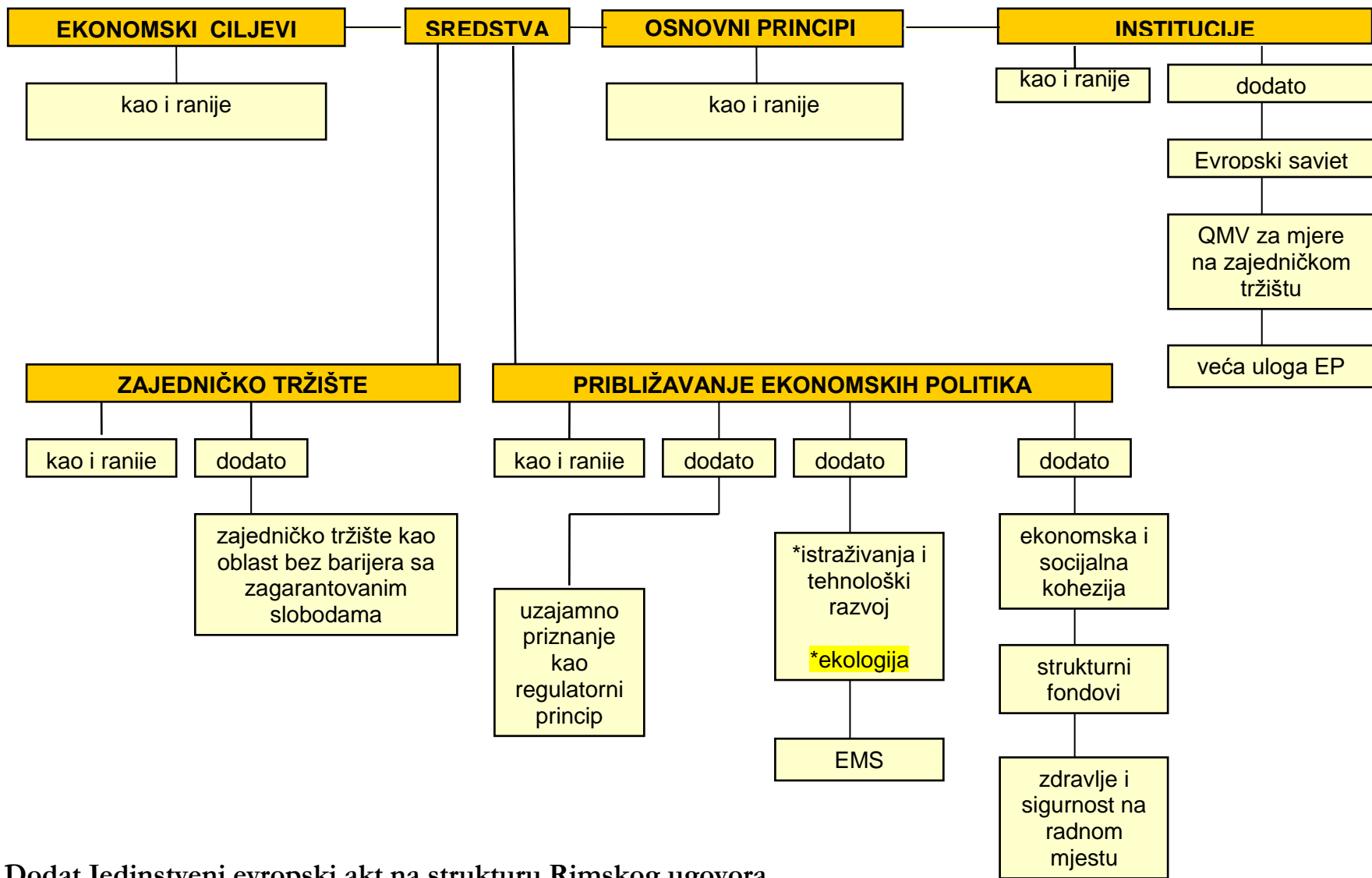
Nastavak funkcionisanja pojedinih institucija doveo je i do novina u okviru njihovih ovlašćenja. Promjene u odnosu na Rimski ugovor odnose se na:

Nove nadležnosti Evropske komisije, čime je Komisija dobila veća ovlašćenja u politici životne zaštite, nauke i tehnologije i socijalne politike. Novina se takođe odnosi na proces donošenja odluka putem kvalifikovane većine. Evropski parlament jača ulogu kroz “cooperation procedure” sa Komisijom – EP dobija pravo drugog čitanja njenih predloga samim tim mogućnost uticaja na zakonodavni proces; “assent procedure” – saglasnost EP neophodna za usvajanje nekih predloga Savjeta. Ovim se po prvi put postavljaju pravi temelji za kasnije uspostavljanje EMU i ZSBP. Ekonomska struktura Jedinstvenog evropskog akta predstavljena je na sljedećem dijagramu.

Prvi propisi koje je EZ donijela u oblasti životne sredine bili su, između ostalih, direktive koje su se odnosile na upravljanje otpadom (1975. g.), kvalitet vode za kupanje (1976. g.), zaštitu ptica (1979. g.), itd. Različite mjere koje su preduzimane u tom periodu bile su na specifičan način povezane sa pitanjima u oblasti životne sredine i imale su prevashodno ciljeve koji su se odnosili na zajedničko tržište. Zbog toga je i pravni osnov njihovog usvajanja bio član 100. Ugovora o osnivanju Evropske zajednice (npr. ispitivanje novih hemikalija, usklađivanje pristupa kontroli zagađenja, itd). Serija od šest do sada donetih akcionih programa EU u oblasti životne sredine započela je 1972. godine, čime je učinjen ključni preokret u politici EU. Prvim Akcionim programom (1972. g.) je precizirano da Komisija treba da predloži mjere za smanjenje zagađivanja, unapređivanje prirodne i urbane životne sredine, i da preduzme potrebne aktivnosti vezane za probleme životne sredine uzrokovane oštećenjem pojedinih prirodnih resursa i unapređenjem svesti o problemima životne sredine i obrazovanja. Ove aktivnosti su uticale na preduzimanje aktivnijih mjera na pripremi i usvajanju pojedinih propisa u oblasti životne sredine.⁵⁷

Jedinstveni evropski akt (1987. g.) uvodi posebnu glavu naslovljenu sa „životna sredina“ (Članovi 130s-t) obezbeđujući izričitu pravnu osnovu za politiku Zajednice u oblasti životne sredine. Na osnovu ovih odredbi Komisija je imala mogućnost da predlaže donošenje propisa u različitim oblastima sa ciljem da se obezbijedi zaštita i unapređivaje kvaliteta životne sredine, doprinese zaštiti ljudskog zdravlja i obezbedi racionalno korišćenje prirodnih resursa. Ovim dokumentom je utvrđeno da se aktivnosti u oblasti životne sredine imaju preduzimati u skladu sa principom prevencije, principom da šteta treba da bude sprečena na izvoru nastajanja i principom zagađivač plaća. Posebno značajnim se smatra činjenica da je uveden i princip integracije, tj. da zahtevi u oblasti životne sredine moraju biti integrisani u druge politike Zajednice.

⁵⁷ Evropski pokret u Srbiji, *Vodič kroz EU politike – Životna sredina*, Beograd, 2010.

Dodat Jedinstveni evropski akt na strukturu Rimskog ugovora

2.3. Lisabonski ugovor

Ugovor iz Lisabona potpisan je **13. decembra 2007. godine**, a na snagu je stupio dvije godine kasnije, **1. decembra 2009. godine**. Potpisivanje Ugovora iz Lisabona uslijedilo je nakon diskusije o evropskom Ustavu. „Ugovor kojim je ustanovljen Ustav Evrope“ usvojili su šefovi država i vlada na sastanku Evropskog savjeta održanom u Briselu 17. i 18. juna 2004. a potpisan je u Rimu 29. oktobra 2004. Cilj evropskog Ustava je bio da se unaprijedi efikasnost institucija Unije i da se učine više demokratskim, međutim, zbog Francuske i Holandije, koje su na referendumu održanom u proljeće 2005. godine glasale protiv, Ustav nikada nije ratifikovan. Kompromis je pronađen u obliku **Ugovora iz Lisabona**, sa kojim su se složili svi šefovi država i vlada zemalja članica na sastanku održanom u portugalskoj prijestonici.

Ugovor iz Lisabona bio je ograničen na modifikovanje postojećeg ugovora, pa otuda i naziv „Ugovor o reformi ili modifikovani ugovor.“ On ne zamjenjuje već samo dopunjava postojeće ugovore EU i Evropske komisije na sljedeći način:

- **Ugovor iz Rima (1957)** detaljno navodi nadležnosti i područja u kojima Evropska unija može intervenirati. Postao je „Ugovor o funkcionisanju Evropske unije“ (UFEU).
- **Ugovor o Evropskoj uniji – Ugovor iz Maastrichta (1992)** Modifikacije se odnose na institucije, unapređenje saradnje, ZSBP kao i odbrambenu politiku.

Ugovor iz Lisabona Uniji daje **pravni okvir** i alate koji su joj neophodni da bi ispunila svoje buduće obaveze i odgovorila na zahtjeve građana. Ugovor iz Lisabona spaja u jedno tri stuba Evropske unije. Glavni ciljevi ovog ugovora su:

- učiniti EU demokratičnijom i spremnom da ispuni očekivanja građana Evrope u pogledu visokih standarda odgovornosti, otvorenosti, transparentnosti i učešća;
- učiniti EU efikasnijom i sposobnom da se uhvati u koštac sa globalnim izazovima današnjice kao što su klimatske promjene, sigurnost i održivi razvoj.

U narednom pregledu daju se osnovne novine koje donosi Ugovor iz Lisabona, institucionalno kao i pojedinačno u određenim oblastima⁵⁸.

Nadležnosti

Lisabonski ugovor pojašnjava raspodjelu vlasti između Evropske unije i zemalja članica. On jača demokratsku kontrolu Evropske unije sa ojačanom ulogom Evropskog parlamenta ali i državnih parlamenata. Nadležnosti Evropske unije i zemalja članica su podijeljene na sljedeći način:

- Unija ima nadležnosti koje su joj povjerile zemlje članice u Ugovoru iz Lisabona.
- Sve druge nadležnosti potpadaju pod ingerencije države članice.

⁵⁸ Obradeno prema: Milović Nikola, *Zajedničko tržište i politika konkurencije Evropske unije*, Ekonomski fakultet, Podgorica, 2012.

„Princip povjerenih nadležnosti“ garantuje da Unija ne može proširiti svoje nadležnosti na štetu nadležnosti zemlje članice, bez prethodne saglasnosti zemlje članice. Lisabonski ugovor ostavlja mogućnost vraćanja nadležnosti zemljama članicama.

Tabela 3. Tri glavne kategorije nadležnosti EU prema Ugovoru iz Lisabona

<p>I Isključive nadležnosti Unije:</p> <ul style="list-style-type: none">• carinska unija;• politika konkurencije neophodna za funkcionisanje unutrašnjeg tržišta;• monetarna politika zemalja članica koje koriste euro kao zakonsko sredstvo plaćanja;• očuvanje bioloških resursa mora kao dio zajedničke politike ribolova;• zajednička trgovinska politika;• zaključivanje međunarodnih sporazuma, ako je njihovo sklapanje predviđeno nekim od zakonskih akata Unije ili ako je takav sporazum neophodan za izvršenje neke unutrašnje nadležnosti, odnosno kada postoji mogućnost da sklapanje takvog ugovora može uticati na zajednička pravila, ili izmijeniti njihovo polje djelovanja.
<p>II Dijeljene nadležnosti Unije i zemalja članica:</p> <ul style="list-style-type: none">• unutrašnje tržište;• socijalna politika;• ekonomska, socijalna i teritorijalna kohezija;• poljoprivreda i ribarstvo, osim očuvanja bioloških resursa mora;• okolina;• zaštita potrošača;• transport;• transevropske mreže;• energija;• područje slobode, sigurnosti i pravde;• pitanja zajedničke sigurnosti u aspektima vezanim za javno zdravstvo, na način kako je definisano u Lisabonskom ugovoru;• istraživanje, tehnološki razvoj i svemir;• saradnja u oblasti razvoja i humanitarne pomoći.
<p>III Isključive nadležnosti zemalja članica:</p> <ul style="list-style-type: none">• zaštita i poboljšanje zdravlja ljudi;• industrija;• kultura;• turizam;• obrazovanje, stručno usavršavanje, omladina i sport;• civilna zaštita;• administrativna saradnja.

Lisabonski ugovor otvara put ka istinskoj evropskoj energetskej politici, omogućavajući Uniji da:

- donosi propise kojima će harmonizovati funkcionisanje energetskeg tržišta;
- unaprijedi sigurnost snabdijevanja energijom zemalja članica Unije;
- promoviše štednju energije i razvoj novih i obnovljivih oblika energije.

Lisabonski ugovor definiše ulogu **državnih, odnosno nacionalnih parlamenata** zemalja članica. Ugovor omogućava nacionalnim parlamentima da u većem nivou učestvuju u radu Unije, uporedo sa evropskim institucijama. Nova odredba jasno definiše prava i obaveze nacionalnih parlamenata unutar EU. Ona se bavi pravom na informisanje, načinom praćenja supsidijarnosti, mehanizmima procjene politika u oblasti slobode, sigurnosti i pravde, procedurama vezanim za izmjene ugovora, i sl.

Zahvaljujući uvođenju „mehanizma ranog upozoravanja“, nacionalni parlamenti provjeravaju da li su nadležnosti podijeljene između Unije i zemalja članica. Ovaj mehanizam će omogućiti svim nacionalnim parlamentima da ukažu na situacije kada postoji mogućnost da će neka evropska institucija prekršiti princip supsidijarnosti.

Supsidijarnost znači da, osim u oblastima gdje ima isključive nadležnosti, EU djeluje samo tamo gdje će njeno djelovanje biti bolje na nivou EU nego na nacionalnom nivou. Svi nacionalni parlamenti mogu reagovati na predložene radnje EU za koje smatraju da nijesu u skladu sa ovim načelom. Takva reakcija pokreće postupak koji se odvija u dvije faze:

- Ako jedna trećina nacionalnih parlamenata smatra da neki predlog zakona nije u skladu sa načelom supsidijarnosti, Komisija će morati ponovno proučiti takav predlog i odlučiti da li da ga ostavi u istom obliku, prilagodi ili da ga povuče.
- Ako je većina nacionalnih parlamenata saglasna sa prigovorom na prijedlog zakona, a Komisija ipak odluči da zadrži predlog u istom obliku, Komisija će morati objasniti svoje razloge, a Evropski parlament i Savjet će odlučiti da li će se takav zakonodavni postupak nastaviti ili ne.

Ovo, takođe, podrazumijeva da svaki od nacionalnih parlamenata ima mogućnost da se obrati Sudu pravde u slučaju bilo kakvog kršenja načela supsidijarnosti.

3. Ciljevi i načela politike zaštite životne sredine u Evropskoj uniju u UFEU

Ciljevi politike EU u oblasti životne sredine definisani su u nekoliko odredbi Ugovora o funkcionisanju EU i Ugovora o EU i treba ih tumačiti u kontekstu ukupnih ciljeva EU i širem razvojnom i međunarodnom kontekstu uz snažnije naglašavanje mesta i uloge održivog razvoja. Glava XX, UFEU- Životna sredina u svom članu 191 definiše osnovna načela EU u oblasti zaštite životne sredine

Član 191 (raniji član 174 UEZ)

1. Politika Unije u oblasti životne sredine doprinosi ostvarivanju sljedećih **ciljeva**:

- očuvanju, zaštiti i poboljšanju kvaliteta životne sredine;
- zaštiti zdravlja ljudi;
- mudrom i racionalnom korišćenju prirodnih resursa;
- podsticanju mjera, na međunarodnom nivou, za rješavanje regionalnih ili globalnih problema životne sredine, a naročito u borbi protiv klimatskih promjena.

2. Politika Unije u oblasti životne sredine ima za cilj da se postigne visok stepen zaštite, vodeći računa o različitim stanjima u raznim regionima Unije.

Ta politika zasniva se na **načelu**:

- predostrožnosti;
- preventivnog djelovanja;
- da štetu nanесenu životnoj sredini prvenstveno treba otklanjati na izvoru;
- načelu da zagađivač plaća.

S tim u vezi, mjere usklađivanja koje odgovaraju zahtjevima zaštite životne sredine uključuju, kada je to primjereno, zaštitnu klauzulu koja državama članicama omogućava da, iz razloga vezanih za životnu sredinu koji nijesu ekonomske prirode, preduzmu privremene mjere koje podliježu nadzornom postupku Unije.

3. Prilikom izrade svoje politike u oblasti životne sredine Unija vodi računa o:

- raspoloživim naučnim i tehničkim podacima;
- stanju životne sredine u raznim regionima Unije;
- mogućim koristima i troškovima djelovanja ili nedjelovanja;
- ekonomskom i socijalnom razvoju Unije u cjelini i uravnoteženom razvoju njenih regiona.

4. U okviru svojih nadležnosti, Unija i države članice sarađuju sa trećim zemljama i nadležnim međunarodnim organizacijama. Pojedini saradnje Unije mogu biti predmet sporazuma između Unije i zainteresovanih trećih strana.

Prethodni stav ne dovodi u pitanje nadležnost država članica za vođenje pregovora u međunarodnim tijelima i za zaključivanje međunarodnih sporazuma.

Član 192
(raniji član 175 UEZ)

1. Evropski parlament i Savjet, u skladu sa redovnim zakonodavnim postupkom i nakon savjetovanja sa Ekonomsko-socijalnim komitetom i Komitetom regiona, odlučuju koje mjere Unija treba da preduzme radi ostvarivanja ciljeva iz člana 191.

2. Odstupajući od postupka odlučivanja iz stava 1 i ne dovodeći u pitanje član 114, Savjet jednoglasno u skladu sa posebnim zakonodavnim postupkom, nakon savjetovanja sa Evropskim parlamentom, Ekonomsko-socijalnim komitetom i Komitetom regiona, donosi:

- (a) odredbe prvenstveno fiskalne prirode;
- (b) mjere koje utiču na:
 - prostorno planiranje;
 - upravljanje količinama vodnih resursa ili koje utiču, neposredno ili posredno na raspoloživost ovih resursa;
 - upotrebu zemljišta, sa izuzetkom upravljanja otpadom;
- (c) mjere koje značajno utiču na izbor države članice između različitih izvora energije i na opštu strukturu njenog snabdijevanja energijom.

Savjet može, jednoglasno na predlog Komisije i nakon savjetovanja sa Evropskim parlamentom, Ekonomsko-socijalnim komitetom i Komitetom regiona, odlučiti da se redovni zakonodavni postupak primjenjuje na pitanja iz podstava 1.

3. Opšte programe djelovanja kojima se utvrđuju prioritetni ciljevi koje treba ostvariti donose Evropski parlament i Savjet, u skladu sa redovnim zakonodavnim postupkom i nakon savjetovanja sa Ekonomsko-socijalnim komitetom i Komitetom regiona.

Mjere potrebne za sprovođenje tih programa utvrđuju se u skladu sa uslovima iz stava 1 ili stava 2, u zavisnosti od slučaja.

4. Ne dovodeći u pitanje određene mjere koje je utvrdila Unija, države članice finansiraju i sprovode politiku u oblasti životne sredine.

5. Ne dovodeći u pitanje načelo da zagađivač plaća, ukoliko mjera koja se zasniva na odredbama stava 1 podrazumijeva troškove koji se smatraju nesrazmjerno visokim za organe vlasti države članice, tom mjerom predviđaju se odgovarajuće odredbe u formi:

- privremenih odstupanja i/ili
- finansijske podrške iz Kohezionog fonda, osnovanog u skladu sa članom 177.

Član 193
(raniji član 176 UEZ)

Zaštitne mjere donesene u skladu sa članom 192 ne sprječavaju nijednu državu članicu da zadrži ili uvede strože zaštitne mjere. Te mjere moraju biti usklađene sa ugovorima. O njima se obavještava Komisija.

4. Nadležnost EU u oblasti životne sredine

Pitanje nadležnosti EU u oblasti životne sredine može se sagledavati na osnovu tumačenja različitih odredbi Ugovora o funkcionisanju EU i Ugovora o EU i u odnosu različitih aspekata nadležnosti: nadležnost EU za obavljanje poslova u oblasti životne sredine u odnosu na nadležnost država članica, nadležnost u pitanjima međunarodne saradnje u oblasti životne sredine, nadležnost pojedinih organa EU, itd.⁵⁹

1. Pored odredbi o kojima je već bilo riječi, nadležnost EU u oblasti životne sredine definisana je eksplicitno članom 4. Ugovora o funkcionisanju EU i to kao podeljena nadležnost između Unije i država članica, isto kao i nadležnost u oblasti ekonomske, socijalne i teritorijalne kohezije, poljoprivrede i ribarstva (osim očuvanja morskih bioloških resursa), zaštite potrošača, transporta, energetike, transevropskih mreža, nekih pitanja u oblasti javnog zdravlja, itd.

2. Na pitanje međunarodne saradnje u oblasti životne sredine odnose se odredbe člana 191, stav 4 gde je propisano da u okviru svojih odgovarajućih nadležnosti, Unija i države članice saraduju sa trećim zemljama i nadležnim međunarodnim organizacijama, s tim što modaliteti saradnje mogu biti predmet sporazuma između Unije i trećih zainteresovanih strana. Istovremeno se konstatuje da ova odredba ne prejudicira nadležnost država članica za pregovaranje u međunarodnim forumima i za zaključivanje međunarodnih sporazuma. U vezi sa ovim, treba imati u vidu da su odredbe o životnoj sredini sadržane i u Naslovu V Ugovora o Evropskoj uniji koji se odnosi na aktivnosti Unije u oblasti spoljne i bezbednosne politike. Tako je definisano da će Unija sprovoditi zajedničku politiku i aktivnosti i raditi na ostvarivanju visokog nivoa saradnje u oblasti međunarodnih odnosa s ciljem, da se ubrza ekonomski, društveni i razvoj u oblasti životne sredine zemalja u razvoju sa primarnim ciljem iskorenjivanja siromaštva (čl. 21. st. 2.) odnosno, s ciljem pomoći razvoju međunarodnih mera potrebnih radi očuvanja i unapređenja kvaliteta životne sredine i održivog razvoja globalnih prirodnih resursa i obezbeđenja održivog razvoja.

3. Nadležnost pojedinih organa EU za obavljanje poslova u oblasti životne sredine, pored opštih odredbi kojima se reguliše uloga pojedinih organa, regulisana je i članom 192. Ugovora o funkcionisanju EU. Predviđeno je da Evropski parlament i Savjet u skladu sa propisanom pravnom procedurom i posle konsultovanja Komiteta za ekonomska i socijalna pitanja i Komiteta regiona donosi odluke o delovanju koje Unija treba da preduzme radi ostvarenja ciljeva navedenih u članu 191. Izuzetno, i uz poštovanje odredbi člana 114 (ranije 95), Savjet, odlučujući jednoglasno u skladu sa posebnom procedurom i nakon Evropskog parlamenta, Komiteta za ekonomska i socijalna pitanja i Regionalnog komiteta, donosi:

- odredbe isključivo fiskalne prirode;
- mjere koje se odnose na prostorno planiranje;
- upravljanje količinama vodnih resursa ili utičući na raspolaganje ovim resursima;
- korišćenje zemljišta, sa izuzetkom upravljanja otpadom;
- mjere koje značajno utiču na izbor neke države članice u pogledu različitih izvora energije i opšte strukture njenog snabdevanja energijom.

⁵⁹ Poglavlje obrađeno prema: Evropski pokret u Srbiji, *Vodič kroz EU politike – Životna sredina*, Beograd 2010.

5. Institucije EU nadležne za kreiranje i sprovođenje politike životne sredine

Veći broj različitih institucija EU ima određene nadležnosti u oblasti životne sredine ili mogu biti od značaja za oblast životne sredine. Neke od njih imaju opšti karakter sa formalno definisanim nadležnostima u Lisabonskom ugovoru kao što su, npr. Evropski parlament, Savet Evropske unije (ili Savet ministara), Evropska komisija, Evropska investiciona banka, Sud pravde EU, dok se neke od njih prevashodno bave pitanjima životne sredine.

5.1. Evropski parlament

Nadležnost i funkcije Evropskog parlamenta odnose se na zakonodavna i budžetska pitanja. Takođe, Evropski parlament nadgleda i kontroliše Savjet Evropske unije i Komisiju budući da raspolaže ovlašćenjima u oblasti kontrole i izbora funkcionera. Parlament ima ovlašćenje da postavlja pitanja koja se dostavljaju Komisiji ili Savjetu Evropske unije, kao i da raspravlja o izveštajima koje Evropska komisija dostavlja Evropskom parlamentu. Sa Lisabonskim ugovorom, Evropski parlament je jedina institucija Unije koja se bira **direktnim univerzalnim pravom glasa**, a koja će osjetiti radikalno povećanje svojih ovlašćenja i nadležnosti, kao i političkog značaja u „institucionalnom trouglu” (Komisija, Savjet ministara, i Evropski parlament).

Evropski parlament (EP) je jedini direktno izabrani multinacionalni parlament u svijetu i jedina direktno izabrana institucija u Evropi. Tokom razvoja evropskih integracija, Parlament je u početku imao manje moći u odnosu na snagu i poziciju Komisije ili Savjeta ministara, ali od prvih direktnih izbora (1979), njegov značaj i snaga kontinuirano rastu. Svaka izmjena osnivačkih ugovora, davala je Parlamentu veću moć. Lisabonski ugovor je dalje afirmisao taj trend i EP postaje institucija sa znatno većim uticajem.

Funkcije EP: Evropski parlament vrši, zajedno sa Savjetom, **zakonodavnu i budžetsku** funkciju. Evropski parlament vrši **funkciju političkog nadzora i savjetovanja** u skladu sa ugovorima (član 11 UEU). Lisabonskim ugovorom povećane su nadležnosti EP u oblasti zakonodavstva, budžeta i političke kontrole - što predstavlja korak naprijed u pogledu **demokratizacije EU**.⁶⁰

⁶⁰ Đurović Gordana, *Evropska unija i Crna Gora – politika proširenja*, Ekonomski fakultet, Podgorica 2012.

Političke grupacije u Evropskom parlamentu

754 poslanika Evropskog parlamenta 2009 - 2014	POLITIČKA GRUPACIJA	broj	%
	EPP Evropska narodna stranka i Evropski demokrati	271	35,9%
	S&D Partija evropskih socijalista i demokrata	189	25,1%
	ALDE Savez liberala i demokrata za Evropu	85	11,3%
	Greens-EFA Evropski zeleni – Evropska slobodna alijansa	59	7,8%
	ECR Evropski konzervativci i reformske grupe	52	6,9%
	EUL-NGL Jedinstvena ljevica – Nordijska zelena ljevica	34	4,5%
	EFD Evropa za nezavisnost i demokratiju	34	4,5%
	NI Non-inscrits (NI), Neopredijeljeni	30	4,0%

Izvor: European parliament, 2012.

EP plenarna zasjedanja održava u Strazburu gdje je i zvanično sjedište Parlamenta, zasjedanja odbora održava u Briselu, dok je Sekretarijat smješten u Luksemburgu (ovaj „nomadski“ način organizacije otežava i komplikuje rad ove evropske institucije).

5.2. Evropski savjet

Zadatak Evropskog savjeta: Evropski savjet daje Uniji neophodni podsticaj za razvoj i utvrđuje njene opšte političke smjernice i prioritete. Evropski savjet ne vrši zakonodavnu funkciju. Drugim riječima, Evropski savjet predstavlja generalno političko vođstvo kada je o evropskim poslovima u Uniji riječ. Evropski savjet definiše ne samo političke već i ekonomske i socijalne smjernice za sve oblasti djelovanja Unije. Evropski savjet nastupa uvijek kad je potreban miritelj sukoba, ako se postojeći konflikti ne uspiju riješiti na nižem nivou. On ima vodeću ulogu u vanjskoj politici i centralni je akter u pitanjima proširenja, ugovornim uslovima i dr.

Sastav: Evropski savjet čine šefovi država ili vlada država članica, kao i njegov predsjednik i predsjednik Komisije. Visoki predstavnik Unije za spoljne poslove i bezbjednosnu politiku učestvuje u radu Evropskog savjeta. Evropski savjet sastaje se dva puta u periodu od šest mjeseci, a sjednice saziva njegov predsjednik.

Po Lisabonskom ugovoru, **predsjednik Evropskog savjeta:**

1. predsjedava i rukovodi radom Evropskog savjeta;
2. stara se o pripremi i kontinuitetu rada Evropskog savjeta, u saradnji sa predsjednikom Komisije, a na osnovu prijedloga Savjeta za opšte poslove;
3. nastoji da osigura koheziju i konsenzus u okviru Evropskog savjeta;
4. podnosi izvještaj EP nakon svake sjednice Evropskog savjeta.

5.3. Savjet

Nadležnosti: Savjet je svakako jedna od najmoćnijih institucija u Uniji, čije odluke i koordinacija utiču na sve druge institucije i efikasnost sistema u cjelini. Osnovne nadležnosti savjeta su sljedeće:

- Vršiti, zajedno sa Evropskim parlamentom, **zakonodavnu i budžetsku funkciju**. Usvaja evropske propise i budžet Unije.
- Istovremeno, Savjet vrši funkcije **utvrđivanja politike i koordinacije** u skladu sa ugovorima (član 16 UEU).

Savjet istovremeno vrši **i izvršne i zakonodavne nadležnosti**, kroz proces suodlučivanja sa Evropskim parlamentom (potvrđuje i usvaja propise) i kroz monitoring odluka i propisa, zajedno sa Komisijom. S obzirom na to da u sastav Savjeta ulaze ministri kao predstavnici izvršne vlasti nacionalnog nivoa, koji kroz proces suodlučivanja sa EP postaju dio zakonodavne vlasti nadnacionalnog nivoa, preuzimaju preko Savjeta, dio nadležnosti svojih nacionalnih parlamenata. Zato je Lisabonski ugovor ojačao poziciju nacionalnih parlamenata, a precizirao nadležnosti Savjeta i EP u tom kontekstu, kao i mehanizme njihove bliske saradnje.

Sastav: Savjet čine po jedan predstavnik svake države članice na ministarskom nivou, koji je ovlašćen da preuzima obaveze u ime vlade države članice i da glasa. Savjet zasjeda u različitim sastavima, čija listu o sastavima utvrđuje Evropski savjet, osim Savjeta za opšte poslove i Savjeta za vanjske poslove⁶¹. Postojeća struktura rada u okviru Savjeta ministara je sljedeća (2012):

1. Savjet za opšte poslove (*General Affairs Council, GAC*);
2. Savjet za vanjske poslove (*Foreign Affairs Council, FAC*);
3. Savjet za ekonomska i finansijska pitanja⁶² (*Economic and Financial Affairs, EcoFin*);
4. Savjet za pravosuđe i unutrašnje poslove (*Justice and Home Affairs, JHA*);
5. Savjet za zapošljavanje, socijalnu politiku, zdravlje i zaštitu potrošača (*Employment, Social Policy, Health and Consumer Affairs, EPSCO*);
6. Savjet za konkurenciju (unutrašnje tržište, industriju, istraživanje i svemir) (*Competitiveness*);
7. Savjet za transport, telekomunikacije i energetiku (*Transport, Telecommunications and Energy, TTE*);
8. Savjet za poljoprivredu i ribarstvo (*Agriculture and Fisheries*);
9. Savjet za životnu sredinu (*Environment*);
10. Savjet za obrazovanje, mlade, kulturu i sport (*Education, Youth, Culture and Sport*)⁶³.

⁶¹ Prije Lisabonskog ugovora, to je bila jedinstvena formacija: Savjet za opšte i vanjske poslove (GAERC, General Affairs and External Relation Council).

⁶² Ovaj savjet postaje sve važniji, u kontekstu ekonomske krize, s obzirom na to da se bavi ekonomsko-finansijskim pitanjima, porezima, eurom, budžetskom ravnotežom i koordinacijom ekonomskih politika država članica. Sastaje se najmanje jednom mjesečno.

⁶³ Council configurations, August 2012 (<http://www.consilium.europa.eu/policies/council-configurations?lang=en>).

5.4. Evropska komisija

Svaka država članica ima po jednog komesara u Komisiji. Ključne nadležnosti EK su sljedeće:

1. **Ključni inicijator:** „Komisija podstiče opšti interes Unije i u tu svrhu preduzima odgovarajuće inicijative“. EK zadržava centralnu ulogu i ima monopol nad inicijativom za donošenje propisa, što joj daje veliki politički značaj. Pravni akti (zakonodavni akti) Unije mogu se donositi samo na prijedlog Komisije, ako ugovorima nije drugačije predviđeno. Druga akta donose se na prijedlog Komisije, kada je to predviđeno ugovorima. EK takođe predlaže i ključne politike odnosno mjere za njihovo sprovođenje.
2. **Nadzorna funkcija:** Komisija se stara o primjeni ugovora i mjera koje su u skladu sa ugovorima utvrdile institucije Unije („čuvar ugovora“, *guardian of the treaties*). Komisija nadgleda primjenu prava Unije pod kontrolom Suda pravde EU.
3. **Izvršna funkcija:** Komisija izvršava budžet i upravlja programima. Komisija vrši koordinaciju, izvršnu i upravnu funkciju u skladu sa ugovorima. Drugim riječima, EK nije samo čuvar ugovora, ona se stara i o njihovom izvršenju.
4. **Predstavljanje:** Sa izuzetkom zajedničke spoljne i bezbjednosne politike (CFSP), kao i drugih slučajeva predviđenih ugovorima, Komisija obezbjeđuje predstavljanje Unije na spoljnjem planu.
5. **Planiranje, osiguranje egzekutive i administracija politika:** Komisija pokreće izradu godišnjih i višegodišnjih programa Unije radi postizanja međuinstitucionalnih sporazuma.

U 2011. godini u Komisiji je bilo zaposljeno oko **33.000 ljudi**. Političku strukturu EK čine predsjednik i komesari sa svojim kabinetima⁶⁴, a administrativnu strukturu dalje čine vertikalne (direktorati i servisi) i horizontalne službe (opšte službe).

Sastav EK 2010-2014

1. José Manuel Barroso – predsjednik EK, PT2. Catherine Ashton – potpredsjednik i Visoki predstavnik za spoljne poslove i bezbjednosnu politiku, UK3. Viviane Reading – potpredsjednik EK za pravosuđe, osnovna prava i državljanstvo, LU4. Joaquín Almunia – potpredsjednik EK za konkurenciju, ES5. Siim Kallas – potpredsjednik EK za transport, EE6. Neelie Kroes – potpredsjednik EK za digitalnu agendu, NL7. Antonio Tajani – potpredsjednik EK za industriju i preduzetništvo, IT8. Maroš Ševčovič – potpredsjednik EK za međuinstitucionalne odnose i administraciju, SK9. Janoz Potočnik – komesar za životnu sredinu, SI10. Olli Rehn – komesar za ekonomske i monetarne poslove, FI11. Andris Piebalgs – komesar za razvoj, LV12. Michel Barnier – komesar za unutrašnje tržište i usluge, FR13. Androulla Vassiliou – komesar za obrazovanje, kulturu, multijezičnost i omladinu, CY14. Algirdas Šemeta – komesar za poresku i carinsku uniju, reviziju i borbu protiv pronevjere, LT

⁶⁴ Kolegijum čini predsjednik EK i komesari, sastaju se jednom nedjeljno.

15. Karel de Gucht – komesar za trgovinu, BE
16. John Dalli – komesar za zdravstvenu i potrošačku politiku, MT
17. Máire Geoghegan-Quinn – komesar za istraživanje, inovacije i nauku, IE
18. Janusz Lewandowski – komesar za finansijsko programiranje i budžet, PL
19. Maria Damanaki – komesar za pomorstvo i ribarstvo, EL
20. Kristalina Georgieva – komesar za međunarodnu saradnju, pomoć i odgovor na krize, BG
21. Günther Oettinger – komesar za energiju, DE
22. Johannes Hahn – komesar za regionalnu politiku, AT
23. Connie Hedegaard – komesar za klimatske akcije, DK
24. Štefan Füle – komesar za proširenje i evropsku susjedsku politiku, CZ
25. László Andor – komesar za zapošljenje, socijalna pitanja i inkluziju, HU
26. Cecilia Malmström – komesar za unutrašnje poslove, SE
27. Dacian Cioloș – komesar za poljoprivredu, RO

Generalni direktorati EK

1. Agriculture and Rural Development (AGRI)	17. Health and Consumers (SANCO)
2. Budget (BUDG)	18. Home Affairs (HOME)
3. Climate Action (CLIMA)	19. Humanitarian Aid (ECHO)
4. Communication (COMM)	20. Human Resources and Security (HR)
5. Communications Networks, Content and Technology DG (CNECT)	21. Informatics (DIGIT)
6. Competition (COMP)	22. Internal Market and Services (MARKT)
7. Economic and Financial Affairs (ECFIN)	23. Interpretation (SCIC)
8. Education and Culture (EAC)	24. Joint Research Centre (JRC)
9. Employment, Social Affairs and Inclusion (EMPL)	25. Justice (JUST)
10. Energy (ENER)	26. Maritime Affairs and Fisheries (MARE)
11. Enlargement (ELARG)	27. Mobility and Transport (MOVE)
12. Enterprise and Industry (ENTR)	28. Regional Policy (REGIO)
13. Environment (ENV)	29. Research and Innovation (RTD)
14. EuropeAid Development & Cooperation (DEVCO)	30. Secretariat-General (SG)
15. Eurostat (ESTAT)	31. Taxation and Customs Union (TAXUD)
16. Foreign Policy Instruments Service (EEAS)	32. Trade (TRADE)
	33. Translation (DGT)

5.5. Sud pravde EU

Sud pravde EU je glavni sudski organ Unije sa sjedištem u Luksemburgu, osnovan još Pariskim ugovorom 1952. godine. Po Lisabonskom ugovoru, Sud pravde Evropske unije obuhvata: **Sud pravde, Opšti sud i specijalizovane sudove**. **Sud pravde** čini po jedan **sudija** iz svake države članice (2012. godine – 27), kao I Opšti sud.

Sud pravde EU obezbjeđuje **poštovanje prava prilikom tumačenja i primjene ugovora**. Države članice propisuju pravna sredstva dovoljna da obezbijede djelotvornu pravnu zaštitu u oblastima uređenim pravom Unije. Sud pravde odlučuje u sljedećim slučajevima:

- **odlučuje o tužbama** koje podnese država članica, institucija, ili fizičko ili pravno lice (sporovi); **Nadležnost u sporovima**, koja nadalje može biti nadležnost po osnovu **direktne tužbe** (kada se spor okončava na Sudu) i nadležnost **u postuku donošenja odluke o prethodnom pitanju** (kada se spor okončava pred nacionalnim sudovima).
- **u toku prethodnog postupka**, na zahtjev sudova država članica, odlučuje o tumačenju prava Unije ili o valjanosti akata koje su usvojile institucije EU (daje mišljenje u prethodnom postupku); **Savjetodavna nadležnost** Suda pravde podrazumijeva da država članice, EK, EP i Savjet mogu zatražiti mišljenje Suda pravde o kompatibilnosti međunarodnog sporazuma, za čije zaključenje su pregovori u toku, sa osnivačkim ugovorima (član 218(1) UFEU). Mišljenje Suda je obavezujuće za članice i institucije EU.
- odlučuje u **drugim slučajevima** predviđenim ugovorima.

5.6. Evropska centralna banka

Evropska centralna banka i nacionalne centralne banke (centralne banke država članica) čine **Evropski sistem centralnih banaka** (ESCB). Evropska centralna banka i nacionalne centralne banke država članica čija je valuta euro, koje obrazuju Eurosistem, vode monetarnu politiku Unije (član 282(1) UFEU).

Evropskim sistemom centralnih banaka upravljaju organi odlučivanja ECB. Glavni cilj ESCB jeste **održavanje stabilnosti cijena**. Ne dovodeći u pitanje taj cilj, ESCB podržava opšte ekonomske politike u Uniji, kako bi doprinio postizanju ciljeva Unije.

ECB ima **svojestvo pravnog lica** i jedina je ovlašćena za odobravanje izdavanja eura. **Nezavisna** je u vršenju svojih nadležnosti i upravljanju svojim finansijama. Institucije, organi, službe i agencije Unije, kao i vlade država članica poštuju njenu nezavisnost.

ECB **usvaja mjere** potrebne za izvršenje povjerenih zadataka, u skladu sa čl. 127 do 133, članom 138 UFEU i uslovima utvrđenim Statutom ESCB i ECB. U skladu sa navedenim članovima, države članice čija valuta nije euro, kao i njihove centralne banke, zadržavaju svoje nadležnosti u monetarnoj oblasti.

ECB, u oblastima iz njene nadležnosti, **savjetuje se**, o svim predloženim akatima Unije, kao i svim propisima na nacionalnom nivou, i o njima može dati mišljenje.

Za razliku od ESCB kog čine ECB i sve centralne banke država članica EU, ECB i nacionalne centralne banke država članica čija je moneta evro čine **Eurosistem**.

Glavni cilj ESCB je **očuvanje stabilnosti cijena**. Uz poštovanje odredaba koje se odnose na stabilnost cena, ESCB daje podršku ekonomskim politikama Unije, s ciljem da doprinese ostvarivanju ciljeva Unije. ESCB djeluje u skladu sa principom otvorene tržišne ekonomije na kome je konkurencija slobodna, favorizujući efikasnu alokaciju resursa i poštujući sljedeće principe: stabilnost cijena, zdrave javne finansije i monetarne uslove, kao i stabilan platni bilans.

Euro: papirni novac i kovanice

Papirni novac eura postoji u sedam različitih denominacija: €5, €10, €20, €50, €100, €200 and €500. Papirni novac eura sa jedinstvenom vrijednošću ima isti izgled u svim zemljama. Tako novčanica od € 10 ima isti izgled gdje god da je odštampana u Španiji, Italiji ili Sloveniji. Izgled i dizajn novčanica prikazuje različite arhitektonske stilove u Evropi tokom istorije, najčešće prozore, odnosno kapije na prednjoj strani, a mostove na zadnjoj strani novčanice (u formi stilizovanih ilustracija, ne fotografija). Novčanice takođe sadrže zaštitu u vidu holograma i metalne niti unutar novčanice.

Ostali elementi dizajna su: ime valute napisano je i na latinici (EURO) i na grčkom alfabetu (ΕΥΡΩ); inicijali ECB dati su u pet lingvističkih varijanti: BCE, ECB, EZB, EKT and EKP, što pokriva 11 službenih jezika EU (iz 2002. godine); simbol © upućuje na zaštitu žiga, a na banknote se nalazi i zastava EU⁶⁵.

Euro kovanice⁶⁶ nijesu iste širom Eurozone (1, 2, 5, 10, 20 and 50 centi, €1 and €2). Jedna strana kovanice je ista u svim zemljama (tzv. zajednička strana) koja pokazuje različite mape EU koje simbolizuju jedinstvo Unije, a koje je dizajnirao *Luc Luycx* iz Belgijske kraljevske kovnice novca. Druga strana ima različit izgled zavisno od zemlje koja je izdaje (nacionalna strana novca). Najčešće su motivi istorije i umjetnosti, koji predstavljaju specifičnosti država članica u krugu od 12 evropskih zvijezda koje simbolizuje jedinstvo.

ECB odobrava količinu koju može proizvesti svaka zemlja pojedinačno, da bi zadovoljila svoje potrebe, a da se ne povećava nivo inflacije. Nakon toga odgovornost svake zemlje u Eurozoni je da proizvede sopstvene kovanice sa nacionalnim izgledom sa jedne strane.

ECB **usvaja mjere** potrebne za izvršenje povjerenih zadataka, u skladu sa čl. 127 do 133, članom 138 UFEU i uslovima utvrđenim Statutom ESCB i ECB. U skladu sa navedenim članovima, države članice čija valuta nije euro, kao i njihove centralne banke, zadržavaju svoje nadležnosti u monetarnoj oblasti.

ECB, u oblastima iz njene nadležnosti, **savjetuje se**, o svim predloženim akatima Unije, kao i svim propisima na nacionalnom nivou, i o njima može dati mišljenje.

Za razliku od ESCB kog čine ECB i sve centralne banke država članica EU, ECB i

⁶⁵ <http://www.ecb.int/euro/banknotes/html/index.en.html>

⁶⁶ <http://www.ecb.int/euro/coins/html/index.en.htm>

nacionalne centralne banke država članica čija je moneta evro čine **Eurosistem**.

Glavni cilj ESCB je **očuvanje stabilnosti cijena**. Uz poštovanje odredaba koje se odnose na stabilnost cena, ESCB daje podršku ekonomskim politikama Unije, s ciljem da doprinese ostvarivanju ciljeva Unije. ESCB djeluje u skladu sa principom otvorene tržišne ekonomije na kome je konkurencija slobodna, favorizujući efikasnu alokaciju resursa i poštujući sljedeće principe: stabilnost cijena, zdrave javne finansije i monetarne uslove, kao i stabilan platni bilans.

Osnovni zadaci koji se izvršavaju kroz **ESCB** su sljedeći:

- utvrđivanje i sprovođenje monetarne politike Unije⁶⁷;
- devizno poslovanje u skladu sa članom 219 (utvrđivanje deviznog kursa eura);
- držanje zvaničnih deviznih rezervi država članica i upravljanje tim rezervama (bez štete po držanje i upravljanje obrtnim deviznim sredstvima od strane država članica);
- podsticanje nesmetanog funkcionisanja platnih sistema⁶⁸.

Sprovođenje monetarne politike u biti se svodi na **upravljanje likvidnošću** pomoću određenog instrumentarija. Bitno je naime, uočiti razliku između procesa donošenja odluka o smjeru monetarne politike, a koju određuje Savjet guvernera donoseći odluku o visini **kamatne stope** ECB (eskontne stope)⁶⁹, i same operativne implementacije te politike, za koju je odgovoran Izvršni odbor. ECB ima ulogu kreatora likvidnosti u bankarskom sistemu, te na taj način utiče na kratkoročnu kamatnu stopu na tržištu novca, a preko nje i na kretanje cijena (kroz monetarni transmisioni mehanizam). ECB utiče na likvidnost oslanjajući se prvenstveno na tri instrumenta: minimalnu obaveznu rezervu, operacije na otvorenom tržištu i stalno raspoložive mogućnosti⁷⁰. Cilj je pritom izbalansirati likvidnost bankarskog sistema Eurozone na način da se kratkoročne kamatne stope na tržištu novca što više približe ključnoj kamatnoj stopi ECB koju određuje Izvršni odbor.

EIB je osnovana 1958. godine kao nezavisna kreditna institucija, sa sjedištem u Luksemburgu. Osnovni zadatak EIB je da unaprijedi dalji razvoj članica Unije, dajući im dugoročne zajmove za investicije, sa povoljnim uslovima i rokovima vraćanja. Njena uloga je da osigura sredstva za kapitalne investicije vezane za razvoj i integraciju Unije. Banka kao nezavisna institucija snosi odgovornost za svoj rad, što znači da može ulagati novac jedino u „sigurne”

⁶⁷ Ovdje se prvenstveno misli na kreditne operacije i operacije na otvorenom tržištu. Da bi ostvarila ciljeve ESCB i obavila postavljene zadatke, ECB i nacionalne centralne banke mogu: intervenisati na tržištima kapitala, direktnom kupovinom i prodajom (promptno i na termin), bilo u skladu sa sporazumom o naknadnom otkupu, bilo odobravanjem ili uzimanjem na zajam potraživanja i utužnih instrumenata, bilo u eurima ili drugim monetama, kao i plemenitim metalima; obavljati kreditne operacije sa kreditnim institucijama i drugim učesnicima na tržištu uz odgovarajuće sredstvo plaćanja.

⁶⁸ Član 127(2) UFEU.

⁶⁹ Osnovna, eskontna stopa (*marginal lending facility*). Kada prijete inflacija, ove stopa raste, a sa smanjenjem inflacije i ova stopa opada. Razlika između eskontne stope i stope inflacije mora biti pozitivna. Posebni događaji, poput finansijske krize, donose odstupanja od standardne politike u relativno mirnim vremenima. Tako je npr. ECB snizila eskontnu stopu oktobra 2008. godine na 4,75% da bi olakšala uzimanje kredita, iako je inflaciju u eurozoni još bila visoka i kretala se na godišnjem nivou blizu 3,8%. Olakšavanje posljedica krize očito je dobilo primat pred infatornom prijetnjom. Prokopijević Miroslav, *Evropska unija, Uvod*, Čigoja, Beograd, 2012, str. 135.

⁷⁰ Eurosistem se oslanja na dvije stalno raspoložive mogućnosti: prekonocni kredit i prekonocni depozit. Banke mogu od Eurosistema dobiti prekonocnu likvidnost uz podlogu odgovarajućeg kolaterala, te isto tako dati Eurosistemu prekonocnu likvidnost.

investicione projekte. Da bi projekti imali podršku EIB, moraju biti iz četiri osnovne oblasti: ekonomija, tehnika, okolina i finansije. Banka daje zajmove za razvoj nedovoljno razvijenih regija, razvoj infrastrukture (poboljšanje transevropskih saobraćajnih, telekomunikacionih i energetskih mreža), poboljšanje konkurentnosti evropske industrije i razvoj malih i srednjih preduzeća, zaštitu okoline i slično⁷¹. Banka posjeduje kapital u iznosu od 164,8 mlrd. eura koje su upisale države članice.

Evropska banka za obnovu i razvoj (EBRD) osnovana je 1990. godine, sa sjedištem u Londonu, sa ciljem da se pomogne prelazak na tržišno orijentisani način privređivanja, unaprijedi privatna i preduzetnička inicijativa u zemljama Centralne i Istočne Evrope, kao i da se u ovim zemljama uspješno sprovedu principi višestranačke demokratije, pluralizma i tržišne privrede. Banka ima za cilj da pomogne sprovođenju strukturne i sektorske privredne reforme, uključujući tu i demonopolizaciju, decentralizaciju i privatizaciju, a vodeći računa o pojedinačnim potrebama zemalja, koje se nalaze na različitim nivoima tranzicije. Njene aktivnosti uključuju i unapređenje aktivnosti privatnog sektora, jačanje finansijskih institucija, jačanje pravnog sistema i razvoj infrastrukture potrebne da se podrži privatni sektor⁷².

5.7. Revizorski sud

Revizorski sud osnovan je 1975. godine sa sjedištem u Luksemburgu, a status institucije dobio je stupanjem na snagu UEU:

- **Misija** Revizorskog suda je da bude „**nezavisni čuvar finansijskih interesa građana Unije**“. EU institucija osnovana Ugovorom da vrši reviziju EU finansija. Kao eksterni revizor EU, Sud doprinosi unapređenju finansijskog menadžmenta Unije, promoviše odgovornost i transparentnost, i djeluje kao nezavisni čuvar finansijskih interesa građana Unije.
- Revizorski sud vrši reviziju u Uniji. Revizorski sud čini **po jedan državljanin svake države članice**. Njegovi članovi vrše svoje funkcije potpuno **nezavisno** i u opštem interesu Unije.
- Članovi Revizorskog suda biraju se iz reda lica koja u svojim državama pripadaju ili su pripadala tijelima za spoljnu reviziju ili koja su naročito stručna za ovu dužnost. Njihova nezavisnost mora biti nesumnjiva.
- Članovi Revizorskog suda imenuju se na period od **šest godina**. Savjet, nakon savjetovanja sa Evropskim parlamentom, donosi listu članova utvrđenu na osnovu prijedloga svake države članice. Članovi Revizorskog suda mogu se ponovo imenovati. Članovi Revizorskog suda između sebe biraju predsjednika⁷³, na period od tri godine. Predsjednik može ponovo biti biran.
- U vršenju svojih dužnosti članovi Revizorskog suda ne smiju tražiti niti prihvatati uputstva bilo koje vlade ili drugog tijela. Članovi Revizorskog suda se uzdržavaju od svake radnje nespojive sa njihovom funkcijom.
- Revizorski sud vrši **računsku kontrolu svih prihoda i rashoda**, odnosno kontrolu nad finansijskim poslovanjem Unije. On vrši kontrolu (računsko ispitivanje) svih prihoda i rashoda

⁷¹ <http://www.ebrd.com/about/index.htm>

⁷² <http://www.ebrd.com/pages/about/what.shtml>

⁷³ On predsjedava sastancima Suda, nadzire da li se sprovode odluke Suda i rukovodi institucijom. Njegova je uloga *primus inter pares* – prvi među jednakima. Predsjednik, predstavlja Sud posebno pred ostalim EU institucijama. (<http://eca.europa.eu/portal/pls/portal/docs/1/7098729.PDF>)

svakog organa ili tijela koji je osnovala Unija u mjeri u kojoj osnivačkim aktom nije isključena ova kontrola. Odnosno, rad Suda podrazumijeva kontrolu da li su prihodi i rashodi EU u skladu sa propisima i da li su transparentni, kao i da doprinosi sveukupnom ispravnom finansijskom upravljanju. Na ovaj način Sud utiče na efikasnost i otvorenost sistema EU.

- Revizorski sud dostavlja Evropskom parlamentu i Savjetu **izjavu** kojom se potvrđuje tačnost računa i zakonitost i pravilnost izvršenih transakcija, koja se objavljuje u *Službenom listu EU*. Navedena izjava može biti dopunjena posebnim ocjenama za svako veće područje aktivnosti Unije.
- Revizorski sud provjerava zakonitost i regularnost svih prihoda i rashoda i ispravnost finansijskog upravljanja. Naročito pri tom **izvještava o svim slučajevima nepravilnosti**. Revizorski sud može, u svakom trenutku, i dostaviti svoja zapažanja, naročito u obliku posebnih izvještaja, o određenim pitanjima i dati mišljenja na zahtjev jedne od drugih institucija Unije.

5.8. Agencije i druga tjela Evropske unije

Agencije Evropske unije, za razliku od institucija kao što su Savet, Parlament, Komisija, i druge, su tela koja su formirana aktima sekundarnog zakonodavstva radi sprovođenja određenih tehničkih, naučnih i drugih zadataka. Veći broj agencija ima ili može da ima značaj za oblast životne sredine, a posebno su značajne Evropska agencija za životnu sredinu i Evropska agencija za hemikalije.

Evropska agencija za životnu sredinu

Evropska agencija za životnu sredinu (EEA) je osnovana 1990. godine, i njena uloga je da podrži održivi razvoj i postigne značajan i merljiv napredak u očuvanju životne sredine u Evropi, pružajući važne i pouzdane informacije institucijama koje kreiraju politike i donose odluke, ali i najširoj javnosti. EEA započela je sa radom 1994. godine. Sedište joj je u Kopenhagenu /Danska/. Agencija je otvorena prema državama koje nisu članice EU, ali su zainteresovane za pojedina pitanja u oblasti životne sredine, kao što su Island, Lihtenštajn i Norveška koje su članice od osnivanja.

Evropska agencija za hemikalije

Evropska agencija za hemikalije (ECHA) je institucija EU koja se bavi unapređivanjem kvaliteta života kroz obezbeđivanje bezbednog korišćenja hemikalija i podsticanje inovacija. U skladu sa ovim, osnovni propisi kojima se bavi ova institucija odnose se na hemikalije a naročito REACH Uredba o registraciji, proceni i ograničenjima hemikalija iz 2007. godine, i CLP Uredba o klasifikaciji, obeležavanju i pakovanju supstanci i jedinjenja iz 2009. godine. Agencija obezbeđuje koordinaciju aktivnosti u vezi sa primenom ovih propisa radi postizanja konzistentne i dosledne primene. Istovremeno, Agencija državama članicama i evropskim institucijama obezbeđuje odgovarajuće naučne informacije o pitanjima koja se tiču bezbednosti i različitih društveno-ekonomskih aspekata korišćenja pojedinih hemikalija. Sedište Agencije je u Helsinkiju (Finska).

Statistički zavod Evropskih zajednica

Eurostat, sa sedištem u Luksemburgu, je osnovan 1953. godine. Osnovne funkcije Eurostata su: pružanje neophodnih statističkih podataka institucijama EU kako bi mogle da analiziraju, vode i procenjuju komunitarne politike, kao i snabdevanje javnih ustanova, preduzeća, obrazovnih ustanova, novinara i građana statističkim podacima. Komunitarna statistika se deli na 9 grupa: opšta statistika; ekonomija i finansije; stanovništvo i socijalni uslovi; industrija, trgovina i usluge; poljoprivreda i vodoprivreda; spoljna trgovina; saobraćaj; životna sredina i energetika, i nauka i tehnologija. U djelu koji se odnosi na životnu sredinu obuhvaćene su sledeće oblasti: proizvodnja, tretman i reciklaža otpada, vodni resursi i tretman otpadnih voda, troškovi zaštite životne sredine, porezi u oblasti životne sredine, proizvodi za zaštitu bilja, zaštita vazduha i klimatske promene, korišćenje zemljišta, uticaji pojedinih ekonomskih sektora (deo o poljoprivredi koji obuhvata podatke o pesticidima, đubrivu i organskoj proizvodnji, a deo o transportu obuhvata različite aspekte životne sredine uključujući efikasnost transporta i cene). Jedna od statističkih oblasti koja se prati od strane Republičkog zavoda za statistiku odnosi se na životnu sredinu i obuhvata vodu, vazduh, hemikalije, otpad, troškove zaštite životne sredine i krivična dela protiv životne sredine.

6. Svjetski ekonomski forum - Lisabonski pregled i zaštita životne sredine

Lisabonski proces predstavlja desetogodišnji napor Evropske unije u dostizanju ciljeva postavljenih 2000. godine. Evropski čelnici su se u martu 2000. godine sastali u Lisabonu i usvojili Lisabonsku strategiju kojom su postavili cilj da Evropska unija do 2010. godine postane najkonkurentnija, najdinamičnija, na znanju utemeljena ekonomija u svijetu, sposobna za održivi rast sa više kvalitetnijih radnih mjesta i većom socijalnom kohezijom. Postojeća ekonomska kriza je jasno istakla značaj konkurentski podržane privrede i zdrave ekonomije koja treba da ponudi odgovor postojećim šokovima na tržištu i smanji uticaj negativnih efekata privrednih kretanja. Cilj Lisabonske strategije je povećati produktivnost i konkurentnost evropske privrede koja će biti podržana ekonomskim politikama i ranije postavljenim ciljevima. Ovo podrazumijeva izgradnju informacionog društva, osnivanje evropskog prostora istraživanja i razvoja, razvoj kvalitetnog biznis okruženja, kompletiranje jedinstvenog tržišta, osnivanje i integrisanje finansijskog tržišta, izgradnju društva zasnovanog na znanju, više kvalitetnijih poslova, socijalnu koheziju kao i održivi razvoj.

Izvještaj WEF-a je peti i posljednji pregled koji procjenjuje napredak postignut u dostizanju ciljeva Lisabonske strategije, ekonomskih i strukturnih reformi. Studija objavljena 2010. godine, vrši tri vrste poređenja. Uz ocjenjivanje rezultata 27 postojećih članica EU, studija mjeri konkurentnost EU zemalja u poređenju sa najkonkurentnijim zemljama svijeta i Azije, kao i konkurentnost kandidata i potencijalnih kandidata za ulazak u Evropsku uniju.

Posljednja decenija je bila veoma burna za Evropsku uniju. Broj zemalja članica je skoro udvostručen, sa 15 na 27. Uz neuspjeh u donošenju evropskog Ustava 2005, konačno je završen proces evropskog političkog ujedinjenja izglasavanjem i stupanjem na snagu Lisabonskog ugovora decembra 2009. godine. Zbog navedenih okolnosti Evropa nije uspjela da postigne sve od navedenih ciljeva, pa je proširila sopstvenu strategiju i u martu 2010. godine prezentovala - Strategiju brzog, održivog i sveobuhvatnog razvoja -Evropa 2020.

6.1. Oblasti posmatranja Lisabonske strategije

Lisabonski pregled koji prikazujemo u nastavku rada podrazumijeva više dimenzija posmatranja napretka ka postizanju ciljeva zacrtanih 2000. godine. Podjela Lisabonske strategije u osam različitih oblasti djelovanja posljedica je shvatanja evropskih zvaničnika kako ostvariti cilj da EU bude najkonkurentnija privreda u svijetu. Osam oblasti koje se pojedinačno prikazuju su:

1. Izgradnja informacionog društva za sve

Ova oblast mjeri uticaj informacionih tehnologija na širenje znanja i povećanje produktivnosti industrija. Informaciono društvo predstavlja preduslov za razvoj svih sektora i oblasti u društvu. Razvijene informacione tehnologije povećavaju, kod onih zemalja koje ih primjenjuju i teže da budu u toku sa njihovim razvojem, produktivnost svih sektora privredne aktivnosti. Zbog ovakvog značaja za razvoj privrede, u implementaciju i valorizaciju ove oblasti uključeni su svi privredni subjekti vlada, preduzeća kao i svaki građanin pojedinačno. Lisabonska strategija iz 2000. godine je naglasila da poslovni subjekti i građani moraju imati pristup jeftinim informacionim infrastrukturama svjetske klase, koje nude širok spektar usluga. U

indeksu koji je uzet u razmatranje u ovoj oblasti istraživanja uključene su sljedeće varijable: prioritet IKT koji je dat od strane vlade, penetracija IKT (internet, mobilni telefoni), korišćenje interneta od strane biznisa, dostupnost interneta u školama.

2. Razvoj evropske oblasti inovacija, istraživanja i razvoja

Inovacije su značajne za privredni razvoj Takođe, za one zemlje koje su tehnološki naprednije, postavljaju se još veći zahtjevi u ovoj oblasti. Zemlje EU su dosta napredovale u ovoj oblasti. Kako bi osigurale da inovacije budu efektivne, mora postojati institucionalni okvir koji podržava njihov razvoj. Lisabonska strategija je definisala i naglasila značaj ove oblasti. Uspostavljeno je zajedničko mišljenje da treba poboljšati privatne investicije u istraživanje, formirati istraživačke i razvojne centre i omogućiti veću povezanost i kooperaciju između države i privatnih investitora u ovoj oblasti. Veoma zahtjevan cilj koji je postavljen 2000. godine i dopunjen za Strategiju do 2020. godine jeste trošenje i učešće od 3% GDP za istraživanja i razvoj. Takođe, kvalitet naučnoistraživačkih institucija, nivo povezanosti među univerzitetima i industrijom, broj patenata po glavi stanovnika, kao i zaštita prava intelektualne svojine i stimulacija inovacija kroz državna ulaganja su predmet pažnje ove oblasti.

3. Liberalizacija: uspostavljanje zajedničkog tržišta, državna pomoć i politika konkurencije

Zaštita slobode kretanja roba, usluga, kapitala i radnika unutar zajedničkog tržišta EU je od velikog značaja za dalji nastavak ekonomskog ujedinjenja evropskog kontinenta. Ova oblast se posmatra kroz slobodan protok roba i usluga koji je ključan za konkurentnost evropske industrije. Iako je postignut napredak u kompletiranju zajedničkog tržišta, pojedini djelovi tržišta roba a posebno usluga kao i pojedinih industrija su i dalje pod državnim uticajem. Smanjenje prepreka u pružanju usluga praćeno je postizanjem klauzule nacionalnog tretmana za pojedine usluge. Uvođenje Direktive o uslugama u decembru 2006. godine i stavljanje njenog vremenskog okvira za implementaciju do 2009. godine nije još izvršeno do kraja. Obezbeđivanje jednakih uslova za domaće i strane investitore i sprovođenje odgovarajuće politike konkurencije su ključni elementi liberalizacije tržišta. U odnosu na ovo, Savjet je prepoznao značaj smanjenja državne pomoći za domaće industrije i naglasio zajedničke interese kao što su zaposlenost, regionalni razvoj, saradnja u oblasti zaštite životne sredine itd. Unutrašnje tržište je označeno kao dragulj na kruni evropske politike i njegovo dalje unapređenje predstavlja sigurnu osnovu za postizanje najbolje konkurentne pozicije u svijetu.

4. Izgradnja industrijske mreže: telekomunikacije, usluge i transport

Mjere Lisabonske straregije usmjerene na bolje funkcionisanje tržišta su vezane za liberalizaciju i izgradnju industrijske mreže. Ove industrije, kao dio usluga, su i dalje podijeljene na zajedničkom tržištu. Telekomunikacije i avio-tržište su liberalizovani skoro u potpunosti. Nakon 15-godišnjeg procesa otvaranja tržišta poštanskih usluga, treća poštanska Direktiva, usvojena u februaru 2008. godine, je predvidjela je postavljanje roka za države članice da ukinu monopole na poštanske usluge do 2010. godine a za pojedine zemlje do 2012. godine. Uspješna implementacija ove direktive je ključna za postizanje efikasnosti u ovom sektoru. Jedinствeno tržište električne energije, poboljšano kroz direktive usvojene

2004. i 2007. godine, treba da omogući kvalitetno, neprekidno i efikasno snabdijevanje električnom energijom potrošača u EU. Slobodno biranje sopstvenog snabdjevača električnom energijom omogućit će mnogo kvalitetnije usluge kao i povećanje ukupne konkurentnosti cijelog sistema. Posmatranje ove oblasti je vezano za dvije dimenzije industrijske infrastrukture telekomunikacije i polje transporta. Infrastruktura u polju transporta je presudna za smanjenje troškova i povećanje efikasnosti proizvodnje.

5. Izgradnja efikasnog i integrisanog finansijskog tržišta

Nedavna previranja na finansijskim tržištima, koja su prouzrokovala i finansijsku krizu, usmjerila su veliku pažnju ka ovom sektoru. Finansijski sektor ima veliki uticaj na formiranje dinamike same privrede. Efikasan finansijski sektor utiče na kretanje kapitala i investicija od banaka, preko tržišta hartija od vrijednosti do svih drugih tržišta vrijednosnih papira. Integrirano i zakonski regulisano tržište kapitala omogućit će na nivou EU bolju alokaciju resursa, lakše investiranje i niže troškove poslovanja. Naglasak na zajedničkoj valuti euru i monetarnoj uniji na nivou EU, utiče na stabilnost i poboljšanje funkcionisanja finansijskog sektora. Snaga i stabilnost ove unije biće od presudnog značaja za dalji razvoj svih tržišta na nivou Evropske unije.

6. Izgradnja biznis okruženja: započinjanje biznisa/pravni okvir

Poboljšanje perspektive rasta i zapošljavanja na nivou EU podrazumijeva i izgradnju kvalitetnog i efikasnog biznis okruženja. Da bi se postigao ovaj cilj na nivou Lisabonske strategije, potrebno je izgraditi kvalitetnu zakonsku regulativu, koja omogućava razvoj biznisa i povećanje ukupne privredne aktivnosti. Kroz ovu strategiju je određeno stimulisanje preduzetništva, smanjenje barijera za otpočinjanje biznisa, kao i smanjenje poreza u ovoj oblasti. Jeftinije i lakše otpočinjanje biznisa je krajnji cilj zakonske regulative koji omogućava veću korisnost u okviru privrede. EU je započela izgradnju biznis okruženja koje omogućava u većini zemalja članica otpočinjanje biznisa za nedjelju dana i to na jednom mjestu. Smanjenje svih vrsta troškova i uštede u vremenu imaju veliku ulogu u postizanju bolje konkurentne pozicije pojedinih zemalja i EU u globalu.

7. Povećanje socijalne uključenosti

Kreiranje novih radnih mjesta i povećanje zaposlenosti je jedan od ciljeva Lisabonske strategije - povećanje zaposlenosti na nivo od 70% do 2010. godine, kao i zahtjevan cilj da se 2020. godine ova stopa poveća na 75%. Prema zvaničnoj statistici Eurostata prosječna zaposlenost na nivou EU krajem 2008. godine je bila 65.9%. EU mora povećati svoju zaposlenost kako bi imala održivost u prilivu za penziona davanja. Da bi se povećala zaposlenost, mora se voditi računa o dobro obučenoj radnoj snazi koja je spremna da se mijenja u sve više zahtjevnom biznis okruženju. Sadašnja pažnja je posvećena postizanju Danskog modela koji pokušava da poveća fleksibilnost tržišta rada uz plaćanja za nezaposlene i ulaganja u prekvalifikacije. Olakšavanje pristupa žena i starijih osoba ponovnom zaposlenju kao i pružanje usluga u dijelu obuke i treninga su od vitalnog značaja. Na kraju,

modernizovanje socijalne zaštite, smanjenje siromaštva i isključenosti pojedinih slojeva društva su put ka povećanju socijalne uključenosti i kohezije.

8. Unapređenje održivog razvoja

Osiguranje održivog rasta i razvoja je dugoročan lisabonski cilj, koji je dodat Lisabonskoj strategiji u Štokholmu marta 2001. godine i postao je veoma važan u novoj Evropa 2020. Strategiji. Pažnja je posvećena dostignutom nivou životnog standarda kojim jedna zemlja utiče pozitivno na buduće generacije. Takođe, predstavlja stvaranje mogućnosti da buduće generacije uživaju isti ili viši nivo razvoja u odnosu na današnje. Poseban naglasak je stavljen na: klimatske promjene, saobraćaj, javno zdravlje i prirodne resurse. Takav razvoj podrazumijeva prijateljski nastrojene tehnologije, one koje malo zagađuju životnu sredinu u energetske i transportnom sektoru. Napori na postizanju održivog razvoja vezani su kako za lokalni tako i evropski nivo. Indeks koji izračunava ovu oblast vezan je za izradu i primjenu zakona u oblasti zaštite životne sredine, ratifikaciju svjetskih ugovora u ovoj oblasti kao i stvarnom kvalitetu životne sredine.

6.2. Lisabonski pregled pozicija Crne Gore 2008-2010. godine

Naredna tabela prikazuje postignuti nivo konkurentnosti EU zemalja kao i poređenje sa SAD i Istočnom Azijom. Konkurentnost zemalja EU je na nivou od 4,81, SAD 5,27, a Istočne Azije 5,28.

Tabela 4. Mjerenje EU napretka 2008-2010. godine⁷⁴

	2008.			2010.	
	Pozicija	Indeks		Pozicija	Indeks
Švedska	1.	5.71	Švedska	1	5.83
Danska	2.	5.64	Finska	2	5.72
Finska	3.	5.64	Danska	3	5.61
Holandija	4.	5.44	Holandija	4	5.51
Austrija	5.	5.34	Luksemburg	5	5.43
Njemačka	6	5.34	Njemačka	6	5.39
Luksemburg	7	5.22	Austrija	7	5.39
Francuska	8	5.12	Francuska	8	5.22
Velika Britanija	9	5.12	Velika Britanija	9	5.15
Belgija	10	5.11	Belgija	10	5.15
Irska	11	5.03	Irska	11	5.00
Estonija	12	5.02	Estonija	12	4.96
Kipar	13	4.68	Kipar	13	4.83
Portugal	14	4.61	Slovenija	14	4.79
Slovenija	15	4.58	Češka	15	4.71
Češka	16	4.53	Portugal	16	4.70
Španija	17	4.52	Malta	17	4.58
Malta	18	4.43	Španija	18	4.53
Litvanija	19	4.39	Slovačka	19	4.45
Slovačka	20	4.34	Litvanija	20	4.39
Latvija	21	4.25	Mađarska	21	4.28
Mađarska	22	4.18	Latvija	22	4.21
Grčka	23	4.10	Grčka	23	4.18
Italija	24	4.05	Poljska	24	4.07
Rumunija	25	3.84	Italija	25	4.03
Poljska	26	3.76	Rumunija	26	3.96
Bugarska	27	3.68	Bugarska	27	3.77
EU-27		4.73	EU-27		4,81
SAD		5.44	SAD		5.27
Istočna Azija⁷⁵		5.26	Istočna Azija		5.28

Izvor: WEF

U Tabeli 5 predstavljeno je stanje zemalja kandidata, potencijalnih kandidata za članstvo u EU i istočnih zemalja u presjeku za 2008. i 2010. godinu. Vidan je napredak potencijalnih kandidata za članstvo u EU, što govori o kvalitetu i veličini pozitivnih promjena privreda koje teže da budu dio EU.

⁷⁴ *World Economic Forum*, The Lisbon Review, 2010.

⁷⁵ Obuhvata: Japan, Hong Kong, SAR, Koreja, Singapur, Tajvan i Kina.

Tabela 5. Mjerenje napretka potencijalnih kandidata 2008-2010. godine

	2008.			2010.	
	Pozicija	Indeks		Pozicija	Indeks
Hrvatska	1	4.10	Crna Gora	1	4.19
Crna Gora	2	3.96	Hrvatska	2	4.18
Azerbejdžan	3	3.88	Azerbejdžan	3	4.02
Turska	4	3.82	Turska	4	3.85
Rusija	5	3.82	Makedonija, FYR	5	3.79
Kazahstan	6	3.70	Gruzija	6	3.78
Ukrajina	7	3.69	Rusija	7	3.75
Gruzija	8	3.66	Kazahstan	8	3.67
Makedonija, FYR	9	3.53	Ukrajina	9	3.62
Moldavija	10	3.50	Srbija	10	3.51
Srbija	11	3.44	Jermenija	11	3.50
Tadžikistan	12	3.35	Albanija	12	3.47
Jermenija	13	3.29	Tadžikistan	13	3.38
Kirgistan	14	3.23	Kirgistan	14	3.20
Albanija	15	3.12	BiH	15	3.07
BiH	16	3.12			
EU-27		4.73	EU-27		4.81

Izvor: WEF

Od jedanaest istočnoevropskih zemalja koje nijesu članice Evropske unije Crna Gora je sa ocjenom 4,19 najbliža ispunjenju ciljeva Lisabonske strategije, ekonomskih i strukturnih reformi. Crna Gora je, kako je navedeno u izvještaju Lisabonski pregled 2010, bolja od Hrvatske i zauzevši prvo mjesto, postala „top reformator” među zemljama koje nijesu članice EU. Crna Gora je nadmašila i pet najniže rangiranih zemalja članica EU - Grčku, Poljsku, Italiju, Rumuniju i Bugarsku.

Hrvatska je drugorangirana sa ocjenom 4,18 i u rangu je sa Grčkom, a ispred četiri niže rangirane zemlje EU, dok je Azerbejdžan nadmašio Rumuniju i Bugarsku, a Turska i Makedonija Bugarsku. Najuspješnije nečlanice i potencijalni kandidati dobijaju bolje ocjene od ukupnog broja sadašnjih članica.

Naredna Tabela prikazuje iznose finalnog indeksa u ostvarenju ciljeva Lisabonske strategije, kao i pojedine podindekse i rangiranje Crne Gore u odnosu na ostale kandidate, potencijane kandidate i neke istočne zemlje. U ovom pregledu obuhvaćeno je 11 zemalja.

Tabela 6. Rangiranje i nivo indeksa i podindeksa, mjerenje napretka kandidata, potencijalnih kandidata i istočnih zemalja-2010. godina, Lisabonski pregled

Ekonomija	Finalni indeks		Podindeksi															
	2010		Informacio no društvo		Inovacije		Liberalizac ija		Mrežne industrije		Finansijske usluge		Biznis okruženje		Socijalna kohezija		Održivi razvoj	
	Rang	Indeks	Rang	Indeks	Rang	Indeks	Rang	Indeks	Rang	Indeks	Rang	Indeks	Rang	Indeks	Rang	Indeks	Rang	Indeks
Crna Gora	1	4.19	2	3.95	3	3.32	2	4.34	2	4.60	1	4.74	6	4.32	2	4.28	2	3.94
Hrvatska	2	4.18	1	4.04	2	3.36	5	3.85	1	5.23	3	4.34	7	4.16	7	3.72	1	4.70
Azerbejdžan	3	4.02	4	3.67	4	3.26	3	4.15	6	4.16	4	4.13	2	4.68	1	4.50	4	3.57
Turska	4	3.85	5	3.61	5	3.24	1	4.39	3	4.38	2	4.39	5	4.46	10	3.19	9	3.12
Makedonija	5	3.79	3	3.86	7	2.93	4	3.95	5	4.16	5	4.08	3	4.58	9	3.39	6	3.33
Gruzija	6	3.78	6	3.35	9	2.79	6	3.82	8	3.93	7	3.69	1	5.01	6	3.77	3	3.89
Ukrajina	7	3.62	9	3.04	1	3.59	10	3.48	4	4.32	11	3.22	9	4.08	4	3.89	5	3.33
Srbija	8	3.51	7	3.29	6	2.95	8	3.66	9	3.83	8	3.68	10	4.01	8	3.45	7	3.19
Jermenija	9	3.50	11	2.70	8	2.82	7	3.74	7	3.94	6	3.88	8	4.15	5	3.79	10	2.98
Albanija	10	3.47	8	3.13	11	2.52	9	3.65	11	3.46	9	3.41	4	4.48	3	3.94	8	3.13
BiH	11	3.07	10	2.86	10	2.54	11	3.43	10	3.73	10	3.32	11	3.28	11	2.69	11	2.73
EU-27		4.81	-	4.73	-	4.23	-	4.80	-	5.39	-	5.05	-	4.60	-	4.51	-	5.16
EU-15		5.12	-	5.06	-	4.66	-	5.06	-	5.80	-	5.33	-	4.69	-	4.78	-	5.61
EU-12		4.42	-	4.32	-	3.68	-	4.47	-	4.88	-	4.70	-	4.49	-	4.19	-	4.61

Crna Gora je najbolja u oblastima finansijskih usluga i socijalne uključenosti, gdje ima ocjene iznad prosjeka 12 novih članica EU. Iz tih oblasti Crna Gora je dobila ocjene 4,74 i 4,28. Dobre ocjene Crna Gora je dobila i za održivi razvoj, 3,9, gdje je na drugoj poziciji, iza Hrvatske, za mrežnu industriju sa 4,6.

Prema liberalizaciji, Crna Gora je na drugom mjestu sa ocjenom 4,34, a prema poslovnom okruženju na šestom, sa ocjenom 4,32. Na listi 11 istočnoevropskih nečlanica EU, posljednja dva mjesta zauzimaju Albanija i Bosna i Hercegovina sa ukupnom ocjenom 3,47 odnosno 3,07.

7. Razvojna strategija 2020

Ključni dokument koji se bavi razvojem konkurentnosti EU na svjetskoj sceni je Razvojna strategija Evropa 2020 usvojena polovinom 2010. godine. Suočena sa svjetskom ekonomskom i finansijskom krizom, rastom nezaposlenosti i zaduženosti, Unija se našla na svojevrsnom **testu jedinstva i solidarnosti, testu rasta i održivosti, stabilnosti i odgovornosti**, koji je tražio redefinisane razvojnih ciljeva, jasne prioritete i nove inicijative. Evropska komisija je u martu 2010. godine pripremila, a Savjet, poslije sprovedenih konsultacija, u junu 2010. godine usvojio, Razvojnu strategiju EU - Evropa 2020. To je razvojna vizija EU, koja treba da bude i okvir razvoja Crne Gore u narednoj dekadi. Stoga je okvir razvoja EU istovremeno i okvir razvoja Crne Gore, pa ćemo u ovom dijelu istraživanja dati glavna očekivanja i razvojne ciljeve srednjoročne razvojne strategije EU.⁷⁶

Ciljevi, prioriteti i inicijative

Razvojna strategija Evropa 2020 ima kratkoročni cilj da obezbijedi uspješan izlazak iz aktuelne ekonomske i finansijske krize i istovremeno da obezbijedi održivu budućnost sa više posla i boljim uslovima života. Suočavanje sa globalnim izazovima, jača finansijska podrška, bolja koordinacija politika EU i politika država članica, kao i uvođenje evropskog modela ekonomskog upravljanja (nacionalne koordinacije politika), postaju instrumenti jačanja konkurentnosti evropske ekonomije u ovoj razvojnoj dekadi.

Tabela 7. Ciljevi razvojne strategije Evropa 2020

CILJEVI RAZVOJNE STRATEGIJE EVROPA 2020 ⁷⁷
1. Rast stope zaposlenosti među stanovništvom starosnog doba 20-64 godina, sa postojećih 69% na 75% ⁷⁸ .
2. Investiranje 3% BDP-a u istraživanje i razvoj , posebno unapređenjem uslova za ulaganje u ove oblasti od strane privatnog sektora, i razvijanje novih indikatora za praćenje inovacija ⁷⁹ .
3. "20/20/20" klimatsko-energetski ciljevi - Smanjenje emisije gasova koji stvaraju efekat staklene bašte za najmanje 20% u poređenju sa nivoom emisije zabilježenim 90-ih godina, ili za 30% u idealnim uslovima, povećanje udjela obnovljivih izvora energije u konačnoj energetskoj potrošnji na 20% i postizanje povećanja od 20% u oblasti energetske efikasnosti.
4. Obrazovanje - Udio osoba koje rano napuštaju školovanje treba smanjiti na 10%, sa postojećih 15%; povećati broj osoba starosti između 30-34 godina koje imaju visoko obrazovanje sa postojećih 31% na najmanje 40% ⁸⁰ ;
5. Smanjenje siromaštva – Smanjenje broja građana EU koji žive ispod nacionalne granice siromaštva za 25%, što znači izbjavljenje 20 miliona građana iz siromaštva ⁸¹ .

⁷⁶ Đurović Gordana, *Evropska unija i Crna Gora – politika proširenja*, Ekonomski fakultet, Podgorica 2012.

⁷⁷ http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm

⁷⁸ Trenutno u SAD i Japanu stopa aktivnosti je oko 70%.

⁷⁹ R&D ulaganja u EU su 2%, u SAD 2,6%, a u Japanu 3,4% (2009).

⁸⁰ U dobu 30-34. godine, visoko obrazovanje u SAD ima 40% stanovništva, a u Japanu čak 50%. Prema Šangajskom indeksu, svega dva evropska univerziteta su u okviru prvih 20 na svjetskoj rang-listi.

⁸¹ Nacionalna linija siromaštva za svaku državu članicu definisana je na nivou od 60% prosječnog raspoloživog dohotka. Prije krize oko 80 miliona ljudi bilo je ispod linije siromaštva, od kojih su 19 miliona djeca. 8% zaposlenih imaju prihode ispod praga siromaštva, a posebno su ugroženi nezaposleni (Strategija 2020, str. 16)

Postavljeni ciljevi su međusobno povezani, tako da postizanje cilja u oblasti obrazovanja povećava zapošljivost, a povećanje stope zapošljavanja smanjuje siromaštvo. Unaprijeđeni kapaciteti za istraživanje, razvoj i inovacije u svim sektorima privrede kombinovani sa efikasnijim korišćenjem resursa povećavaju konkurentnost i stvaraju nove poslove. Investiranje u čiste, niskokarbonske tehnologije štiti životnu sredinu, doprinosi borbi sa klimatskim promjenama i kreiranju novih poslovnih i radnih mogućnosti.

Pored jasno definisanih i kvantifikovanih ciljeva, Evropa 2020 definiše **tri prioriteta i sedam inicijativa za narednu dekadu**, čija primjena je usmjerena na dugoročni rast konkurentnosti Unije. Evropa 2020 definiše sljedeća tri prioriteta za obostrano snaženje EU i država članica:

- **brzi rast:** razvoj privrede koja se zasniva na znanju i inovaciji;
- **održivi rast:** promovisanje privrede sa efikasnom upotrebom resursa, koja će biti konkurentnija i više orijentisana ka životnoj sredini i održivom razvoju;
- **sveobuhvatan rast:** podsticanje ekonomije sa visokom stopom zaposlenosti koja obezbjeđuje socijalnu i teritorijalnu koheziju.

Sedam vodećih inicijativa će obavezati EU, ali i države članice. Instrumenti koji se koriste na nivou EU, posebno jedinstveno tržište, finansijske poluge i mehanizmi spoljne politike, biće u potpunosti mobilisani kako bi se EU borila protiv tzv. “uskih grla” i kako bi se ostvarili ciljevi Evrope 2020. Kao neposredni prioritet, Komisija prezentuje šta je potrebno uraditi kako bi se definisala kredibilna izlazna strategija, sprovele reforme finansijskog sistema, obezbijedila budžetska konsolidacija za dugoročni rast, i osnažila koordinacija unutar ekonomske i monetarne unije. Neophodno je snažnije ekonomsko upravljanje kako bi se postigli željeni rezultati – posebno se ističe u Dokumentu.

„Nalazimo se pred najvećim izazovom u istoriji EU. Finansijska, ekonomska i socijalna kriza je rezultirala **krizom povjerenja** koja nije postojala decenijama. Populistički odgovori čine upitnim najveća postignuća Unije kao što su euro, jedinstveno tržište i slobodan protok ljudi... Sveukupna situacija je loša, i od toga kako će Evropa reagovati zavisi naša budućnost. Kriza je poziv u pomoć, momenat istine. Stoga je vrijeme da budemo ambiciozni i djelujemo ujedinjeno, kako bi se ispravile strukturne slabosti i ekonomija vratila na pravi put. Obnova povjerenja moguća je samo kroz ujedinjenu akciju. Vrijeme za parcijalna rješenja je isteklo. Ako ne budemo išli **dalje u integraciju, rizikujemo fragmentaciju**. To je pitanje političke volje, test za cijelu našu generaciju,“ istakao je predsjednik EK Baroso izlažući u Evropskom parlamentu septembra 2011. godine,⁸² potencirajući značaj propisa koje je prezentirao, uz konstataciju da je previše energije i vremena potrošeno na urgentne mjere (gašenje požara), dok je veoma malo vremena posvećeno sprovođenju značajnih promjena koje su usvojene u pojedinim politikama.

U odnosu na prethodnu, Lisabonsku razvojnu strategiju iz 2000. godine, Evropa 2020 razvijana je na **naučenim lekcijama**, prepoznajući ono što je ojačano kroz prethodnu strategiju (precizirani ciljevi rasta i zapošljavanja, 18 miliona novih radnih mjesta od njenog uvođenja), ali istovremeno adresirajući njene slabosti (slabo sprovođenje, sa velikim razlikama između država članica u brzini, obuhvatu i dubini reformi). Takođe, Evropa 2020 reflektuje sve nastale promjene u Uniji, koje su se desile u

⁸² Govor predsjednika EK Barosa u Evropskom parlamentu prilikom prezentacije zakonodavnog paketa za ekonomsko političko upravljanje (*The Six-pack*), koji je krajem septembra 2011. usvojen u Evropskom parlamentu. Navedeni legislativni paket omogućio je da Euro plus pakt, koji je bio samo međudržavna deklaracija, postane operativan u smislu izricanja pravnih sankcija. Jose Manuel Baroso, *The President of the European Commission, Speech in The European Parliament*, September 28, 2011. (http://ec.europa.eu/economy_finance/articles/governance/pdf/factsheet_stabilityresponsibility_en.pdf)

međuvremenu, posebno one uzrokovane ekonomskom krizom i potrebom kreiranja strategije oporavka. Stoga Evropa 2020 uvodi novu „vrstu“ rasta (pametni, održivi i inkluzivni rast) kroz nove inicijative, a uvodi i jače ekonomsko upravljanje kroz regularni i transparentni sistem monitoringa, odnosno snažniju ekonomsku koordinaciju, gdje vođenje procesom preuzima najveći politički nivo (Evropski savjet).

Prioriteti obuhvataju sljedeće inicijative:

Tabela 8. EVROPA 2020: Prioriteti i inicijative

PAMETNI (BRZI) RAZVOJ	ODRŽIVI RAZVOJ	INKLUZIVNI (SVEOBUH VATNI) RAZVOJ
Razvoj ekonomije zasnovane na znanju i inovacijama.	Podsticanje efikasnosti i proizvodnje koja se efikasnije odnosi prema resursima.	Bolja participacija na tržištu rada, smanjenje siromaštva i socijalna kohezija.
INOVACIJE EU inicijativa „Unija inovacija“ u cilju poboljšanja okvirnih uslova i pristupa R&D fondovima u cilju transformisanja inovativnih ideja u proizvode i usluge, koji će kreirati nove poslove i podsticati rast.	KLIMA, ENERGETIKA, MOBILNOST EU inicijativa „Efikasna upotreba evropskih resursa“ u cilju udvostručenja ekonomskog rasta od upotrebe resursa, pružanje podrške prelasku na niskokarbonsku ekonomiju, povećanje upotrebe obnovljivih izvora energije, modernizacija saobraćajnog sektora, unapređenje konkurentnosti i promovisanje energetske efikasnosti i energetske bezbjednosti.	ZAPOSLENJE I STRUČNE VJEŠTINE EU inicijativa „Agenda za nove vještine i poslove“ namijenjena modernizaciji tržišta rada i osposobljavanju lica kroz razvijanje vještina tokom cijelog životnog ciklusa u cilju povećanja radne participativnosti i boljeg usaglašavanja ponude i potražnje na tržištu rada. Rast mobilnosti rada.
DIGITALNO DRUŠTVO EU inicijativa „Digitalna agenda za Evropu“ u cilju ubrzanja protoka brzog interneta i promovisanja koristi digitalnog jedinstvenog tržišta za domaćinstva i preduzeća.		KONKURENTNOST EU inicijativa „Industrijska politika u eri globalizacije“ u cilju unaprijeđenja poslovnog okruženja, posebno za razvoj MSP, i podrška razvoju snažne i održive industrije koja će biti konkurentna na globalnom nivou.
OBRAZOVANJE EU inicijativa „Mladi u pokretu“ u cilju unapređenja efikasnosti obrazovnih sistema i jačanja atraktivnosti evropskog visokog obrazovanja na međunarodnom nivou. Stimulisanje uključivanja mladih ljudi na tržište rada.		

8. Izvještaj o konkurentnosti Evropa 2020

Konkurentne ekonomije su one koje su u mogućnosti da stvore visok i održiv nivo životnog standarda, dozvoljavajući svim članovima društva da doprinesu i da imaju koristi od tog nivoa dostignutog prosperiteta. Takođe, konkurentne privrede su one koje su održive, postižu i ostavljaju isti nivo razvoja prema budućim generacijama.

Svjetski ekonomski forum od 1979. godine posmatra konkurentnost Evrope i preko trideset godina daje istraživanja i vrši poređenja evropskih zemalja sa ostatkom svijeta. Tokom prethodne dekade, nakon Lisabonske strategije iz 2000. godine, razvijen je oblik praćenja konkurentnosti evropskih zemalja i zemalja kandidata kroz 5 izvještaja. Imajući u vidu da Evropa nije ostvarila zacrtani cilj tom strategijom, posebno kada se uzme u obzir nivo konkurentnosti, 2010. godine evropski lideri predstavljaju novu Strategiju Evropa 2020, postavljajući sebi nove ciljeve: pametan, inkluzivan i održiv rast kroz bolju koordinaciju nacionalnih i evropskih politika.

Izvještaj o konkurentnosti Evropa 2020⁸³ je prvi u seriji izvještaja koji će pratiti napredak evropske konkurentnosti bazirane na Strategiji Evropa 2020 svake dvije godine do kraja tekuće dekade.

8.1. Oblasti posmatranja Izvještaja o konkurentnosti Evropa 2020

Evropska komisija je u martu 2010. godine pripremila, a Savjet EU u junu 2010. usvojio Razvojnu strategiju EU - Evropa 2020. To je razvojna vizija EU, koja treba da bude i okvir razvoja Crne Gore u narednoj dekadi. Stoga je okvir razvoja EU istovremeno i okvir razvoja Crne Gore, pa ćemo u ovom dijelu istraživanja dati glavna očekivanja i razvojne ciljeve srednjoročne Razvojne strategije EU⁸⁴. Evropa 2020 definiše **tri prioriteta, 5 ciljeva i 7 inicijativa** za narednu dekadu, čija je primjena usmjerena na dugoročni rast konkurentnosti Evropske unije.

Osnovne tri vrste rasta koje su pomenute odnose se i na oblasti posmatranja. **Izvještaj o konkurentnosti Evropa 2020, posmatra napredak Evrope kroz:** pametan. inkluzivan i održiv rast. Oblasti posmatranja ovog izvještaja vezuju se za 7 inicijativa koje su podijeljene u okviru ove tri vrste rasta.

- **Unija inovacije** u cilju poboljšanja okvirnih uslova i pristupa R&D fondovima i snaženja lanca inovacija i podsticanje nivoa ulaganja u Uniji.
- **Mladi u pokretu** u cilju unapređenja efikasnosti obrazovnih sistema i jačanja atraktivnosti evropskog visokog obrazovanja na međunarodnom nivou.
- **Digitalna agenda za Evropu** u cilju ubrzanja protoka brzog interneta i promovisanja koristi digitalnog jedinstvenog tržišta za domaćinstva i preduzeća.
- **Efikasna upotreba evropskih resursa** u cilju udvostručenja ekonomskog rasta od upotrebe resursa, pružanja podrške prelasku na ekonomiju sa niskim stepenom emisije

⁸³ World Economic Forum, "The Europe 2020 Competitiveness Report: Building a More Competitive Europe", 2012.

⁸⁴ Đurović G., *Crna Gora: od spoljnotrgovinske ka Evropskoj uniji*, Ekonomski fakultet Podgorica, 2012.

ugljenika, povećanja upotrebe obnovljivih izvora energije, modernizacije saobraćajnog sektora i promovisanja energetske efikasnosti.

- **Industrijska politika u eri globalizacije** u cilju unapredjenja poslovnog okruženja, posebno za razvoj malih i srednjih preduzeća, i podrška razvoju snažne i održive industrije koja će biti konkurentna na globalnom nivou.

- **Agenda za nove vještine i poslove** namjenjena modernizaciji tržišta rada i osposobljavanje lica kroz razvijanje vještina tokom cijelog životnog ciklusa u cilju povećanja radne participativnosti i boljeg usaglašavanja ponude i potražnje na tržištu rada.

- **Evropska platforma protiv siromaštva** u cilju obezbjeđenja socijalne i teritorijalne kohezije tako da se benefiti i poslovi dijele, kako bi osobe koje su na ivici siromaštva ili su socijalno isključene bile u mogućnosti da žive dostojanstveno i uzmu aktivno učešće u društvenom životu.

Sedam ključnih inicijativa Strategije Evropa 2020 koje su predstavljene, sa izvjesnim korekcijama radi istraživanja i zbog prezentacione svrhe, mogu biti prikazane kao 7 ključnih stubova. Svaki pojedinačno zavisi od jednog broja promjenjivih mjera koje pomažu Evropi da napreduje u pojedinim dimenzijama posmatranja. Kombinovanjem ovih 7 stubova stvara se **Europe 2020 Competitiveness Index, Indeks konkurentnosti Evropa 2020**. Indeks je sastavljen od tri podindeksa koji posmatraju napredak Evrope kroz: (1) pametan, (2) inkluzivan i (3) održiv rast. Svaki od ovih podindeksa sastoji se iz niza stubova koji odražavaju duh 7 vodećih inicijativa.

Pametna Evropa

Podindeks „Pametna Evropa” ima za cilj da se izračunaju i dobiju mjere koliko su evropske zemlje zasnovane na znanju i inovacijama. Sastoji se od četiri stuba koji posmatrju različite aspekte sposobnosti Evrope da razvije pametne ekonomije: okruženje preduzeća, digitalna agenda, inovativna Evropa i obrazovanje i obuka. Svaki je opisan pojedinačno.

1. Prvi stub: Okruženje preduzeća

Preduslov za poboljšanje perspektive rasta i zaposlenosti u EU je poboljšanje okruženja preduzeća. Kritično za postizanje ovog cilja je unapređenje konkurencije preko kanala kao što su efikasna antimonopolska politika i odgovarajuće regulacije. Drugi ključni cilj je da se stimuliše preduzetništvo i olakšaju procedure za započinjanje biznisa. Ovo se može postići smanjenjem administrativnih prepreka za poslovanje u EU kao i smanjenjem poreza koji će omogućiti lakše započinjanje biznisa kroz lakšu dostupnost neophodnom kapitalu. EU je preduzela značajne korake u ovoj oblasti kao što je mogućnost otpočinjanja biznisa za sedam dana kroz sistem one-stop shop. Ipak, okruženje preduzeća varira širom članica i ostaje mnogo da se uradi u ovoj oblasti.

2. Drugi stub: Digitalna agenda

Ova dimenzija mjeri stepen uključenosti informaciono-komunikacione tehnologije u razmjenu znanja i poboljšanje produktivnosti sopstvenih industrija. IKT predstavljaju efikasnu infrastrukturu za komercijalne transakcije. Zemlje koje agresivno i brzo integrišu ove nove tehnologije u svoje proizvodne procese imaju tendenciju povećanja produktivnosti. Da bi postojalo pravo informaciono društvo koje osigurava maksimalnu produktivnost, IKT moraju

da koriste svi, pojedinci, preduzeća i država. Ova dimenzija Strategije Evropa 2020 pruža odličnu priliku za razmjenu informacija i iskustava u primjeni novih znanja.

3. Treći stub: Inovativna Evropa

Inovacija je kritična za nastanak novih tehnologija, posebno za one zemlje koje su svoj rast bazirale na stvaranju tehnoloških promjena. Maksimalno korišćenje postojećih tehnologija, kao što je predstavljeno prethodnim stubom, zemljama omogućava da uvijek budu na putu razvoja inovacija. Preduzeća moraju dizajnirati i razvijati najsavremenije proizvodne procese za održavanje konkurentskog nivoa. Ovakva situacija podrazumijeva okruženje koje je pogodno za inovativnu aktivnost koja je podržana od strane javnog kao i privatnog sektora. Konkretno, to podrazumeva dovoljno ulaganja u istraživanje i razvoj (R&D), posebno u privatnom sektoru, prisustvo kvalitetnijih naučnoistraživačkih institucija, široku saradnju u istraživanju između univerziteta i privrede, kao i sofisticiranije poslovne prakse. Sa nedavnim sporim oporavkom i rastom fiskalnih pritisaka sa kojima se suočavaju razvijene ekonomije važno je da se privatni i javni sektor odupru pritiscima, da smanje R&D potrošnju i inovacije stave na prvo mjesto kao kritičan faktor održivog rasta u budućnosti.

4. Četvrti stub: Obrazovanje i obuka

Kvalitet visokog obrazovanja i obuke je od ključnog značaja za ekonomiju koja želi da svoju proizvodnju postavi izvan jednostavnih načina stvaranja roba i usluga. Za ovako globalno povezanu privredu od ključnog je značaja da postoje dobro obrazovani i vješti radnici koji su u stanju da se brzo prilagode promjenama u okruženju koje su vezane za potrebe novih proizvodnih sistema. Ovaj stub mjeri sekundarne i tercijarne stope upisa, kao i kvalitet obrazovanja. Stepenn obuke zaposlenih takođe se uzima u razmatranje zbog značaja stručnog obrazovanja kao i kontinuiranog obrazovanja na radnom mjestu, kao nadogradnja radnih vještina. Iako izvještaj prikazuje rezultate za ove četiri dimenzije, mora se napomenuti da su tijesno povezane. Kapacitet ekonomije više okrenute ka znanju će zavistiti od njene sposobnosti da stvara nova znanja kroz bolje podsticanje inovacija, kvalitetnijih obrazovnih sistema kao i efikasne upotrebe tehnologija, uključujući IKT.

Inkluzivna Evropa

Podindeks „Inkluzivna Evropa” prikazuje u kojoj mjeri svaki član društva može da doprinese i da ima koristi od evropskog rasta i razvoja. Ovaj segment je izražen kroz dva stuba - jedan vezan za tržište rada i zapošljavanje, drugi koji se odnosi na socijalnu uključenost.

5. Peti stub: Tržište rada i zapošljavanje

Ovaj stub mjeri sposobnost ekonomije da mobilise sve ljudske resurse da doprinesu ekonomskom rastu društva. Za obezbjeđivanje najefikasnije upotrebe ljudskih resursa, efikasnost i fleksibilnost tržišta rada su od opredjeljujućeg značaja. Tržišta rada moraju imati fleksibilnost da se izvrši alokacija zaposlenih iz jedne privredne djelatnosti u drugu brzo i po niskoj cijeni, bez socijalnih pritisaka. Važnost smanjenja socijalnih pritisaka posebno je naglašena u nedavnim događajima u južnim evropskim zemljama, gdje kruto tržište rada predstavlja uzrok dugoročne nezaposlenosti kod mladih, kao i sve većih nemira. Efikasno tržište rada mora da obezbijedi jasnu vezu između radnika i podsticaja na radnom mjestu,

posebno kada je u pitanju rodna ravnopravnost. Posmatrano zajedno, ovi faktori moraju da imaju pozitivan uticaj na stručnost radnika i atraktivnost tržišta rada.

6. Šesti stub: Socijalna uključenost

Ovaj stub mjeri koliko svi članovi društva imaju priliku da osjete blagodeti privrednog rasta. Posmatra se ekonomski kroz nejednakost u raspodjeli dohotka koja se grafički iskazuju Lorencovom krivom a matematički dobija pomoću Gini koeficijenta, čija vrijednost između 0 i 1 ukazuje na nejednakosti u raspodjeli. Predstavlja i vladine napore da se smanji siromaštvo i nejednakost, uključujući postojanje sigurne i efikasne socijalne politike kao i nesmetano i sadržajno pružanje zdravstvenih usluga u okviru zemlje. U velikoj mjeri odražava kapacitet ekonomije da obezbijedi sigurnost zaposlenja kao i njegovo trajno postojanje. Taj koncept uspjelo je da implementira nekoliko nordijskih zemalja.

Održiva Evropa

Podindeks „Održiva Evropa” sastoji se samo iz jednog stuba, mjerenje stepena u kom prirodno okruženje doprinosi ukupnom rastu nacionalne konkurentnosti kroz očuvanje od zagađenja.

7. Sedmi stub: Ekološka održivost

Efikasna upotreba energije i drugih resursa smanjuje troškove i povećava direktno produktivnost na osnovu boljeg korišćenja inputa. Dalje, kvalitetno prirodno okruženje podržava zdravu radnu snagu, izbjegavajući bolesti i manju produktivnost ljudskog kapitala koji može biti izazvanu zagađenjem i drugim degradacijama životne sredine. Takođe, degradacijom životne sredine može doći do smanjenja produktivnosti u sektorima kao što su poljoprivreda koja ima uticaj na održiv nivo zadovoljenja bioloških potreba. U ovom stubu ocjenjuje se: udio obnovljivih izvora energije, zaštita životne sredine, ratifikacija međunarodnih sporazuma i protokola o zaštiti uključujući nivo zagađenja vazduha. Naredna tabela daje pregled stubova i podindeksa, Indeksa konkurentnosti Evropa 2020.

Tabela 9. Okvir Indeksa konkurentnosti Evropa 2020

PAMETAN	INKLUZIVAN	ODRŽIV
1. Okruženje preduzeća 2. Digitalna agenda 3. Inovativna Evropa 4. Obrazovanje i obuka	5. Tržište rada i zapošljavanje 6. Socijalna uključenost	7. Ekološka održivost

Izvor: WEF

Metodologija, kao i tabelarni prikazi Indeksa konkurentnosti Evropa 2020, nalaze se u nastavku. Prikaz zemalja članica EU, zemalja kandidata kao i referentnih ekonomija predstavljaju praktično nastavak mjerenja konkurentnosti nakon Lisabonske strategije. Uz izmjene pojedinih stubova ovaj indeks predstavlja dobru analitičku osnovu za mjerenje ispunjenja zacrtanih ciljeva u okviru Strategije Evropa 2020.

8.2. Indeks konkurentnosti Evropa 2020 - pozicija Crne Gore 2010-2012.

Rezultati dobijeni uz predstavljenu metodologiju vezani su za 2010. i 2012. godinu i odnose se na 27 zemalja članica EU, pristupne (Hrvatska) i kandidate za ulazak u EU (Island, Makedonija, Crna Gora, Srbija i Turska), kao i četiri grupe zemalja (BRIK, Kanada, Japan i SAD). U narednom tabelarnom prikazu možemo vidjeti kretanja Indeksa za zemlje članice u 2010 i 2012. godini.

Tabela 10. Indeks konkurentnosti zemalja članica EU 2010-2012.

	2012		2010	
	Pozicija	Indeks	Pozicija	Indeks
Švedska	1	5.77	1	5.77
Finska	2	5.71	2	5.61
Danska	3	5.60	3	5.52
Holandija	4	5.46	4	5.34
Austrija	5	5.33	6	5.25
Njemačka	6	5.28	5	5.25
Velika Britanija	7	5.23	7	5.10
Luksemburg	8	5.13	8	5.05
Belgija	9	5.04	9	5.02
Francuska	10	4.98	10	5.00
Estonija	11	4.74	13	4.67
Irska	12	4.66	11	4.71
Slovenija	13	4.59	12	4.69
Portugal	14	4.59	15	4.52
Španija	15	4.52	16	4.50
Češka	16	4.49	14	4.54
Kipar	17	4.40	17	4.47
Malta	18	4.39	18	4.38
Letonija	19	4.36	21	4.20
Litvanija	20	4.31	20	4.22
Italija	21	4.30	19	4.23
Slovačka	22	4.13	22	4.17
Poljska	23	4.08	23	4.06
Mađarska	24	4.06	24	4.04
Grčka	25	3.95	25	3.92
Rumunija	26	3.79	26	3.84
Bugarska	27	3.76	27	3.79
EU		4.94		4.88

Izvor: WEF

Interesantno je da je Švedska ne samo prva na listi EU zemalja već i prema ukupnom indeksu, 5.77, prva u svijetu, nakon nje su Kanada 5.22, Japan 5.04, SAD 4.95 i BRIK 3.95. Ono što je uočljivo u prvom izvještaju o konkurentnosti Evropa 2020 jeste blagi pomak kod pojedinih zemalja u primjeni i dostizanju ciljeva. Kao takvi reflektovali su se na blagi rast konkurentnosti kod pojedinih kao što su: Austrija, Estonija, Portugal, Španija. Na EU prosjeku popravljen je rezultat i sa Indeksom od 4.88 u 2010. godini poboljšan je na 4.94 u 2012. godini, ali nedovoljno da bi EU bila na nivou SAD, Japana i Kanade.

Da li su pristupne zemlje i zemlje kandidati spremni da se priključe EU u uslovima konkurentnosti? Odgovor na ovo pitanje daje tabelarni pregled u nastavku.

Tabela 11. Indeks konkurentnosti pristupnih i zemalja kandidata 2010-2012.

2012.		2010.	
Zemlja	Indeks	Zemlja	Indeks
Island	5.34	Island	5.38
Crna Gora	4.39	Crna Gora	4.24
Hrvatska	4.01	Hrvatska	4.01
Turska	3.75	Turska	3.63
Makedonija	3.60	Makedonija	3.67
Srbija	3.53	Srbija	3.48
EU-27	4.94	EU-27	4.88

Izvor: WEF

Prema Indeksu konkurentnosti Evropa 2020, od pristupnih i zemalja kandidata visoke ocjene dobio je Island. Njegove ocjene su znatno iznad evropskog prosjeka. Kada bi smo ga poredili sa zemljama članicama EU, zauzeo bi visoku šestu poziciju, ostavljajući iza sebe, na listi najkonkurentnijih, 21 zemlju.

Analizirajući ostale zemlje kandidate, kod svih je prisutno zaostajanje u posmatranim oblastima. Priprema za pristupanje EU zahitjevaće rješavanje njihovih specifičnih konkurentskih slabosti. Crna Gora kao zemlja kandidat od 2010. godine, sa svečano započetim pregovorima u junu 2012. godine, ima nivo konkurentnosti 4.39, što je svrstava, u poređenju sa EU članicama, u liniji sa Maltom i Kiprom, a ispred 12 EU zemalja. Ekonomiju Crne Gore karakteriše u oblasti okruženja preduzeća skoro evropski prosjek. Sa nekoliko procedura i relativno brzim započinjanjem biznisa nakon Turske (3.90) ima najbolje ocjene (3.95) u zemljama kandidatima. U oblasti Digitalne agende napravljen je ogroman pomak.

Tabela 12. Indeks konkurentnosti Evropa 2020 sa 7 stubova 2012. godina

	Okruženje preduzeća	Digitalna agenda	Inovativna Evropa	Obrazovanje i obuka	Tržište rada i zapošljavanje	Socijalna uključenost	Ekološka održivost
Zemlja	Rang	Rang	Rang	Rang	Rang	Rang	Rang
Hrvatska	3.30	4.72	3.14	4.27	3.55	4.24	4.83
Island	3.82	5.31	5.43	5.56	5.54	5.55	6.15
Makedonija	3.70	4.17	2.72	3.84	3.98	3.36	3.47
Crna Gora	3.95	4.74	3.62	4.37	4.67	4.79	4.60
Srbija	3.12	4.10	2.79	3.81	3.53	3.85	3.49
Turska	3.90	4.27	3.29	4.01	3.42	4.01	3.32
EU-27	4.26	5.44	4.90	5.30	4.33	5.43	4.90

Izvor: WEF

Najlošije ocjene Crna Gora je dobila u oblasti Inovativne Evrope (3.62), što je znatno ispod evropskog prosjeka. Obrazovanje i obuka imaju trend rasta i sa evropskim fondovima i reformom obrazovanja ekonomija će biti znatno bliža EU. Ekološka održivost je znatno visoka i sa 4.60 blizu evropskog prosjeka.

LITERATURA

1. Ali M. El-Agraa, *The Europe Union Economics & Policies*, Prentice Hall, 2003.
2. Andersen Mikael Skou and Lise Nordvig Rasmussen, *The Making of Environmental Policy in the European Council*, Journal of Common Market Studies, 36 (4), 1998.
3. Baldwin R.; Wyplosz Ch., *The Economics of European integration*, The McGraw-Hill, New York, 2004.
4. Booker K.; North R., *Velika Obmana*, Izvori, prevod, Zagreb, 2005.
5. Bouwen Pieter, *Exchanging Access Goods for Access: A Comparative Study of Business Lobbying in the European Union Institutions*, European Journal of Political Research, 2004.
6. Buha Aleksa, *Evropa ili Amerika*, JP Sl. List SCG, Beograd, 2003.
7. Burić-Labudović M.; Šuković S., Glišević I., *Fondovi i programi pomoći Evropske unije sa osvrtom na Crnu Goru*, Centralna Banka Crne Gore, Podgorica, 2006.
8. Cohn H.T., *Global political economy-theory and practice*, Paerson Longman, London, 2004.
9. Cvetanović S., Đurovic G., *Privredni razvoj*, Ekonomski fakultet Podgorica, Podgorica, 1996.
10. Delevic Djilas Milica, *Regionalna saradnja*, Scharlot paper, Institut za bezbjednosne studije, Pariz, 2007.
11. Derek Beach, *The Dynamics of European Integration*, Palgrave McMillan, 2005.
12. Ditej de la Rochere Jackueline, *Uvod u evropsko pravo*, Ministarstvo za ekonomske odnose sa inostranstvom i evropske integracije, Podgorica, 2005.
13. Đurica A., *Međunarodni ekonomski odnos*, Pigmalion, Novi Sad, 2003.
14. Đurovic G., *Crna Gora: od spoljnotrgovinske ka Evropskoj uniji*, Ekonomski fakultet Podgorica, skripta, Podgorica, 2012.
15. Đurovic G., *Evropska unija i Crna Gora-ciljevi ekonomske, socijalne i teritorijalne kohezije*, Ekonomski fakultet Podgorica, 2012.
16. Đurovic G., *Evropska unija i Crna Gore, politika proširenja*, ekonomski fakultet, Podgorica, 2012.
17. Đurović G., Ražnatović S., Milović N., *Obaveze Crne Gore po sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju u dijelu unutrašnjeg tržišta*, Udruženje Tehnologija i društvo, Institut "Mihailo Pupin", Tematski zbornik radova XIV naučnog skupa međunarodnog značaja- "Tehnologija, kultura i razvoj", Beograd, 2007.
18. Ekonomist, vol. 44, *Evropske integracije kako dalje?*, Savez ekonomista Srbije i Crne Gore, Beograd, 2006.
19. Evolution of Intra-regional Trade in Southeast Europe: *The Role of CEFTA for Enhancing Regional Trade Integration*, 2009.
20. Evropski pokret Srbija, *Identitet kao osnova tranzicije*, Evropski pokret Srbija, Beograd, 2004.
21. Evropski pokret u Srbiji, *Vodič kroz EU politike – Životna sredina*, Beograd, 2010.
22. Favre Jean Mark, *Osnovi Evropske unije i komunitarnog prava*, Venino, Beograd, 2004.
23. Fonten P., *Evropa u 12 lekcija*, Luksemburg, 2004 (navodi Gasmi Ilić Gordana, *Pravo i institucije EU*, Univerzitet Singidunum, Beograd, Čugura Print, 2007).
24. Grbić V., *Ekonomija Evropske unije*, Megatrend univerzitet primenjenih nauka, Beograd, 2005.
25. Heather Grabbe, *The EU's Transformative Power Europeanization through Conditionality in CEE*, Palgrave, McMillan, 2006.

26. Heisenberg Dorothee, *The Institution of "Consensus" in the European Union: Formal Versus Informal Decision-Making in the Council*, 2005.
27. Helen Wallace; William Wallace and Mark A.Pollack, *Policy-Making in the European Union*, Oxford University Press, 2005.
28. Herschtel Marie Luise, *Proširena Evropa – ekonomske promjene i očekivanja*, Ministarstvo za ekonomske odnose sa inostranstvom i evropske integracije, Podgorica, 2005.
29. Hofbauer Hanes, *Proširenje EU na Istok*, Filip Višnjić, Beograd, 2004.
30. Ilic-Gasmi Gordana, *Pravo i institucije EU*, Univerzitet Singidunum, Čugura Print, Beograd, 2007.
31. Ilic-Gasmi Gordana, *Reforme Evropske unije – institucionalni aspekti*, Prometej, Beograd, 2004.
32. Institut ekonomskih nauka, *Bela knjiga*, Institut ekonomskih nauka, Beograd. 2001.
33. Janjević Milutin, *Ustav Evrope*, Službeni glasnik, Beograd, 2005.
34. Jeffery C., *Whither the Committee of the Regions?*, Regional and Federal Studies, 5/2, 1995.
35. Jeffrey Karp., Banducci A.Susan and Bowler Shaun, *To Know it is to Love it? Satisfaction With Democracy in the European Union*, Comparative Political Studies, 2003.
36. Joković S., *Phare-program pomoći evropske unije za zemlje centralne i istočne Evrope*, IGP "Prometej", Beograd, 1997.
37. Jovanović M., *Evropska ekonomska integracija*, Ekonomski fakultet Beograd, Beograd, 2004.
38. Jovanović-Gavrilović B., *Privredni razvoj sa ljudskim likom*, Ekonomski fakultet Beograd, skripta, Beograd. 2003
39. Kandžija Vinko, Cvečić Igor, *Makrosustav Evropske unije*, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2008.
40. Kollman Ken, *The Rotation Presidency of the European Council as a Search for Good Policy*, European Union Politics, 2003.
41. Kovačević R., *Međunarodne finasijske institucije*, Institut za spoljnu trgovinu, Beograd, 1999.
42. Leonard D., *Vodič kroz Evropsku uniju*, Narodna knjiga Alfa, prevod, Beograd, 2004.
43. Lopandić D., *Ugovori Evropske Unije*, Kancelarija Srbije i Crne Gore za pridruživanje Evropskoj uniji, Beograd, 2004.
44. Mankiw N.G., *Principles of economics*, Harcourt College Publishers, London, 2004.
45. Marković S., *Evropa i zapadni Balkan posle velikog proširenja*, Institut za evropske studije, Beograd, 2005.
46. Mather Janet, *The European Parliament – A Model of Representative Democracy?*, West European Politics, 2001.
47. Mileta V. *Leksikon Evropske Unije*, Politička kultura, Zagreb, 2003.
48. Milović N., Doktorska disertacija, *Konkurentnost privrede Crne Gore*, Ekonomski fakultet Podgorica, 2011.
49. Milović N., *Competitiveness and institutional framework for implementation of competition policy in Montenegro*, University of Niš, Faculty of Economics- "Economic themes", No. 4, Niš 2010.
50. Milović N., *Competitiveness and state aid in Montenegro*, Univerzitet Crne Gore-Ekonomski fakultet, Međunarodna naučna konferencija-"Ekonomski razvoj kroz prizmu preduzetništva", Podgorica, 2011.
51. Milović N., *Economic criteria and concurency of Montenegro in the process of european integrations*, University of Niš, Faculty of Economics, International Scientific Conference- "Competitiveness in the conditions of a global economy", Niš, 2008.

52. Milović N., *Ekonomska politika i razvoj Crne Gore u procesu evropskih integracija*, Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet, Međunarodna naučna konferencija- "Izazovi ekonomske nauke i prakse u procesu pridruživanja Evropskoj Uniji", Niš, 2007.
53. Milović N., *Jedinstveni tržišni akt kao preduslov rasta konkurentnosti*, Univerzitet Crne Gore-Ekonomski fakultet, II Međunarodna naučna konferencija- "Zapošljavanje kroz prizmu preduzetništva", Podgorica, 2012.
54. Milović N., *Konkurentnost kao imperativ ekonomske politike*, časopis "Preduzetnik", br. 4., Ekonomski fakultet Podgorica, decembar 2010.
55. Milović N., *Konkurentnost privrede kao preduslov regionalnog razvoja u Crnoj Gori*, Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet, Međunarodna naučna konferencija-XVI naučni skup- "Regionalni razvoj i demografski tokovi zemalja jugoistočne Evrope", Niš, 2011.
56. Milović N., Magistarska teza, *Ekonomska politika i razvoj Crne Gore u procesu priključivanja Evropskoj uniji*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2007.
57. Milović N., *Measuring competitiveness as a precondition of economic management*, Faculty of Organizational Science-Belgrade, "Management" number 57, Belgrade 2010.
58. Milović N., *Obrazovanje kadrova državne administracije za proces evropskih integracija u Crnoj Gori*, Univerzitet u Beogradu, Fakultet organizacionih nauka, XI Internacionalni simpozijum, SymOrg 2008- "Menadžment i društvena odgovornost", Beograd, 2008.
59. Milović N., *Politika konkurencije Evropske unije*, časopis "Preduzetnik", br. 5., Ekonomski fakultet Podgorica, jun 2011.
60. Milović N., *Pravni i institucionalni okvir za primjenu politike konkurencije u Crnoj Gori*, časopis "Preduzetnik", br. 7., Ekonomski fakultet Podgorica, jun 2012.
61. Milović N., *Proširena Evropa i Crna Gora- ekonomske promjene i rizici*, "Montenegrin Journal of Economics", No 12, Vol. VI. 2010.
62. Milović N., *Regionalizacija i tržište*, "Crna Gora u XXI stoljeću – u eri kompetitivnosti: Integracija u evropske i evroatlanske strukture", Crnogorska akademija nauka i umjetnosti posebna izdanja(monografije i studije), Knjiga 73, sveska 4, Podgorica 2010.
63. Milović N., *Zajedničko tržište Evropske unije-dobar sluga, ali loš gospodar*, časopis "Preduzetnik", br. 6., Ekonomski fakultet Podgorica, decembar 2011.
64. Milović N., *Zajedničko tržište i politika konkurencije EU*, Ekonomski fakultet Podgorica, 2012.
65. Mintas-Hodak Lj., *Uvod u Evropsku Uniju*, Zagrebačka škola ekonomije i menadžmenta-Centar za evropske studije, Zagreb, 2004.
66. Mišćević T., *Pridruživanje Evropskoj uniji*, Institut za ekonomska i socijalna istraživanja, Beograd, 2005.
67. Mrak M. , Rojec M. , Silva-Jauregui C., *Slovenia-From Yugoslavia to the European Union*, The World Bank, Washington D.C,2004.
68. Multilateral Trade Negotiations: The Uruguay Round – Trade Negotiations Committee: *Final Act Embodying the Result of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiations*, Marrakesh. 1994.
69. Nugent, N., *The Government and Politics of the European Union*, Palgrave Macmillan Ltd, Hampshire, UK,2005.
70. Pelević B., *Uvod u međunarodnu ekonomiju*, Centar za izdavačku djelatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2005.
71. Pelkmans Jacques, *European Integration, Methods and Economic Analysis*, Prentice Hall, FT, 2006.

72. Peterson John and Shackleton Michael, *The Institutions of the European Union*, Oxford University Press, 2002.
73. Popović Danica, *Svetska trgovinska organizacija: četiri principa, a ne samo jedan*, Ekonomski fakultet i Centar za liberalno-demokratske studije, 2008.
74. Prokopijević M., *Evropska unija- Uvod*, JP službeni glasnik, Beograd, 2009.
75. Prokopijević M., *Evropska unija-Uvod*, JP službeni glasnik, Beograd, 2005.
76. Publikacija: *50 pitanja i odgovora o Europskom Ustavu*, Nacionalna zaklada za razvoj, 2006.
77. Publikacija: *Vodič kroz pravo Evropske unije*, Institut za međunarodnu politiku i privredu.
78. Radaelli, M. Claudio, *Europeanisation: Solution or Problem?*, European integration online Papers, 2004.
79. Radić I., Živković J., Damjanović K., Cvetković V., Ivanković Z., Budimir B., *Vodič kroz proces stabilizacije i pridruživanja*, G 17 Institut, Beograd, 2005.
80. Selck, J. Torsten and Bernard Steunenbergh, *Between Power and Luck, The European Parliament in the EU Legislative Process*, European Union Politics, 2004.
81. Smajić, Zekerijah, *Evropska unija za svakoga*, Eurocontact, Sarajevo, 2005.
82. Staničić M., *Dugo putovanje Hrvatske u Europsku uniju*, Naklada Ljevak d.o.o.Zagreb, 2005.
83. Stasavage, David, *Open-Door or Closed-Door? Transparency in Domestic and International Bargaining*, International Organization, 2004.
84. Stiglitz E. Jozef, Charlton Andrew, *Pravedna trgovina za sve*, Poslovni dnevnik, Zagreb, 2009.
85. Šimić D., *Evropska unija danas i sutra*, Hrvatski zemljopis, Zagreb, 2002.
86. Vlada Crne Gore, *Informacija o predsjedavanju Crne Gore Cefta 2006 Sporazumom tokom 2009*, Vlade Crne Gore, januara, Podgorica, 2010.
87. Vlada Crne Gore, *Nacionalni program za integraciju Crne Gore u EU (NPI), za period od 2008-2012*, Vlada Crne Gore, Podgorica, 2008.
88. *Winners and Losers in the European Union*, European Union Politics“, 5(1): 5-23.
89. World Economic Forum, *The Global Competitiveness Report*, World Economic Forum, 2009, 2010, 2011, 2012.
90. World Trade Organization, *Understanding the WTO*, WTO Publications, Geneva, 2005.
91. Zubić-Petović S., mr. Raković A., *Svetska trgovinska organizacija*, Ministarstvo za međunarodne ekonomske odnose Srbije i Crne Gore, Beograd, 2005.
92. Zubić-Petrović Snežana, Milivojević Radmila, Todorović Bojana, *Rezultati Urugvajske runde multilateralnih trgovinskih pregovora*, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1996.

BILJEŠKA O AUTORU

Nikola Milović je rođen 17. 12. 1980. godine u Nikšiću. Studije na Ekonomskom fakultetu Univerziteta Crne Gore završio je 2003. godine. Zvanje magistra ekonomskih nauka stekao je 2007. godine na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Beogradu (naziv magistarske teze: „Ekonomska politika i razvoj Crne Gore u procesu priključivanja Evropskoj uniji”). Na Ekonomskom fakultetu u Podgorici, 2011. godine, odbranio je doktorsku disertaciju pod nazivom „Konkurentnost privrede Crne Gore”, čime je stekao zvanje doktora nauka iz oblasti ekonomije.

Dr Nikola Milović ima preko devet godina radnog iskustva na Ekonomskom fakultetu u Podgorici. Još kao student, upravo zbog dobrih pedagoških predispozicija i interesovanja za

razvojnu ekonomiju, bio je angažovan kao demonstrator na predmetu Privredni razvoj. Stručna i naučna osposobljenost dr Nikole Milovića u oblasti makroekonomske teorije i politike, kao i u oblasti evropskih integracionih procesa, omogućila je angažovanje u brojnim istraživačkim projektima. Kvalitetan i značajan naučnoistraživački rad rezultirao je značajnim stručnim iskustvom, čime je dokazao sposobnost praktične implementacije teorijskih znanja, a koje je posebno došlo do izražaja u izradi brojnih projekata od kojih se posebno ističe vrijednost sljedećih: „Crna Gora u XXI stoljeću – u eri kompetitivnosti” – potprojekat „Integracija u evropske i evroatlantske strukture”, poglavlje – *Regionalizacija i tržište*, CANU, 2010. godine; „Uvođenje izbornih predmeta *Evropska unija* u osnovnim školama i *Evropske integracije* u srednjim školama”, Vlada Crne Gore, 2010. godina; „Lifelong learning programe, Jean Monnet programe, Jean monnet Chairs, *Studije Evropske ekonomske integracije na Ekonomskom fakultetu u Crnoj Gori*”, 2012-2015. godine.

Na osnovu dosadašnjeg naučnoistraživačkog rada koji je prezentovan kroz doktorsku disertaciju i objavljene radove u više međunarodnih časopisa, imajuću u vidu stručan rad koji je potvrđen kroz realizaciju više strateških razvojnih projekata Crne Gore, kao i kroz izvanrednu pedagošku osposobljenost koja je potvrđena kroz kvalitetan rad sa studentima, dr Nikola Milović je 2012. godine izabran u zvanje docenta na Univerzitetu Crne Gore – Ekonomskom fakultetu na predmetima: Ekonomija Evropske unije, Zajedničko tržište i politika konkurencije Evropske unije i Kohezionna politika i strukturni fondovi Evropske unije.

Oženjen je i otac dvoje djece, supruga Danijela, djeca Luka i Nikolina.